Товариство „Час" у Київі.

Проф. Є. Тимченко.

УКРАІНСЬКА ГРАМАТИКА

Київ.
Друкарня Університету св. Володимира Акц. Т-ва друк. і видавн. діла
Н. Т. Корчак-Новицького, Мерингоvська вул., д. 6.
1917.

Друге видання „Української граматики“ відріжняє ся від першого тільки незначними поправками. Правопис також той самий залишено: це правопис наших наукових видань і згально уживаний в нашім письменстві на Буковині і Галичині. Тільки наближуючи його до правописних звичок російської України, я не відзначав ріжниці вимови, напр., ніж і ніж (ножа́), ніс і ніс (но́са), діл і діл (до́лу), себ-то не писав ї в тих випадках, коли чути мяке, а не тверде **д, т, з, с, л, н.**

Автор.

Прєдмет граматики та її поділ.

1. Граматика є наука про форми мови (язика).

Мова складає ся з речень; речення з слів; слова можна розложити на поодинокі звуки.

Тим то граматика ділить ся на такі части:

1. Науку про форми звука (*), чи фонетику (звучню).

2. Науку про форми слова, чи морфольоґію, що теж поділяє ся на словотвòрення і словозміну.

3. Науку про форми речення, чи складню.

Правила, як практично застосувати на письмі ті засади, що викладено в попередніх частях, становлять додаткову частину граматики, що зве ся правóписом, чи ортоґрафією.

Попередні уваги.

2. Звуки й літери. Кожен звук ми можемо віддати на письмі певним знаком, чи то літерою.

Літери не треба брати за одно з звуком. Звук ми подаємо орґанами мовними: ми його вимовляємо й чуємо, а літера — це знак звука: ми її пишемо або друкуємо, бачимо й читаємо. Кажучи инакше: звук — вражіння слуху, літера — вражіння зору

3. Збір усіх писаних знаків, чи літер, зве ся азбукою

4. Українська азбука. Українська азбука, переважно тепер уживана, складає ся з таких 33 знаків:

а, б, в, г, ґ, *(g, кг)* **д, е, є, ж, з, и, й** *(j)*, **і, ї, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ь, ю, я.**

---

*) Формою звука зве ся слухове вражіння незалежно від значіння звука.

Увага 1. Показана азбука є так звана „желехівка“, цеб то азбука, що в 50-х роках минулого століття пропонував П. Куліш („кулішівка“) і пізнїше удосконалив Е. Желехівський.

Засадою доброї азбуки є те, щоб кожному знакові відповідав один звук і щоб не було зайвих знаків. З цього погляду „желехівка“ має такі хиби:

1. **ь** не визначає жадного звука; він приточує ся до **д, т, з, с, ц, л, н, р,** і показує їх мякість, напр. *гвіздь, путь, міль, кінь, кобзарь і т. ін.*

2. Знаки **є, ї, ю, я** визначають то два звуки **й-е, й-і, й-у, й-а**, то один **ье, ьі, ьу, ьа**, показуючи на мякість попереднього звука: *няня (ньаньа), воля (вольа), діло (дьіло), синє (синье), синю (синьу).*

Визначаючи два звуки, **є, ї, ю, я** пишуть ся:

а) на початку слів,

б) після літер **а, е, і, и, о, у, є, ї, ю, я.**

в) після **б, в, м, п, ф, р.**

приклади:

а) єдиний (йединий), їхати (йіхати), юрба (йурба), ясно (йасно);

б) має (майе) війти (вийіти), маю (майу), тая (тайа), моє (мойе), мої (мойі), мою (мойу), моя (мойа), твоє (твойе), нєї (нейі), твою (твойу), ідея (ідейа); дії (дійі), сію (сійу), рию (рийу), п'яя (пийа), п'ю (пийу), її (йійі), єю (ейу) і т. ин.

в) бє (бйе), бю (бйу), обїхати (обйіхати), мякий (мйакий), пяний (пйаний), вязати (вйазати), фякер (фйакер), зоря (зорйа). (*)

Визначаючи мякість попереднього звука, **є, ї, ю, я,** пишуть ся після **д, з, л, н, с, т, ц** (але після **ц** не пишуть **є**): *дядько, зять, лякати, тяжко, сягати, цяцька, 'бюдя, синє, ціна, снї, тїтка, лїки, дївка, зїнька.*

---

*) Хибу двозвучности **я, є, ї, ю** можна б легко усунути пишучи так, як показано в дужках, або змінивши **й** на догіднїшу **j**: **моjі, бjе jасно, сjjo і т. ін.**

Літерою **ї** звичайно показують на звук, що походить з давніх **ѣ** і **е**, напр. *дїд* (*дѣдъ*), *сїно* (сѣно), *нїс* (*неслъ*), відрізняючи від **і** з **о**, що вимовляє ся трохи твердіше, напр. *ніс* (*нóса*); але-ж як **ї** і **і** в таких випадках не скрізь одмінно вимовляють ся, то щоб не втрудняти правопису й уникти зайвих помилок і непорозуміння,—краще ці відтінки вимови не відзначати на письмі.

3. **Щ** визначає два звуки **ш-ч** і тим воно зайвий знак.

4. На звуки **дж** і **дз** (*джерело*, *ходжý*, *дзвін*) нема окремих знаків.

Увага 2. Того звука, що його віддає знак **ф**, в південно-східному укр. диалекті нема. В правопису літературного язика знак **ф** пишуть в словах чужоземних, напр. *фякер*, *філіжанка*, але вимовляють, як *хв*.

5. Катеґорії слів. (*) Всі слова по їх значінню і формальним прикметам звичайно поділяють ся на девять катеґорій (гуртів) що звуть ся ч а с т я м и м о в и.

6. Речівник, чи **ймення річеве**, се часть мови, що визначає граматичний предмет, цеб-то, як речі в вузькому розумінні (конкректні речівники), так і чинности або стани й прикмети, що дають ся розуміти яко речі, цеб-то з можливістю їх застосувати до якого посідача, порівн.: *я співáю—моє співання*; *Бі́г карає—Бóжа кáра*; *рукá болить—біль рукú.*

З формального боку кожен речівник має певний рід, чи то мужеський, чи жіночий, чи ніякий (*муж*; *жінка*, *дитя́*), має дві лічбі: ó д н и н у і м н ó ж и н у (*кінь-коні*) (**) і сім різних форм кінцівок, що звуть ся відмінками. П е р ш и й в і д м і н о к, чи н о м і н а т и в, (іменний) на питання хто? що? д р у г и й в і д м і н о к, чи ґ е н и т и в (родовий), на пит. кого?

---

*) §§ 5—28 стосують ся власне до морфольоґії, але уміщуємо їх тут в цілях практичних.

**) Залишили ся ще де-які пережитки д в і й н і що в певних випадках виконують ролю множини (*дві відрі*, *три хаті*, *чотирі гнізді*)

чого? **третій відмінок, чи датив** (дайний), на пит. кому? чому? **четвертий відмінок, чи акузатив** (причиновий), на пит. кого? що? **пятий відмнок, чи вокатив** (зовний); **шостий відмінок, чи інструменталь** (орудний), на пит. ким? чим? і **сьомий відмінок, чи льокатив** (місцевий); на пит. на (в, при, по) кім? (кому?) чім? (чому?). Ціла ж система відмінків слова зве ся **деклінацією** (стосування). Потім того речівники ще мають форми згрубілі і здрібнілі, уважаючи, як уявляють собі предмети, чи грубшими, чи дрібнішими від їх звичайного обсягу (*дід-дідище – дідо́к-дідочок*).

7. **Прикметник** чи **ймення прикметне**—часть мови, що показує прикмету речі (предмету) з огляду на її якість (*до́брий, гі́рний, черво́ний, лихи́й*) чи стосунок до іншого предмету (*дворо́вий, надвірній, додільний, батьківський, ба́тьків*).

Формально прикметник, уважаючи на те, до якого речівника приточує ся, уподібнює ся йому родом, числом і відмінком (*свіжа риба, свіжих риб*) і теж має форми здрібнілі і згрубілі (*вели́кий, величе́зний, величе́нький*); до того ще прикметники, що показують прикмету якости, що дає ся уявити в більшому або менчому ступені, мають форми трьох ступенів якости, напр. *добрий* (1-й ступінь), *добріший* (2-й ступінь), *найдобрійший* (3-й ступінь).

8. **Числівник, чи ймення числове**, часть мови, що показує кількість (число) предметів *(один, два, три)*, або ряд, в якім вони по собі йдуть *(перший, другий, третій)*, через те числівники й поділяють ся на *головні* й *рядові*. Перші формою почасти речівники, почасти прикметники, другі—прикметники.

9. **Займе́нник**, часть мови, що заступає ймення, цеб-то речівник, прикметник і числівник, і відмінює ся відповідно речівникам або прикметникам.

По своєму значінню займенники бувають:

а) о с о б о в і: що показують на особу: *я*—показує на ту особу, що говорить; *ти*—на особу. до якої звернено мову;

ми і *ви* показують 1-шу і 2-гу особи, що чинять разом з иншими особами. Займенника третьої особи нема, замісь нього в значінні особового займенника, вживають показуючого займенника: *він, вона́, воно́,* мн. *вони́.*

б) о с о б о в о - р е ф л е к с і й н и й займенник *себе́, ся, сь* показує на особу чи річ, що на неї звернена її власна чинність, а теж на взаємність і зміцнення неперехідного характеру чинности. Ні родів, ні чисел цей займенник не має і стосує ся однаково до всіх трьох осіб: *я мию ся, ти миєш ся, він миє ся, ми миємось і т. д.; бороти ся; просити ся, молити ся.*

в) п р и с в о й н і займенники показують на посідача або утворника чого; для кожної особи є осібна й форма присвойного займенника:

для 1-ї: *мій, моя, моє,* мн. *мої.*
для 2-ї: *твій, твоя́, твоє.* мн. *твої́.*
для виразу належности до кількох осіб:
для 1-ї особи: *наш, наша, наше,* мн. *наші.*
для 2-ї особи: *ваш, ваша, ваше* мн. *ваші.*

Для третьої особи одинини нема присвойного займенника; він заступлений 2-м відмінком (ґенітивом), показуючого займенника *його́, її: його́ хата, її сукня,* але для множини є *їхній, їхня, їхне*—що утворено від 2-го відмінку множ. *їх: їх брати* і *їхні браті.*

г) п р и с в о й н о — н а в о р о т о в н и й: *свій, своя, своє,* мн. *свої* показує на належність предмету до одної з трьох осіб: *я, ти, він приніс* с в о ю *книжку, ми ви, вони принесли* с в о ю *книжку* або *поприно́сили* с в о ї *книжкі.*

д) займенники п о к а з у ю ч і, що ми показуємо ними на предмет близький або далекий: *цей (сей), ця (ся), це (се), той та, те, він, вона, воно* старе *і, я, е,* що тепер вживає ся його тільки в скісних відмінках: *його́, її, йому́* і т. д. *такий, сам. самий.*

е) **питайні** займенники, що ними питають за яку особу або річ: *хто, що (шо)? котрий, á, é? який, á, é?* і **питайно присвойний**: *чий, чия, чиє?*.

Питайні займенники можуть і не виражати питання, а показувати на предмет, що згадано въ другому реченні, і тоді вони звуть ся **стосунковими**: *Хіба ж є пани, яким гроші не милі.* Ном. 1147.

ж) **невизначені** займенники це ті, що дають загальну ознаку особи, речі або прикмети; *хтось, чийсь, якийсь, абú-який, ніхтó, нічó; дé-який, дé-хто, хто-нéбудь, нічúй* і інші.

Ці займенники постали з питайних в сполученні з невизначеними частицями—*сь, будь-,аби-, де,-нéбудь* і заперечення *ні.* До невизначених займенників належать також: *жáден (=нíбден, ніхтó) всякий, жóдний, кóжний, увéсь, уся, усé.*

10. Часівник, часть мови, що виражає чинність (activität) безóглядно або в стосунку до субєкту (підмету) чинности і виражає цей стосунок формами **особовими** (*берý, берéш, берé*), числовими (*бере, берýть; брав, брали*), і часовими (*берý, брав, брáтиму, брав був*).

11. Безóглядна форма часівника **зве ся інфінітивом** (*брáти, сидíти, молúтись*).

12. По своїй якости чинність може уявлятись або дійсною, справжньою (що справді була, є, чи буде в певнім часі), напр. *ходжý, ходúв*; або гáданою, не дійсною, а помисленою, умовною (можливою або неможливою при певних умовах), напр. *ходúв би, був би ходúв*, або бажаною, напр. *ходú*. Форми часівника, що виражають чинність з огляду на її якість, звуть ся **способами**: їх три: дійсний (*берý, брав, брáтиму*), гáданий (*брав би, був би брав*), і вольовий (*берú, берíм, берíть*).

13. Опріч того въ чинности ми розрізняємо дві сторони: **активну** (чинну) і **пасивну** (терпну). Перша виражає, що субєкт сам чинить (*даю*), а друга, що він **є ціллю чинности іншого субєкту** (*лáска від Бога дáна*).

14. З огляду на обєкт (предмет), часівники активні ділять ся на **с у б є к т и в н і** і **о б є к т и в н і** (підметові і предметові). У перших чинність обмежовує ся на самий субєкт (*я сплю*) у останніх вона має обєкт інший від свого субєкту (*я печу хліб*).

15. Часівники субєктивні по формі ділять ся на **с е р е д н і** (*сидіти, лежати*) і рефлексійні (*мити ся, сподіватися*). Рефлексійні часівники виражають чинність, обмежену на субєкт під формою чинности, що на той самий субєкт повертає ся (*вбираю ся*), але в багатьох рефлексійних часівниках таке первісне значіння затерло ся, вони визначають тільки, що чинність відбуває ся в сфері (в обсягу) субєкта (*молюсь, надіюсь, прошусь*).

16. Часівники обєктивні діляться на **п е р е х і д н і** і **н е п е р е х і д н і**. Перші мають обєкт (предмет) в 4-му відмінку (в акузативі), а решта в інших.

17. Чинність може уявлятись або в своєму триванні, цеб-то виражати свої статичні моменти, або в різних ступенях своєї кількости, зложености, енерґії, цеб-то виражати свої динамічні моменти. (*)

18. З огляду на **с т а т и к у** чинности, вона може бути або протяжною, **н е д о к о н а н о ю**, цеб-то визначати процес в різнім часі (*ходжу, ходив, ходити-му*), або **д о к о н а н о ю**, показуючи на свій початок або кінець в минулому чи прийдучому часі.

19 З огляду на динаміку чинности, часівники недоконані виражають, що чинність або тільки довжить ся, або що відбуває ся повторно. Перші звуть ся **н е д о к о н а н и м и - п р о т я ж н и м и** (durativa), (*везти, нести*), другі **п о в т о р н и м и** (iterativa). Останні бувають 1-го ступеня (*ходити*) і 2-го (*ходжати* або *ходжувати*). Ті протяжні, що поступневе настання

---

*) Див. Михальчукъ, К. Къ южнорусской діалектологіи. Кіевъ, 1893, стран. 33.

певного стану показують, можна назвати **настанними**, напр. *со́хти, блі́днути, теплі́шати, теплі́ти, чорні́ти, чорні́шати, білі́ти, жовті́ти* і т. ин. (**).

20. Часівники доконані визначають доконання або без огляду на протяг чинности (*купи́ти, взя́ти*), або з огляду на неї. В останнім разі, як початок і кінець чинности одно до одного прилягає, то часівники звуть ся **раптовими** (*стрі́льнути, ки́нути, штовхну́ти*).

21. Опріч того доконані часівники, залежно від префіксів при них, можуть показувати на початок або кінець чинности (*піду, засні́ваю; принесу, відспі́ваю*), на незначну її енерґію або короткий час (*попхну́ти, пору́шити; посиді́ти, побала́кати*), поширення на кілька обєктів (*перебра́ти*) або в різні моменти часу стосунково до одного субєкту і кількох обєктів (*позно́сити*), або кількох субєктів (*поприхо́дити, поприї́здити*).

22. Форми часівника, що показують статику і динаміку чинности звуть ся **видами** часівника.

23. Система форм часівникових зве ся **конюґацією** (**часуванням**).

24. До форм конюґації належать також часівникові ймення (опріч вже названого інфінітива), а власне **часівникові речівники**, що визначають процес або скуток чинности (*бра́ння, знаття́, вмертя́, одружі́ння*), **прикметники** (*про́шений, принесе́ний*) і **прислівники** (*про́сячи, взя́вши; чи́тано, взя́то*). Часівникові прикметники і прислівники звуть ся **причасниками**.

1. Причасник тепер. ч. активний: *читаючи, беручи́*.

2. Причасник минул. ч. активний: *чита́вши, бра́вши*.

3. Причасник присудковий минул. ч. активний: *прийшо́в, прийшла́, прийшло́*.

(**) Біліти, чорніти, жовтіти і т. под.—можуть і не визначати настання (ставати чорним, білим), але видаватись чорно, біло, бути на позір чорним, білим, жовтим.

4. Причасник присудковий минул. ч. пасивний: *читано, брано.*

5. Причасник минул. ч. пасивний: *читаний, браний.*

Увага. Колись в укр. мові були форми причасника тепер. ч. активн. на—ч и й (щ и й) і пасівні на—о м и й, напр. *тючий, видющий; відомий, знайомий*, але тепер вони втратили характер причасників і мають значіння прикметників, а середн. їх рід—прислівників (напр. *відомо, рухомо, свідомо*), таке саме значіння мають тепер і причасники минул. ч. пасивні, напр. *читаний, везений, прошений*, а також займенникові форми причасника минул. активн. присудкового, напр. *вялий, сталий, тривалий.*

Опріч названих пяти змінних (флексійних) частей мови, е ще чотирі незмінних, що здебільшого постали із змінних:

25. **Прислівник**, часть мови, що окреслює чинність в огляду на спосіб її виявлення, на місце і час, напр. *добре, зле, дома, вчора.*

26. **Злучник**, часть мови, що служить до звязку слів і речень, напр. *а, але, і, та, аж, чи, або.* і т. инш.

27. **Прийменник**, часть мови, що показує на стосунок слів і таким чином доповнює функцію відмінків, напр. *без, в, у, до, з, за, на, о, об, по, при, про* і инш.

28. **Вигук**, часть мови, що служить до виразу різних душевних зворушень або слухових вражінь (звуконаслідування), покликів і т. под., напр. *ах, ох, ой; няв, муу, ціп-ціп! гаття! цоб! цабе! гиля!.*

29. **Розклад слів.** Ми можемо разкладати слова на части, або вважаючи на вимову, або на їх склад морфольоґічний.

По вимові (цеб-то скільки звуків за одним духом ми можемо вимовити) слова розкладають ся на с к л а д и. Число складів у слові лічить ся числом голосівок. Так, слова бувають о д н о с к л а д о в і, д в у с к л а д о в і, т р и с к л а д о в і і більше напр.: *на, лев, кінь, сон; во-да, кри-ця, пер-ло; де-ре-во, па-рубок, ко-зе-ня; пе-ре-кину-ти, по-пе-ре-ки-да-ти, по-пе-ре-но-шува-ти.*

Склади, що кінчать ся на голосівку, звуть ся відкритими, напр.: *тво-я*, *не́-бо*, а що на шелестівку (і нескладові **і**, **у**), **ю закритими**, напр. на́-*рід*, хід, *вій*-на́, *во́в*-на.

30. Слова, що можуть прибирати різної форми, як напр. рук-*а́*, рук-*и́*, руц-*і́*; ба́ч-*у* ба́ч-*иш*, ба́ч-*ив*, звуть ся **флексійними** (гнучкими), чи **змінними**, а такі, що їх вживає ся в одній певній формі, як от: *а! о! до*, *при*, *на*, *вчо́ра стиха*, і т. под., **незмінними**. Незмінні слова часто бувають заціпенілою формою певного змінного слова, напр. *с-ти́ха* (*ти́хий*).

31. В флексійному слові розрізняють частину сталу й рухому. Перша зве ся пнем, друга **кінцівкою**, напр.: *чоловік*, *чоловік-а*, *чоловіков-і*, *чоловік-ом*; *сонн-ий*, *сонн-ого*, *сонн-ому*; *нес-у*, *нес-е-ш*, *нес-е*, *нес-е-мо*; *-а,-ові,-ом* в першому слові, *ий,-ого,-ому* в другому, *-у,-ш,-мо* в третьому—кінцівки.

Пень слова часом теж можна розкласти на суставп, що звуть ся морфемами, чи *морфольоґічними одиницями*: корінь, суфикс і префікс.

32. Коренем слова зве ся спільний елемент, що повторює ся в групі слів і форм і що далі вже його розкласти не можна, напр. в словах: *нош-а*, *за-нос-и-ти*, *при-нес-ти́*, *до-ніс*—корінь *нош-*, *нос-*, *нес-*, *ніс-*, в словах *за-хо́д-и-ти*, *приход-ж-у*, *хід-ник*—корінь *ход-*, *ходж-*, *хід-*.

33. Частина пня перед коренем зве ся префіксом по кореневі суфіксом, так в слові за-нос-и-ти *за*-префікс,—*и-ти* суфікси. в слові *ви-на-хід-н-ик*—*ви-на*—префікси,-*н-ик*—суфікси. (*)

34. Слова, що складають ся з самого кореня (*суд*, *сир*, *рід*) або з кореня й кінцівки (*вод-а́ му́х-а*) звуть ся **первісними**, а що мають до того що префікси й суфікси—**похідними** (за-*хід*-н-ий, по-пере-*ки́д*-а́-ти, ви-*хід*).

(*) Розділ слова на корінь, суфікс (один чи кілька) і кінцівку (що є власне теж суфікс, що служить прикметою до якої граматичної категорії належить слово) має велику практичну догоду, але не має безумовного значіння. в багатьох бо випадках дуже трудно розграничити корінь і суфікс, суфікс і кінцівку флексії.

35. Нáголос. Зміцнення голосу на якому-неб. складі в слові, тоб-то голоснїще його вимовляння проти инших, зве ся н á г о л о с о м, чи акцентом. В де-яких язиках наголос завжди буває на одному певному складі, напр. у французькому на останньому, в польському на передостанньому, в німецькому на корінному складі; такий наголос зве ся с т á л и м або н е р у х о м и м супроти наголосу р у х ó м о г о, чи п е р е х і д н о г о, що припадає на різні склади слова і міняє своє місце залежно від форми слова. В українській мові, як в російскій, сербській, болгарській та инших, наголос рухомий, напр. *кни́жка—книжкú, бáба—бабú, шáбля—шаблí, пáрубок—парубкú, вúкопати—викопувати, вúполоскати—виполіскувати.* В словах зложених, цеб-то що складають ся з двох коренів, буває два наголоси, напр. *чóрно-óкий, рíвно-вáга*; при тому другий наголос вимовляє ся з більшим притиском, через те й зве ся г о л о в н и м, а перший д р у г о р я д н и м, або п р и г о л о с к о м.

Типи наголосів і закони їх переходу буде викладено в відповідних частях морфольоґії

Фонетика.

36. Орґани мовні. Орґани мови складають ся:

а) з дишного апарату,

б) з гортанки з голосовою щілиною (rima glottidis), що творить ся двома голосовими струнами (chordae vokales)

в) з ям, що лежать понад гортанкою—ями гортанкової, носової й ротової з частями цеї останньої: твердим і мяким піднебінням, язиком, зубами й губами; язик, губи й мяке піднебіння—части рухомі, а зуби й тверде піднебіння—нерухомі.

37. Поділ звуків. Слухові враження поділяють ся на т о н и й ш е л е с т и. Тоном зве ся звук, що його довгість і високість, можна ясно визначати, а шелестом—звук що високости його не можна ясно визначати. Тон лежить в основі творення тональних тембрів (г о л о с і в о к Sonorlaute, vokales), шелест—шелестових (ш е л е с т і в о к, Geräuschlaute, consonantes).

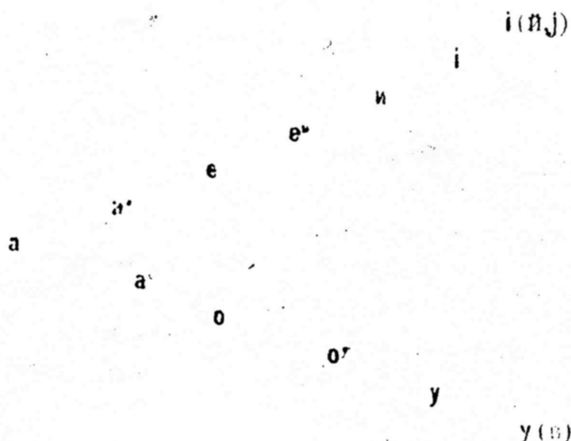
38. **Тональні тембри**, чи голосівки, повстають таким робом: коли ми подаємо голос більш або менш відкритим ротом, то повітря, проходячи з легких (легенів) кріз дишний апарат і гортанку, вправляє натужені голосові струни в дзвінке дріжання, і через те повстають зложені тони, що, залежно від форми, якої прибирає усна яма, мають прикмети поодиноких голосівок. напр. *а, е, и, і, о, у*.

Вимовляючи **а**, маємо усну яму досить відкриту, і язик майже не відмінює свого звичайного положення.

При вимові **і**, усна яма сплющує ся, і язик своєю середньою частиною наближує ся до твердого піднебіння; **и** і **е** стоять по середині між **а** і **і**, при тому **е** вимовляє ся подібно до **и**, але усна яма більше відкрита.

При вимові **у** язик посуває ся в-глиб усної ями і задня його частина підносить ся до піднебіння, губи лійкувато закруглюючись, висувають ся вперед, гортанка значно нижче опущена, як при вимові **и**, і тон, що повстає, значно нижчий від тону **и**. **О** вимовляє ся подібно до **у**, але з більш відкритою усною ямою.

39. Переходи тонів від найвищого (*і*) до найнижчого (*у*) можна уложити в такому порядку:

а' — в **ра'мінь**, *Ба'рдичів, ча'бéр*.

а°—в *ха° ля́ва, ма° насти́р, ба° гі́ч, га° нча́р.*

еᶦ—в *се*ᶦ *ло́, не*ᶦ *сé, пе*ᶦ *чé, ле*ᶦ *жи́ть, се*ᶦ *ди́ть, ке*ᶦ *рни́ця, пе*ᶦ *рі́г, це*ᶦ *бу́ля.*

оʸ—в *мо*ʸ *гі́ла, ко*ʸ *жу́х, па́ро*ʸ *бок, по*ʸ *рина́ти, стро*ʸ *га́ти, зо*ʸ *пини́ти.*

j—в *і̑ти, чита̑і, кра̑і.*

у̑—в *на У̑краї́ні, до у̑дові́, зау̑тра, писау̑.*

Звуки **і** і *і̑* повстають з того, що язик наближує ся до середини твердого піднебіння, і струмінь повітря виходить вужчим, як при вимові інших голосівок, через то вони й звуть ся **вузькими** чи **піднебінними** (**палятальними**), супроти решти **широких**; з них

а, аᵉ, **а°** звуть ся **велярними**,

е, еᶦ, **и**—**піднебінно-велярними**,

о, оʸ, **у, у̑**—**губними**.

40. Шелестові тембри, чи шелестівки, залежно від двох рухомих орґанів мовних, губ і язика, що найбільше причиняють ся до їх утворення, можна поділити на **губні** й **язикові**.

Губні: *б, п, м, в.*

Язикові, уважаючи на положення язика при їх вимовлянні, ділять ся на:

а) **перéдньо язикові,** що теж поділяють ся на зубні: *д, т, з, с, дз, ц, н,*-вимовляючи їх, ми наближуємо кінчик язика до горішніх зубів і їх ясел; і **альвеолярні**: *р* і *л*,-вимовляючи їх, кінчик язика наближує ся до альвеоль (ямок зубних, alveoli dentium) горішніх зубів.

б) **середньо-язикóві** чи **піднебінні**: *ж, ш, дж, ч, й (і̑).*

До них належать так звані **зубно-піднебінні**: *дь, ть, зь, сь, дзь, ць, нь, ль, рь,* що інакше звуть ся **мякими** шелестівками супроти решти твердих.

в) **задньо-язикóві** чи **велярні**: *к, ґ, г, х.*

Шелестівки *м, н, нь,* звуть ся ще **носовими** через участь носової ями при їх вимовлянні, а *р* і *л* **плавними**.

Увага 1. Знаки *в* і *й* відбивають то шелестівки, то голосівки. Шелестівками вони бувають тоді, як стоять перед голосівками, після ж них вони виражають нескладові (що не творять складу, unsilbische) *у̯* і *і̯* (див. § 39).

Увага 2. Звук *л* має альвеолярний характер переважно в східних говірках (Черніговщ., почасти Полтавщ. і Київщ.) а в західних, опріч говірок Буковинських,-зубний, подібний до російськ. **л** і польськ. **ł**.

41. Шелестівки *б, п, д, т, ґ, к, ц, ч,* що при вимові рантом урвають ся, звуть ся рантóві, а *в, м, ж, й, з, н, р, с, х, ш, дж, дз, г,* що вимовляючи можна протягти — протяжними.

Рантовим *д, т, ґ, к,* відповідають—
протяжні *з, с, г, х.*

42. З огляду на бреніння, шелестівки ділять ся на дзвінкі й тихі; при чому

дзвінкóму	відповідний	тихий
б		*п*
д		*т*
ґ		*к*
г		*х*
з		*с*
ж		*ш*
дз		*ц*
дж		*ч*

Дзвінким *р, л, м, н,* нема відповідних тихих, а шелестівці *й* (*j*) відповідає (нескладове) *і̯* і *і* а *в*—(нескладове) *у̯* і *у*.

43. Дифтонґи (двóзвуки). Сполучення двох різних звуків ув один зве ся дифтонгом, або двóзвуком. Дифтонґи бувають голосові, що з двох голосівок, мішані з голосівки і *і̯* або *у̯*, і шелестові, що з двох шелестівок.

Голосові дифтонґи властиві північно-українському діалектові, і це становить найзначнішу прикмету, що відрізняє

Його від південно-українського, такі *у͡і*, *у͡е*, ***у͡о***, ***і͡е***, **напр.** ***куінь***, *куонь*, ***шіесть*** замісь південних *кінь*, *шість*.
мішані: *ів*, *ив*, *ев*, *ав*, *ов*, *ув*; *ій*, *ий*, *ей*, *ай*, ***ой***, *уй*,; напр. *вів*, *ходив*, *певний*, *завтра*, *повний*, *був*; *синій*, ***бий***, ***клей***, ***рай***, *той*, *купуй*.

Шелестові: *дз*, *дж*, *ц (т+с)*, *ч (т+ш)*.

44. **Таблиця шелестівок.**

	раптові			протяжні				
	тихі	дзвінкі	тихі	дзвінкі	тихі	дзвінкі		
			Двозвуки				Носові	Плавні
Губні	п	б				в	м	
язикові: *пер. язикові (зубні).*	т	д	ц	дз	с	з	н	р, л
язикові: *сер. язикові (піднебен.)*			ч	дж	ш	ж, й(j)		
язикові: *зад. язикові (велярні).*	к	г(g,кг)			х	г		

Міна звуків.

45. При творенні слів і в різних формах того ж самого слова як голосівки, так і шелестівки підлягають певні міни.

46. Голосівки мінять ся:

1. В коренях слів спільного походження; при чому міна звука сполучена з ріжницею значіння. Здебільшого ця міна повстала за часи прадавні залежно від варунків і причин, що різними добами впливали на життя язикове.

2. В різних формах того ж самого слова:
а) під впливом наголосу;

б) в закритих складах;

в) під впливом j (й).

г) під впливом сусідньої голосівки (гармонійне уподібнення).

47. Шелестівки мінять ся.

1. Під впливом первісно вузьких голосівок **е** (є) і **і** (ѣ, ї).

2. Під впливом **j**.

3. При збігу кількох шелестівок і на кінці слів.

Міна голосівок.

48. В коренях слів спільного походження мінять ся:

е—о: *вестú—водúти, нестú—носúти, мéрзти—морóзити, мéрти—морúти, дзвенíти—дзвонúти, вертíти—ворóчати, мéркнути—морóчити, брестú—бродúти, гребтú—гробкú, плестú—плóту (плíт), мéлю—молóти* і т. под.

е—і (ѣ) *летíти—літáти, плестú—заплітáти, местú—замітáти, гребтú—загрібáти, брехáти—набрíхувати, чекáти—очíкувати, шептати—вишíптувати, вертíти—завíрчувати.*

Увага 2. Такі міни як *чекáти—очíкувати, шептáти—вишíптувати*, повстали пізніше по анальоґії з *летíти—літáти.*

е—а: *гребтú, грéбля—грáбати.*

е (ь)—и: *тéрти—витирáти, дéрти—задирáти (задúра), жéрти—зажирáти, пéрти—запирати, мéрти—вмирáти зберу—збирáти, гремíти—грúмати, кленý—проклинáти, женці—обжинáти.*

Увага 3. В деяких говірках, по губних плавних, замість **и** вчуває ся **і**, анальоґічно з міною **е—і:** *збірáти, вмірáти, грíмати, проклінáти.*

и (и)—і(ѣ) *сидíти—сідáти, висíти—вíшати, вилíти—відати, лúпти—ліпúти, цвистú—цвіт, свитáти—світúти, тúснути—тíсний, тúхо—тíшити; вúти—вінéц.*

Увага 4. Форми *цвистú, свитáти*—галицькі, українські ж *цвістú світáти*. Сюди ж належить теж міна: *дітúна* і *дитúна, дíти.*

и (н) — **о ј**: *піти — поїти(поj-іти), жити — гоїти, гнити — гноїти, почи-ти — коїти (покій-покою), бити — бою (бій), лити — лою (лій), вити — повій.*

и (ъ, ұ) — а в: *слити* (**слоұти**,)*—слав-а, пли-в-ти* (**плоұти**) *—плав-ати.*

и (ъ) — о в: *ґити — рев-а (рів), крити — покров-а.*

і (ѣ) — а: *лізти — лазити, різати — вразити, сісти — садити.*

о — а: *скочити — скакати, гонити — гоняти, помогти - помагати, котити — качати, вхопити, хапати, горіти — згар, недогарок, хропти — храпати, голий — загал, прогалина, галява.*

Увага 5. Треба завважати, що міна **о-а** заховала ся в видових формах часівника тільки в тім разі, коли на **о** не падає наголос і в сусідньому складі є теж **а** *(гармонійне уподібнення;* див. § 49, г.); в інших варунках такої міни не заховує ся, напр. *носити — зношувати, поїти — споювати.*

о (ъ) — и (ъ): *сохти — засихати, здохти — здихати, позов — позивати, сон* (**сънъ**)-*висипляти ся.*

Увага 6. Опріч того можна спостерегти фонетичну міну **о-и** в групах з **р** і **л** напр. *кров - криві, кривавий, кортати — кирпа, торсати — тирса, ковтати — глитати, кришити* (ст. **кръшити**), *брова — чорнобривий, сторч — стирчати, горло — гирло.*

ов — оло-ла: *ловзати — полоз — плазувати.*

у — и (ъ): *слухати - слих, дух — дихати, сухий — засихати, будити — гидкий, хуткий — хитати, учити — викнути, губити — ги(б)нути.*

я (ѧ) — у (ѫ): *вязати — вузол, лякати — лук, тягти — тугий, трясти - трусити, пясти — путо.*

49. В різних формах того ж самого слова:

а) під впливом наголосу. Голосівка **е** без наголосу, переважно перед наголошеним складом і в закритих складах після наголошеного звичайно бренить майже, як **и** (див. § 39 **е**") а після ј (див. § 49 в), як **і**, напр. *сило (села), мині (мені), нисе (принесений), пече, лижіть, прожине; будиш (буде) кажиш,* але *пише, вяже, пяте; бігаїш (бігаjеш),*

їднаїш (једнајеш), думаїш, прислухаїть ся, рубаїмо, Кйїва (Кйјева), її.

І навпакй, ненаголошене **и** бренить близько до **е (е^и)** *седіли (сиділи), белйна, бендюг, кернйця, лелія, лебонь, цебуля періг, почавше, ідуче.*

Увага 1. Ітак ми бачимо, що ненаголошене **е** і **и** в певних випадках бренять майже однаково посередині між **е** і **и** (**е^и**). На письмі звичайно ці відтінки вимови не відзначають ся, і ми пишемо слова згідно з їх етимольоґічним походженням.

Подібно ж до цього і **о** ненаголошене бренить близько до **у** (див. § 39 **о^у**), напр. *парубок* (при *робйти*), *мачуха (мачоха), купувати, годувати, (го^у дувати), кувати*, але *купований, годований, кований.*

Увага 2. Форми *купувати, годувати, танцювати* і т. д. постали певно під впливом форм *купую, годую, танцюю* і т. д.

Так само на початку слів і в середині **у** після голосівок переходить в **в** (**у̯**): *не вже* (але *ходім уже) знаю все, вчйти (навчйти*, але *наука).*

б) в складах закритих. Голосівки **о** і **е** в складах закритих звичайно мінять ся на **і**, так напр. *дорога—доріг, голова—голів, голівка, носа—ніс, рова—рів, оси—вісь, овець—вівця, соли—сіль, він—вона, брова—брівка, мій—мого, ночі—ніч; дійсне (з до-ј-исне), дійтй (до-ј-ити), діждати (з дождати).*

Далі: *шестй (шостй)—шість, семй—сім, печі—піч, плечі—пліч, між—межи, молоденці—молодіж, лебедя—лебідь, постели—постіль, осени—осінь, каменя—камінь, ячменю—ячмінь, веселий—весілля, перо—пірря, зело—зілля, Кйєва—Кйїв.*

Анальоґічно до цього в словах *річ, зустріч, ведмідь*, і колишнє **ѣ**, мінить ся в відкритих складах на **е**: *речі, зустреч* (але й *річі і зустрічі*) *ведмедя*, а в міч (**мьчь**) **і** по анальоґії в *пліч, піч.*

Увага 3. З історії язика ми знаємо, що на місці теперішніх закритих складів були відкриті, що кінчались на глухі **ъ** (коротке **у**) і **ь** (коротке **і**); є теорія, що в міру того, **як** поз

никали глухі, **о** і **е** перш, як перетворили **ся** в **і**, подовжились, утворивши потім ряд двозвуків. Процес **міни** цих звуків **можна** подати в такому порядку:

для **е** (є): **ê**)=**ѣ**[2]) з якого постали:

а) перед мякими шелестівками дифт. **іе**, що згодом **стяг** нув ся (спочатку ненаголош., а після й наголошений) в **одних** говірках в узьке **є**, а в других в **і** (*шіесть, шесть, шість*).

б) перед твердими шелестівками теж дифт. **іе**, що перейшов в **іо**, а дакі в **ьуо (юо)**, **ьуе (юе)**, **ьуі (юі)**, а цей останній в одних говірках в **ю**, а в других в **і** *ніес. ніос. нюос, нюес. нюіс, нюс, ніс).*

Для **о**: **ô**, з якого вийшли дифт. **уо**. **уе**. **уи**. **уі**, а цей останній диффенцював ся, особливо ненаголошений. в одних говірках в **и** або **і**,а в других в **у**: *куонь, куень, куинь, куінь, кинь, кінь, кунь)*

о і **е** не мінять ся на **і**:

а) в основних (давніх) закритих складах, напр. *везти́, нести́, земля́ (земја)* і т. под.

б) де **о** і **е** на місці колишніх глухих **ъ** і **ь**, напр. *до́шка, ло́жка, дощ, лоб, мох, сон, сопти́, тонкий, топта́ти, па́ном,* (*панъмъ*), *тесть, честь, коне́м* (**коньмъ**), *брость, борщ, горб, торг, морг, корх, корж, повк, верх. серп. хрест, шовк* (*з шьлк*), *смерть, сте́жка, те́мний*; але винятки: *міч* (**мьчь**), *ріт* (**ръть**), *хірт* (*хорт*), хоч пануючі форми *меч, рот, хорт,*

в) в групах оро, оло, ере: *горо́х, горо́д, го́лод, очере́т.* Винятки: *бе́ріг, поріг* (по анальоґії з сл. *ріг*) теж в Ґен. мн., напр. *корів, голів, беріз, воріт, долі́т.*

г) в словах на—оба,—она,—ота,—ода: *шано́ба—шаніо́б, жало́ба—жалі́об, запо̀на—запі̀он, істо̀та—істі̀от. водо́—вод, підво́да—підво́д* (але й *підвід*).

д) в словах, де **о** і **е** можуть зникати. Здебільшого ці слова підходять під пункт б), як напр. *день (дьнь)—дня, пень* (**пьнь**)—*пня*; *пісо́к* (**пьсъкъ**)—*піску́*; але й *вого́нь* (**огнь**)—*вогню́, сесте́р—сестра́, земе́ль—земля́.*

В деяких словах ми стріваємо обидві форми *мед* і *мід*, *лед* і *лід*, *Бог* і *Біг* (але в зложених завжде *біг*: *біг-ме*, *спасибі*, *магай-бі*, *біг-заплатить*).

Опріч того усталила ся міна **о** на **і** навіть в відкритих складах коли такий склад приходить ся перед суфіксом де **о** або **е** з глухих **ъ** і **ь**, напр., *кінець*, *кілок*, *місток*, *камінець*, *брівок*, *ластівочка*.

в) під впливом *j*. Ще в добу дуже давню язикового життя голосівки **о**, **і**, **и**, під впливом попередньої j, явної або схованої в шелестівках **ж**, **дж**, **ц**, **ч**, **ш**, заміняли ся таким чином:

о на **е**: *паном*, але *конем* (*кінь*, *кінј*), *ножем*, *душею*, *мечем*, *поле* (**полјо*). (*)

Увага 4. Але навпаки, вже на ґрунті укр. мови, по анальоґії морфольоґічній, **е** переходить в **о** напр. *його*, *сього*, *нашого*, *чого*, *синього*, замість *його*, *сего* і т. д., анальоґічно до *кого*, *того* і т. под.; також подекуди *мечом*, *душою*, анальоґічно до *горбом*, *гріхом*, *рукою*.

и на **і**: *дари* але *царі* (*царј-и*), *гості*, *коні*, *краї* (*крај-и*), *пойти* (*по-ј-ити*), *дойти*, *пойти*.

і (**ѣ**) на **а**: *сидіти*, але *бояти ся* (з *бо-ј-ѣ(і)ти ся*), *стояти* (з *сто-ј-ѣ-ти*), *кричати* (з *крик-ј-ѣ-ти*).

Що до міни первісного **е** на **а** (**я**) в таких словах як *щастя* (*щастје*), *весілля* (*веселје*), *кохання* (*кохањје*), при *щастє*, *весіллє*, *коханнє* (Див. § 52. в. ув. 3), то є думка, що форми на **я** замість **є** постали по анальоґії з иншими відповідними формами, як от *сімя*, *тімя*, *имя*, *теля* і т. под.

г) під впливом сусідньої голосівки (гармонійне уподібнення). Гармонійним уподібненням зве ся міна голосівки під впливом сусідньої; так, вузька голосівка під впливом широкої переходить в широку, а широка під впливом узької в узьку; часто таке уподібнення доходить до однаковости, напр. **о** під впливом сусіднього **а** переходить в **а**: *бага-*

(*) Звіздочкою (*) відзначають ся форми, що не подибують ся в забутках мовних, але припущені від учених, щоб пояснити існуючі форми.

тий (бог-), гаразд (горазд), кажан (кожан), качан (кочан), нагавиці (ногавиці), паламар (помамар), халява (холява), ганчар (гончар), а під впливом сусідного **у** в **у**: *зузуля (зозуля), нучувати (ночувати), гулубка (голубка)*. Далі *Гарасим (Герасим), часник (чесник), ялина (єлина), Явдоха (Євдоха)*; **сьогодня** *(сегодня), тепер (то-перво)* і т. ин.

Міна шелестівок.

50. Під впливом вузьких голосівок **е** і **і**.

1. Передньоязикові (зубні і альвеолярні) уподібнюючись із звуком **і** набувають піднебінного (палятального) характеру; це з'явище зве ся непереxідним мякшенням шелестівок.

Таким чином зубні шелестівки **д, дз, з, н, т, ц**, і альвеолярні **л, р**, стають зубно-піднебінними; **дь, дзь, зь, нь, ть, ць, ль, рь**.

Увага. Шелестівка **р** в більшости говірок не мякшить ся.

2. Велярні **к, ґ, г, х** перед **е** (**є**) і **і** (**ѣ**) мінять ся:

к—ц—ч: *рука—руці, вовк—вовче*.

ґ—дз, (з): *ґирлиґа—ґирлидзі* (=зі), *хурдиґа хурдизі, варґа варзі*.

г—з—ж: *дорога—дорозі, слуга—слузі, друг—друже*.

х—с—ш: *страх—страсі, дух—дусі—душе*.

51. Під впливом **j**.

1. Велярні перед **j** мінять ся:

к—ц—ч: *отець (з*отькјъ)—отчий, вік-вічний, кричати (з*крик-ј-ѣ-ти)*.

г—з—ж: *княгиня—князь (з*кънѧгјъ)—княжий, слуга—служити, дорога—дорожній* (вплив посередній через *н*), *дрижати (дрыг-ј-ѣ-ти*. § 49 **в**).

х—ш: *дух—душа (з*дyxја), брехати—брешу, птах—пташа, страх—страшний*.

2. Зубні перед **j** мінять ся: [1]

д—дж (або **ж**): *судйти—суджу́, садйти—сáджавка (сáжавка), твердйти—тверджу́, твéрджа (з*твердjа).*

т—ч: *світйти—свічá, гнітйти—гнічу́, вертíти—верчу́.*

з—ж: *грозйти—грожу́, (з*грозjѫ), возйти—вожу́, гризти—гри́жа* (але *гризу з гризѫ*) *ніж (з*нозjъ* порівн. *пронóза, низáти—нижу́),*

с—ш: *носйти—ношу́—нóша, писáти—пишу́ (з*писjѫ).*

Увага 1. Міни шелестівок, показані в § 50 і 51 є забу́тки дуже давньої доби, так само, як і міна **с—х** в таких випадках, як *просйти—прохáти, колйска—колихáти, вóлос—волохáтий, чесáти—чу́хати.* Постали вони на грунті давнього укладу мовного. В новотворах сучасної мови ці закони не мають обовязкової сили, бо тепер можливі такі форми, як тихéнький, мякéнький, легéнький, тихíщий (при ти́хший), також форми (діалектичні) *ходю́, возю́, світю́, носю́* по аналогії з формами *хóдиш, вóзиш* і т. под.

Увага 2. Не треба вважáти, що **ч** в таких формах, як *хлóпче, твóрче, ó(т)че, вітчина* і т. под., виникло з **ц**, бо воно походить власне не з форм *хлопецъ, творецъ, отецъ,* а через міну велярних від **хлопькъ, *творькъ, *отькъ.*

52. 3. При збігу кількох шелестівок і на кінці слів.

а) уподібнення.

При збігу шелестівок різного характеру, коли попередній відміняє ся згідно з природою того, що за ним, то така міна зве ся уподібненням, чи асиміляцією.

Уподібнення буває трояке:

1. Тихий перед дзвінким (з винятком *м, н, р, л, в,* що не мають відповідних тихих) переходить в відповідний дзвінкий, напр. *велиґ-день (велик-день), ніз би (ніс би), ниґ би (нік би)*; відворітне уподібнення, цеб-то дзвінкого тихому, подибує

ся рідко, напр. *ніхті (нігті)*, *михтіти (мигтіти)*, *лєхкий, (лєгкий)*, *дощ (з дъждж҄ъ, *дъзґјъ*, *лєкший (леґший, легший, лехший)*, *тхір (дхір)*, *тхнути (дхнути)*; переважно така міна буває в галицьких говірках, звичайно ж при збігу двох слів, першого з кінцевим дзвінким і другого з початковим тихим, а також кореневого дзвінкого з суфіксом —**ка**, уподібнення не буває: *без хат, ніжка* і т. под.

Увага 1. При збігу двох рантових **ґд, кт** спостерегає ся розподібнення з переходом першого рантового в протяжний, напр. *хто* (колишне *кто*), *дохтор (доктор)*, *(г)де (к-де, ґде)*.

2. Твердий передньо-язиковий перед мяким уподібнює ся мякому: *сьніг, сьлід, сьтіна, дьня, гальці, (галка)* і т. под.

Увага 2. Треба завважити, що **і** з **о** звичайно не мякшить попередньої шелестівки; через те *сніз—снози, сніп—снопа*, але *сьвіт—сьвіта* (вплив через губний).

Одначе таке мякшення, як *сьніг, сьлід, сьвіт* здебільшого не відзначає ся на письмі.

3. Зубний перед піднебінним переходить в піднебінний і навпаки, піднебінний в зубний: бряжчати з брязьчати, пищати з письчати, їжджу з їзьджу; нізці (нізьці) з ніжці, запорозці (запорозьці) з запорожці, тіччин з тітчин, оччий, очче *(оче в наноче)* з отчий, отче, здаєцьця (здасця) з вдаєть ся *(ть+сь=ць)*.

б) міна груп шелестівок.

Коли при збігу шелестівок мають силу два чинники: **j** [або **і** (**jі**=**ѣ**)] і уподібнення, то відбуває ся групова міна шелестівок, так:

ск і **ст** мінять ся в **щ** (**шч**): *тріск—тріщати, плєскати—плєщу, віск—вощина, невіс(т)ка—невіщин; місто—міщанка, товстий—товща, хрест—хрещик—водохрещі, пустити—пущу (з*пустјѫ)*.

зд=**ждж**: *їздити—їжджу (з*їздјѫ*, але *їзджу*, див. 51 ув. 1).

зк (зьк)—жч: *брязкати—бряжчіти.*

Увага 1. В останньому разі **діалектично: бряскати—** брящати.

Потім того:

сш—щ (**шч**): *кра́щий (крас-ший), то́вщий (товс(т)—ший), ви́щий.*

зш, жш—жч: *ни́жчий (ни́з-ший), ву́жчий (вуз-ший)- ду́жчий (дуж-ший).*

Увага 2. В деяких говірках по анальоґії з формами *ву́жчий, ви́щий* подибуємо замість *ме́нший, пога́нший—ме́нчий, пога́нчий* і т. под., цеб-то замість **нш—нч**, також *коро́тчий, моло́дчий* замість *коро́тший, моло́дший,* і т. под. *(дш, тш=дч тч).* Так само під впливом форм на-**чий** треба пояснити нові твори на—**щий** замість—**ший** в *мудрі́щий, гарні́щий* і т. под.

Далі під впливом **і (ѣ)**:

жк—зьц: *ні́жка—ні́зьці (ні́зці):*

шк—сьц: *ка́шка—ка́сьці (ка́сці).*

чк—цьц: *ка́чка—ка́цьці (ка́чці).*

При творенні слів, збіг шелестівок:

чсь, чьсь тьсь дає звук **ц, ць**, напр. *тка́цтво, (ткачество), рыба́цтво, бага́цтво, козі́цький (козачський), га́лицький, сві́цький (світьський), ді́цький, бага́цько.*

дс, дьсь—дз, дзь: *сусі́дство, сусі́дзький (сусі́дський), лю́дзький, грома́дзький.*

жьсь—зь: *пари́зький (з парижьський), запо́розький, пра́зький, петербу́рзький. Різдво з ро́ж(дь)ство.*

в) заміна **j, дь, нь, л.**

шелестівка **j** в суфіксах після губних **б, в, п, м** часто заміняє ся на **ль**, напр. *кра́пля, (з крапjа—кра́п а то), граблі́, земля́, куплю́, (з купjж), люблю́* і *здоро́вля,* [при *здоровjа (—я)*], *крі́влею,* [при *крівjу (ю)*], а в коренях і суф. після **м** перед **я**

з **л** в **нь**: *мнясо, гмня, мнята, сімня* при формах *мјасо (мясо), імја (імя)* і т. под.

дь (перед мяким складом) в **й**: *райця (радьця) двайцять (дванадьцять), збуйвік (збудьвік)* і т. под.

нь в **й**: *паймахтка (паньматка), сойшний (соньашний) (ньа=ня), бородай (бородань)*; теж *тонейкий, сонейко* (галиц. з *тоненький, соненько*).

л(ъ) на кінці слів (в причаснику присудковому) в **в** (*ў*): *хотів (хотіла), читав (читала), пішов (пішла)*.

Увага 1. В укр. говірках на кінці слів (в речівниках) і перед суфіксом-**к**, тверде **л** не переходить в **в** (**ў**), але в галицько-буков. говірках по анальоґії з формами *хтів, повний,* і т. под.: *вів (віл), горівка* і т. под.

Увага 2. **j** перед голосівкою уподібнюючись попередньому шелестовому (коли він не губний і коли нема збігу двох шелестових), подвоює його напр. *весілля (з веселіє), безземе́лля, життя; суддя, ніччу, піччу, поганню; лляти, (лјати) ссів, ззісти,* але *щастя, безголівя*.

Увага 3. В часівниках корінне **д** і **т** перед суф. інфінітива-**ти**, уподібнюють ся йому, при чому, щоб уможливити виголос цих звуків з'являє ся **с**, а далі 1-ше **т** випадає, таким чином, напр. з **вед-ти, *ветти, *ветсти; *плетти, *плетсти* маємо *вести́ (вед-ў), плести́ (плет ў)*.

Зникнення і з'явлення звуків.

53. **Зникнення і з'явлення голосівки**. В деяких формах голосівка зникає і з'являє ся або на початку слів, або в середині, або в кінці.

1. На початку слова:

і зникає в: *мати (імати), голка, (іголка), грати (іграти — іграшка), му (іму), наче (іначе)* і т. под.

Або з'являє ся: *імла, іржа, ік, із (ізо мною), ікло* і т. под

о зникає на початку слів після голосівки попереднього слова, щоб уникти роззіву (збігу двох голосівок) напр.: (*).

їдеш на 'дин день, а хліба бери на тиждень; за 'дин вечір; одна за 'днією; за 'дним разом; одно 'дного не любили; не було добре змалку, не буде й до 'станку; що 'д місяця неначе днем; ні тієї стіни не дістав, ні 'д тієї стіни не одстав; нема мені одрадоньки ні 'д оця, ні 'д неньки; піт кривавий його 'бливає; втікали 'д погоні; ти мене 'д смерти оборонив; дверей не 'дчинила; не 'дцурай ся нас на віки; да лиха ж моя година, що 'дцурала ся родина; уста ж мої сахарнії 'дговорили ся, ручки ж мої паперові 'дробили ся; що 'дрікла ся вся родина од мене; як би ти його 'дучив? чи сісти поїсти, чи лихому 'днести; щоб я свою сону та й не 'дгадала; за нелюба 'ддати; побідати (пообідати), довгобразий (довгообразий).

2. В с е р е д и н і с л о в а:

В кінцевих складах голосівка **о** або **е** то зникає, то з'являє ся між двома шелестівками, напр. *пес—пса, день—дня (дьня), отець—отця (оцьця), пісок—піску.* Це з'явище дасть ся виясн ити тим, що у всіх таких словах первісно був глухий голосовий звук (голосівка) твердий (**ъ**) або мякий (**ь**). Там, де група шелестівок не утрудняла вимови, глухий зовсім зник, а в групах, що їх трудно вимовити, на місці глухих **ъ** і **ь** з'явили ся **о** і **е**. Так само вияснює ся і з'ява **и** (**ы**) в словах *вириваати, нагинаати, висисаати* і т. под. при *рваати (ръвати), гнаати (гънати), ссаати (съсати)* або *беруу—брати, мертимру;* тут власне відбула ся міна **ъ**—**и** і **ь**—**е**, при тому в наші мові **ъ** і **ь** зникли без сліду. Але в таких словах, як *вогонь (вогню), дошок (дошка), сестер (сестра), сосен (сосна), земель (земля)*—**о** і **е** не є відбудова старих **ъ** і **ь**: вони постали в скуток того, що, як зникли кінцеві глухі (*огнь, дъскъ, сестръ, соснъ, земль*), то збіг кінцевих шелестівок став трудний до вимови; щоб це усунути по аналоґії і з'явились звуки **о** і **е**.

(*) **Всі приклади тут взято з** фолькльорного матеріалу.

Е з'являє ся перед **л, ль, н, нь, м, р, с, ць,** коли попередня шелестівка не велярна, в противному ж разі, як і у всіх інших з'являє ся **о**:

орéл (вірлí-орлí), крúпель (крúпля), сóсен (соснú), пень (пня), пісéнь (кіснú), корчéм (корчмí=коршмí): (але *відьом від відьма*), *сестéр (сестрú), відéр (відрó), Дністéр (Дністрá), овéс (вівсá), овéць (вівцí), корéць (кірцí)*, але *вогóнь, вýголь, вікон, вúхор, свéкор*.

Кінцеві шелестові групи, що дозволяє українська фонетика, такі:

вг, вж: *довг, вдовж*.
вд: *кривд*.
вк: *вовк, повк*.
вх: *штовх, повх*.
вб, вп: *нáтовп, щовб*.
вт, вть: *бовть*.
всть, вч: *жовч, повсть*.
вш, вщ: *ківш, товщ*.
зьб: *прозьб*.
зд: *гаръзд*.
(**зк**: *брязк*).
льб: *бульб*.
лт, льш: *Ґвалт, більш*.
нт: *Ґвинт*.
нш: *чинш*.
пт: *пóшепт*.
рб: *скарб*.
рг: *торг*.
(**рк**: *зирк*).
рж, рз: *корж, мерз*.
рм: *пóкорм*.
рс, рт: *перс, хорт, жарт*.
рх: *верх*.
рць, рщ: *серць, борщ*.
рч, рш: *корч, сторч, гірш*.
(**ск**: *плюск, блиск, тиск*).
ст. сть: *зріст, гість*.
сць: *місць*.
цтв: *свідоцтв*.
шт: *кошт*.
щ, (шч): *дощ*.

Увага 1. Групи **рк, зк, ск**, дуже рідко подибують ся (переважно в часівникових речівниках, вигуках і чужих словах), як поруч з *зирк, ні-чичирк*.—*карок, бýрок, прúсмерок, кóрок*., *брязк, плюск*, але *пúсок (пúску), бузóк (бузкý), прúсок (прúску), пасóк (паскá)*.

Увага 2. **й** в *я й ти, не йди, не йму віри, наймáти*, при *він і ти, як іти́му* і т. под. можна виясняти випадом **и** після придихового **й(j)**: *я й (и) ти; не й(и)ди, не й(и)му віри*.

3. На кінці слів:

На кінці слів часто зникають **а, е, и (і), у, й** напр. *боюсь (а), відсіль(а); більш(е), менш(е), гірш(е), беріт(е). і беріть; б(и), полож(и), придерж(и), посидь (сидй); віч(і)-на-віч(і); чом(у), до обід(у), до раз(у), до слід (сходу), сині (синій), білі (білій).*

и і **е**, зникаючи після зубних, полишають слід, мякшучи їх: *ходити-ходить, приходь, носйь, беріть. несіть. (при беріт. несіт).*

54. Зникнення і з'явлення шелестівки. При збігу кількох шелестівок часто повстають групи дуже трудні до вимови, через те в таких групах одна шелестівка зовсім зникає (випадає) а власне:

в в групах **ввт**, **рвш**, **рвц**, **ввј**, **звј**, **свј**.: *півтора (пів-втора), перший (перв-ший), черцю (червцю-червець), обнзати (објазати-обвјазати), обітрити (обвјітрити), обітря; з'язати (звјазати), с'ятий (свјатий, але сьватий).*

г „ „ **гд**, **мгл**, **вгш**: *тоді, мла (імла, мгла), довший (довг-ший).*

Увага 1. Подибує ся і *тогді*.

д „ „ **ждн**, **здн**, **рдн**, **рдц**: *кожний (кожд-ний), тижня (тиждень), пізно, празник, милосерний (милосердя), серце (сердешний); борозна (бороздити).*

Увага 2 Закон випаду **д,** і теж губних **б** і **п** перед **н**, що мав силу в прадавню добу життя язикового, тепер не має ваги; його пережитки ми подибуємо в таких словах (переважно в часівниках перед суф-**ну**-), як *вянути* (замісь *вяднути*), *глянути (гледіти), кинути (кидати), холонути (холодити)* і т. под., а також *сон (з съпнъ), гинути (гибель), тонути (топити)*, але поруч із цим: *топнути, копнути; дно (дъно).*

к „ „ **скн** (перед суф.-**ну**): *стиснути (стискати), присnути (прискати), блиснути (блискати), порснути (порскати), морснути (морськати)*, (але *скніти, скнара*).

л „ „ **слн, шльськ:** *змисний, умисний (умислний—ўмисел)*; *Радомиський, Перемиський, Перемишльський, Перемишський*; **шсь=сь**.

н „ „ **знл, знн, рнц:** *боязливий, боязкий (боязнь), черця (чернець* але *й ченця), горця (горнец), гарця (гарнець)*.

р „ „ **брн, рнч, рнц:** *срібний, (серібро), гончар, ченця, (черниця)*.

т „ „ **стб, стл, стн, стьнь, нтсь, ртн, стц, сьтьсь:** *хрезьбини (хресьтьбини-хресьбини; сьб—зьб, див.* § 52, *а) щасливий, щасний (щастя), песливий (пеступати), пісний (піст), вісник, звісний (вість), свиснути (свистіти), розпусний (розпуста), чесний (честь), персня, (перстень) студенський, вернути (вертати), горнути (загортати)*; *місце (місто), шістнадцять (шість), міський (з містський—міський—міський)*.

При збігу шелестівок **шсь**, перша уподібнює ся другій і зникає: *товариський (товариш-ський товарись-ський), чеський, волоський, наський (нашський), васький; птаство (пташство)*. Зникнення **с** без уподібнення ми маємо в *руський (русьский), пруський, французький, кавказький*.

Д і т зникають в часівников. формах перед **в і л**: *мів-мела (мету), вів-вела (веду), плів-плела (плету), брів-брела (бреду), гув-гула (гуду)*.

55. Зникнення шелестівки на кінці слова. **г** зникає в словах *четвер* (але *четверга*), *протір (проторга)*, і в виразах зложених з *біг (бог)* напр. *спасибі, дась-бі (дазь-бі), мий-бі, пробі, далебі, бозна-що*, і теж в *на-бір* (від *борг*).

Т, ть, в виразах: *ка-зна-що (кат-), чор-зна-що (чорт-), несе* [але *несеть-ся*, при тому **-ться** дає **-цьця (ця)**: *несецьця, несеця*, але в гал. говір. *несе-ся, несесь*]; далі *замісь (замість), шісь (шість)*, коли вони стоять перед словом, що починає **ся** з шелестівки, теж *дась-бі (дасть-бі), пядесят, шісьдесят, девядесят (=пяддесят... пятьдесят)*.

л (=**в**) зникае в присудковому причаснику після **с**, **з**, **б**, **п**, **в**, **г**, **к**, **х**, **р**: *пас* (*пасла*), *ліз* (*лізла*), *гріб* (*греблá*), *човн* (*човплá*), *рів* (*ревлá*), *сіп* (*соплá*); *стриг* (*стрúгла*), *пік* (*пеклá*), *тер* (*тéрла*), *сох* (*сóхла*).

56. З'явлення шелестівки: Іноді між **з** і **р** з'являе ся **д**, а між **с** і **р**—**т**: *зáздрість* (*зріти*), *скорóздрий*, *здріти*, *стріти*, *гóстрий*, *строкáтий*, *ніздрі*.

р перед **ст** і **щ**: *жорстóкий*, *жерсть*, *дорщ* (*дощ*), *мерщій* (*мещій-меткúй*).

с в інфінітиві *гребстú*, *плистú*, *пясти*, *клясти*, *гнúсти*. Про *вестú*, *плестú*, *местú* і т. под. див. § 52 в) ув. 3.

Так само з'являють ся **в**, **j**, **г**:

а) на початку слів, як прúдих: *вогóнь*, *вýхо*, *вýлиця*, *юлиця*, (*jýлиця*), *йовéс*, *гoвéс*, *гúскра*, *гикáти*, *гúва*, *Гýмань*.

б) при збігу двох голосівок, кореневої і суфіксової (роззів), і таким чином усовуе ся роззів: *да-в-á-ти*, *да-j-ý*, *блю-в-á-ти*, *блю-j-ý*, (*блюю*), *одя-г-áти*, *ста-в-(ъ)*, *посшá-в-а*, *жú-сі-в-(ъ)*, *вúли-в-(ъ)*, *пú-в-о*, *оснó-в-а*, *грі-в-о*, *кра-j-(ъ)*, *ба-j-а*, *згрá-j-а*, *гречкосі-j-(ъ)*, *лú-в-ень*, *пі-в-ень*, *па-в-ýк*, *кра-в-éць*, теж *позі-х-áти*.

Часом з'являе ся шелестівка під впливом анальоґії, напр. **й**(**j**) в *прийняти*, *зайняти*, *перейняти*, по анальоґії з формами *приймáти*, *займáти*, *переймáти*.

57. Зникнення складів. Склад **є** (**je**) зникае на початку, в середині і на кінці в таких формах:

го (*его*), *му* (*емý*), *була-м*, *була-сь*, *булú-сьмо*, *булú-сьте* (форми галицько-подільські). Далі в *могó*, *момý* (*моéго*, *моéму*, *мојго*, *мојмý*), *твогó* (*твоего*), *твóму* (*твоéму*), *мáбуть*, (*маебуть* *майбуть*), *гра*(*е*), *ма*(*е*), *зна*(*е*) і т. под.

еш, **иш**, **єш**, **ить**: *хоч*(*еш*), *бач*(*иш*), *чу*(*єш*); *бачця* (*бачиться*).

еб: *тра* (*трéа*, *трéба*).

бу: *мать* (*мáбуть*).

ви: *а-дѝ (а-дивѝ)*.

га: *помáй (помагáй)*.

же: *ка(же), мо(же)*.

те, пче: *бра(те)! хло(пче)*

Про слова на **ан-ин, ян-ин** див. §. 210.

58. Переміщення звуків. Часом можна спостерегти в укр. мові переміщення звуків (переважно **р** і **л**), напр. *талірка* (нім. Teller)—*тарілка*;—*гелер—гаріль*.—*королівна—колорівна*; далі *винирáє—виранáє, конóплі—колóпні, пáкощі—капощі, сермяга—семряга, намúсто* (**монисто**), *ведмідь* (**медвѣдь**), *манастир—намастúр, шевлія* (stałwia), *засýкувати—закáсувати*: *бóндарь (бодня), суворий (сурóвий), тверéзий (ст. сл.* **трѣзвъ**), *біяти* (з **гъкати**), *жмýрити (мжýрити—мыг), цілюрик (цірýлик)*.

59. Заміна звуків:

р—л: *лúцарь, (Ritter); срібло (срібро); лúмарь (Rimer)*; *ярмалок (ярмарок)*.

р—н: *нéкрут (рéкрут); панамáрь* (παραμάριος), *ярмонка (ярмарка)*.

ч—ш: *клюшник, вішний, штùти, нùшком; німéщина (Німеччина. Німеччина)*.

з—ж: *зúчити—жúчити; залізо* (сл. **желѣзо**), *міз (між), озерéд (ожерéд)*.

с—ш: *пошлю (послати), помишляти (помùслю) дóшка* (**дъска**).

к—х: *хто* (**къто**), *мéрхнути (смерком), хрест (крезьбини)*.

в—л: *свобóда—слобóда*

м—в: *ківнáта-кімнáта, рімний-рівний*.

м—н: *пампýх-панпýх*

МОРФОЛЬОҐІЯ.

I. Словотворення.

60. Як було вже сказано (§ 31), морфольоґічними частями слова є корінь, суфікс і префікс.

Як суфікс, так і префікс, прилучаючись до кореня, надають йому певних відтінків значіння і творять таким чином нові слова, споріднені з собою спільним коренем.

Суфікси служать до утворення слів як від коренів, так і від пнів часівникових або іменних.

Суфікс звичайно складає ся або з голосівки (кінцевий суфікс—кінцівка: *вод-á, ó-ко*), або з шелестівки (одної, двох чи трох), або з шелестівки з попередньою голосівкою.

Шелестові звукі, що творять суфікси такі;

к (з міною в **ц, ч**), **г** (**ж**), **х** (**ш**); **б, в, м; д, т, с; н, л, р**, потім того сполучення: **зн, сн, ст, ств, т (е) р, тель.**

Голосівки всі можуть входити в склад суфіксів.

Нинькі багато суфіксів утратило свою словотворчу силу, цеб-то ми вже не можемо сказати, якого власне відтінку надає кореневі суфікс, це тим, що суфікс так злив ся з коренем, що ми вже не чуємо в слові двох осередків: основного значіння і відтінку, напр.:

в: *лú-в-о, дíй-в-о, сяй-в-о.*

х: *ду-х, сли-х, смі-х, стрі-х-а.*

д: *стá-д-о, чý-д-о, крáв-д-а, прáв-д-а.*

т(ть): *лі-т-о*; ***смер-ть***, *зáвис-ть*, ***кіс-ть***, *мас-ть*, ***пáмя-ть***, *нáпас-ть*, *сі-т-и*.

тер: *ві-тер*.

м: *ди-м*; *пáс-м-о*, *біль-м-ó*.

н: *ста-н*, *пли-н*, *со-н*; *си-н*, ***ви-н-ó***, ***вік-н-ó***, ***полот-н-ó***.

ль: *гýс-л-і*, *літорóс-ль*.

знь, **снь**: *бо-я́-знь*, *пі-сн-я*, *кý-зн-я*, *прú-я-знь*.

Взагалі кажучи, суфікс відокремлює ся в наші свідомости *): 1-ше, коли звуковий комплекс, до якого він причаєсь, є в мові і без того суфікса і без того відтінку в значінні, що йому надає той суфікс, напр. *рýченька—рýчка—ручúще—рукá*; *ніженька—ніжка—ножúще —ногá*; 2-ге, коли він буває в цілім ряді слів, надаючи їм завжде того самого відтінку значіння: *дідúще*, *бабúще*, *ножúще*, коли ж цього нема, то суфікс не може відокремитись і чує ся, як щось неподільного з пéрвісним кореневим комплексом, це власне й служить джерелом нових коренів. Так, *сонце* (з **слън-ьцє**), *серце* (з **сьрд-цє**) здають ся нам первісними, хоч вони й мають суф.—**це** (-**ьце**), бо побіч них ми не маємо первісних **солно*, **сердо*, як при ***вікóнце—вікнó***, *пірце—перó*.

61. Так само й префікси тоді тільки відокремлюють ся в наші свідомости, коли стрівають ся в різних сполученнях з більш-менш визначеним відтінком значіння, що вони надають кореневому комплексові; так в словах: *ви-,від-,за-,об-,під-,пр-,про-**ходити*** кожне визначає ту ж саму чинність+певний відтінок, і потім того стріває ся в цілому ряді інших часівників, напр. *вú-везти*, *вú-вести*, *вúбрати* і т. д. Навпаки ж, в словах *в-довá*, *о-дягáти*, *уз-ýти*, *об-ýти*, *ви-тівáти*, *на-тякáти*—корінь і префікс не відокремлюють ся в наші свідомости, бо ми не маємо первісних—*довá*,—*дягáти*,—*ýти*,—*тівáти*,—*тякáти*.

Нижче подаємо головніші суфікси, що здебільшого не втратили своєї словотворчої сили.

---

*) Див. Крушевскій, Н. Очеркъ науки о языкѣ. Казань 1883 стр. 72-84

Речівникові суфікси.

1. ĭ j; ай, ій.

62. ĭ (ь). Суфікс ĭ залишив відслід в укр. мові, мякнучи попередню шелестівку, напр. *мідь, хіть*.

З цим суфіксом маємо:

а) від пнів прикметникових речівники, що визначають якість і, в збірному розумінні, посідачів якости:

біль, чернь, зелень, синь, червінь, жовть, блакіть; поганъ, молодь, каліч (калічь) і т. и.

б) від пнів причасникових—речівники, що показують скуток чинности:

копань, дань, просторонь, роз-просторний, прохань.

Наголос: безпрефіксні типу а) і б) мають наголос на другому складі, але *просторонь, помолодь*, (з префіксом).

63. j (jъ, jь, ja, jo). Суф. j виявляє ся:

а) в мякшенні попередньої шелестівки, напр. *кінь (конjъ), баня (банjа), поле (з поljо*. Див. § 49, в), *плече*.

б) в міні велярн. і зубн. (див. § 51) в ж, ч, ш.

в) заміною в ль і подвоїнням або тільки мякшенням попередньої шелестівки в предметниках середн. роду на ja (в je). Див. § 49, в. і 52, в. ув. 2.

64. Суф. j творить:

а) від часівникових пнів речівники ж. р., що виражають чинність або обєкт чинности, напр: *гребля, годівля, торгівля*.

б) від прикметникових пнів речівники ж. р., що визначають предмети, котрі посідають певну якість: *тверджа, кручa, пуща, гуща*.

в) від речівникових пнів:

1. збірні сер. роду: *листя, каміння, шмаття, яблучча, зілля, волосся, колосся, лушпиння, збіжжа, віконня*.

2. від скісного відмінку речівника з **прийменником—означ**
наки містин, часу і (в прийм. *без)* стану:

підгірря, задніпря, задесення, поділля, провалля, узгірря, підлобя; задобіддя, безгрішша, безвіддя, бездолля, безземелля, безлюддя, безголовя.

Теж від прикметників: *безгрошівя, весілля, гнилля.*

3. від часівникових пнів з попереднім суф. **н- і-т** (на-**ння** і **ття**) творить речівники, що виражають чинність в видовими відтінками, що вносять форми часівникових пнів тривання, повторність, закінченість):

бажіння, вимагання, друкування, визволення, творіння (творення), хотіння, терпіння, дання; завзяття, вмертя, миття, життя.

Наголос: на другому складі, напр. *доля, воля, поле,* але *плече*; також типи а), б), в), 1, 2, (при *яблучча),* слова ж типу в) 3.—двоскладові на останньому: *дання взяття*; многоскладові безпрефіксні на другому (або третьому) складі: *бажання, творіння,* (і *бажанне, творенне), носіння* і *ношення, ходіння* і *ходження, сидіння,* і *сидження.*

В словах префіксованих наголос відступає на оден склад далі (опріч тих, що вже його мають на третьому). *завзяття, (взяття), завдіння, (дання), принесення.*

65. **-ай(ajь).** Від часівникових пнів—назви осіб, що їм властива чинність, що на неї показує часівник: *глитай, ратай, гультяй,* але теж *звичай, (шахрай*—чуже слово).

Увага. *Бородай (бородань), кудлай (кудлань), шолудяй.*

Див. § 52, в.

Наголос: на останньому складі.

66. **-ій(ijь).** Від часівників, рідко від речівників *(бабій, мамій),* творить назви осіб м. р., що показують на звичку до чинности, вираженої часівником, в відтінком догани:

балаклій, шепелій, плаксій. сопій, пустій, бридій, топчій;

Наголос: на останньому складі.

2.-к-,г-,х-.

67. Суф.-**к**-(**ък, ьк**) з попередніми **о** (**ъ**), **е** (**ь**), **и** (**и**), і з міною **к—ц** (див. § 51). чинить такі одміни:

к-а (-ък-а,-ьк-а),—к-о,-ок,-ик,-иц-я,-ець,-це.

Вони творять:

1. именння здрібнілі, в чому знати їх первісна функція:

—**к-а**: *доч-ка́, свіч-ка, кни́ж-ка, річ-ка, стріл-ка.*

—**к-о**: *све́кор-к-о, дівер-к-о, дя́дь-к-о, та́т-к-о, Гриць-ко́, Пань-ко́, Семе́н-к-о: віч-к-о, ву́ш-к-о, гуся́т-к-о, куря́т-к-о, си́т-к-о,*

—**ок**: *лист-о́к, нос-о́к, горо́ш-ок, пуч-о́к, остров-о́к, хутор-о́к, обліж-ок.*

—**ик**: *ли́ст-ик, но́с-ик, хво́ст-ик, ху́тор-ик, шевч-ик, пе́с-ик, ле́в-ик, о́рл-ик, со́кол-ик, вівча́р-ик.*

—**иця**: *трав-и́ця, вод-и́ця, сестр-и́ця.*

—**ець**: *остров-е́ць, хутор-е́ць, стрибун-е́ць.*

це: *весе́ль-це, пи-в-це́, криль-це́, колі́с-це́, сіде́ль-це, колін-це, дерев-це́, пір-це́, де́н-це, слів-це́, сіль-це́, вин-це́, сін-це́, веретен-це, мотови́ль-це.*

Подвоїнням і потроїнням них форм творять ся дальші здрібнілі й пестливі на:—**очок** (**ок-ьк**), -**очечок,-очка,-ечок,-ечка-ечко,-чик(ьк-ик),-ичок** (**ик-ьк**), а прилученням до них суф. —**онь,-ень-** здрібнілі на-**онь-ко,-онь-ка,-ень-ко,-ень-ка,-ич-ень-ко,-ич-ень-ка**:

—**очок**: *лист-о́чок, нос-о́чок, тан-о́чок.*

—**очечок**: *шмат-о́чечок, кут-о́чечок.*

—**очка**: *стрі́лочка, скі́бочка.*

—**ечок**: *пуч-е́чок, береж-е́чок.*

—**ечка**: *свіч-ечка, кни́ж-ечка, річ-ечка.*

—**ечко**: *крил-е́чко, серд-е́чко, я́єчко (яj-ечко), дя́д-ечко.*

—**чик**: *острів-чик, бра́т-чик, голу́б-чик, горо́б-чик, че́н-чик.*

—**ичок**: *дво́р-ичок, ко́н-ичок.*

—**онько**: *сві́т-онько, бра́т-онько, зу́б-онько, соко́л-онько, ві́тр-онько.*

—**онька**: *хусти́н-онька, ри́б-онька, корі́в-онька, дружи́н-онька.*

—**енько**: *се́рд-енько, бо́ж-енько, те́ст-енько, зя́т-енько.*

—**иченько**: *кон-и́ченько.*

—**иченька**: *трав-и́ченька.*

За помічну суф.-**к**-утворено багато речівників, що не мають, або тепер уже втратили характер здрібнілих, напр.: *місце, со́нце, се́рце* і т. ин. В них здрібнілість тільки вихідна точка і служить до виразу інших відтінків мислі.

Увага. Так, нині такі навіть слова, як *кні́жка, сві́чка, рі́чка; смушок, гвіздок.* і т. поді́б. (коли є *сві́ча́, рі́ка́, кни́га, гвіздь, смух)* вже майже втратили характер здрібнілих, так само його втратили і слова, що їх первісна форма вже затерлася, напр. *ри́нок,* (при ст. слав. **рлнъ**), *вінець,* (сл. **вѣнъ**), *кінець* (сл. **конъ**), *серце, (*сердо), сонце (*солно).*

Наголос: здрібнілі на:

—**ка**: на другому складі: *сві́чка, кні́жка, рі́чка, помо́вка, погро́зка, пого́дка, полі́вка,* але *дочка́.*

—**ко**: 1) від односкладових на останньому складі: *Грицько́, (Гриць), Панько́.*

2) від двоскладових м. р. на тому самому складі, що в звичайні формі: *све́корко, (све́кор), ді́верко (ді́вер), Семе́нко, (Семе́н).*

3) від двоскладових с. р. на другому складі: *ли́чко, ві́чко, куря́тко.*

—**ок**: 1) від односкладових на останньому: *листо́к, пучо́к, кіло́к.*

2) від двоскладових, що мають наголос на другому складі—на останньому: *островок, (о́стрів), хуторо́к, (ху́тір).*

3) від двоскладових, що мають наголос на останньому складі—на другому: *горо́шок (горо́х), горі́шок (горі́х).*

—**ик**: 1) від односкладових на другому складі: ***лі́стик, дзво́ник.***

2) від двоскладових, на тому самому складі, що у звичайні формі: *ху́торик (ху́тір).*

—**иця**: на другому складі: *травиця, водиця.*

—**ець**: на останньому складі: *табуне́ць, горобе́ць, хуторе́ць, коріне́ць, хлібе́ць,* але *хло́пець, огоро́дець.*

—**це**: на останньому: *пивце́, крильце́, деревце́, колісце́,* але від слів на—**сло**,-**дло**,-**ено**,-**ило**,-**іно**,-**дно** на другому: *ве́сельце, сіде́льце, веретенце, мотовильце, колінце, де́нце, ряде́нце.*

В словах з злож. суфіксами:-**очок**,-**очечок**,-**ечок**,-**ечко**,-**иченька**,-**иченько** на першому суфіксі: *листо́чок, хуторо́чок, шмато́чок, пуче́чок; криле́чко,* (але *дя́дечко,* м. р.), *кониченько, травиченька.*

В словах з злож. суфіксами:—**очка**,-**ечка**,-**ичок**,-**онько**,-**онька**,-**енько**,-**енька**, на третьому складі: *стрі́лочка, сві́чечка, дво́ричок, сві́тонько, хусти́нонька, се́рденько, ру́ченька.*

Увага. В піснях буває й *серде́нько, руче́нька* і т. под.

В словах з злож. суф.—**чик** на другому складі: *остріве́чик, бра́тчик, че́нчик, хло́пчик.*

68. 2. Имення, що не мають характеру здрібнілих.

з суф.—**к-а** творять ся:

1. від часівників речівники ж. р., що показують обєкт чинности: *ду́м-к-а, каз-к-а, бай-к-а, гид-к-а, ми́гав-к-а, по́рхав-к-а, засід-к-а, кри́пис-к-а, зи́пис-к-а, бли́скав-к-а, на́лив-к-а.*

2. від пнів прикметникових і причасникових назви носителів якости (осіб, звірят, річей): *біл-к-а, вишнів-к-а, дубів-к-а, айвів-к-а, шовків-к-а, черча́т-к-а, біля́в-к-а, чорня́в-к-а, плюга́в-к-а,*

...сняи-к-а, хутрян-к-а, дротян-к-а, ***носат-к-а, бородав-к-а, бо-...яч-к-а,*** *задріпан-к-а, кохан-к-а.*

Зрідка місць і дійства: *схован-к-а, копан-к-а,* ***сажав-к-а;*** *...ран-к-а, присяд-к-а, лай-к-а, бій-к-а.*

3. назви осіб ж. р., від муж., що кінчають ся:

а) на шелестівку і **й** *голуб-к-а (голуб), ляш-к-а (лях),* ***не-...роб-к-а (нероб), лиходій-к-а (лиходій), злодій-к-а (злодій).***

б) на-**сць**: *бран-к-а (бранець).*

в) на-**ак**: *козач-к-а (козак), приймач-ка (приймак).*

г) на-**ан**,-**ан-ин**: *богдан-к-а (богдан), дворян-к-а (дворянин), ...челяд-к-а (челядин), зарічан-к-а, тоюбочан-к-а.*

д) на -**ик**: *полковнич-к-а (полковник), мірнич-к-а (мірник ... мірний), індич-к-а (індик).*

е) на -**ач**: *прохач-к-а (прохач).*

ж) на -**ук**-(**юк**): *селюч-к-а (селюк).*

з) на -**ич**: *родич-к-а.*

Увага. *Різка, бризка, з розґа, бризґа.*

Наголос: Безпрефіксні двоскладові мають наголос на ...другому складі: *байка, гадка,* а в похідних від прикметників ... часівників (трискладові) на тому складі, що в прикметнику ... часівнику: *білка (білий), шовківка (шовковий), чорнявка (чор-...явий), дротянка (дротяний), бліскавка (бліскати), мигавка (...мигати), схованка (схований), бранка (браний).* Теж у жіноч... ...д муж. згідно з муж.: *неробка, злодійка, козачка,* але *голубка (...голуб).*

З суф.—**анна** на другому складі: *міщанка, селянка,* але *...цибіганка* (під впливом префіксу), теж *челядка (челядин).*

Трискладові з префіксами: **у—,до—,за—,на—,по-,при—, ...ро—,** мають наголос на префіксі: *устілка, уставка, дописка, ...гадна, доказка, дотичка, забавка, загадка, загортка, замазка, ...стібка, записка, наливка, нашивка, нагадка, покришка, по-...вка, привязка, прикладка, прошивка.*

69. З суф.-**к-о** — речівники м. р. від прикметникових і часівникових пнів, з відтінком зневажним і юмористичним: *глуш-к-о́, сонь-к-о́, шев-к-о́, хап-к-о́, хваль-к-о́, чвань-к-о́, величай-к-о, перебий-к-о, нагу́ль-к-о, крадь-к-о́, прихо́дь-к-о, незна́й-к-о, будь-к-о́, слинь-к-о́.*

Наголос. Двоскладові мають наголос на останньому складі, многоскладові на другому.

70. З суф.—**ен-ко**—назви синів по вітцеві або по матері: *ковал-е́нко, слюсар-е́нко, вдович-е́нко, Конон-е́нко, Стеш-е́нко.*

Наголос: на другому складі.

71. З суф.—**ок** речівники:

1. від часівників (переважно з префіксами **ви-до-за-**); такі речівники показують на скуток чинности: *мото́к, ковт-о́к, стриб-о́к, да́то-к, ли́ш-ок, ви́снов-ок, ви́род-ок, ви́сів-ок, ви́скреб-ок, доста́т-ок, до́пит-ок, зми́л-ок, за́снов-ок, за́сів-ок, па́тіп-ки.*

2. від речівників з префіксами **при-,за-,пере-,пів-,під-,на-, полу-,одно-,су**—речівники, що показують на місце і міру: *за́піч-ок, за́кут-ок, зау́л-ок, пере́ул-ок, підні́ж-ок, пі́дсум-ок, пі́ддів-ок, пі́дсвин-ок; півбо́ч-ок, півко́п-ок, полу́коп-ок, полу́драб-ок, полу́мис-ок; одно́літ-ок; су́глин-ок.*

3. від прикметників, що визначають колір, — конкретні речівники: *жовто́к, біло́к.*

Увага. *Мі́зок* **мозгъ**; *Дрібязок* (пол. drobiazg.

Наголос: в двоскладових на останньому складі: *мото́к, ковто́к*, але *да́ток, ли́шок, зми́лок*; в многоскладових з префіксами: **ви-,від-,до-,(недо)-за-,на-,одно-,па-,під-,полу-,су-**,—на третьому складі: *ви́родок, ві́дзімки, ві́дтінок, ві́дміток, ві́дбиток, ві́дновок, до́питок, недо́биток, недо́варок, недо́гризок, недо́курок, недо́їдок, недо́зімки, недо́кусок, недо́варок, недо́ливки, недо́пивки* і *за́сновок, за́куток, за́селок, за́тишок, за́круток, на́гризок, на́зімок, на́плодок, одно́літок, па́тінки, пі́ддівок, полу́драбок, су́глинок, су́пісок*, але *відлю́док, доста́ток, недору́бок, недоро́док*·

недосúдок, недоля́шок, недоло́мок, недоно́сок заýлок, підніжок. набýток; з префіксами **пере-,пів-**,—на другому складі: *пере-ýлок, півбо́чок, півко́нок.*

72. З суф.—**ик** речівники:

1. від пнів прикметникових назви осіб, рослин, річей і (рідко) збірні (напр. *ялівнúк, чагарнúк, дійнúк*): *молодúк, боров-úк, домов-úк, стар-úк, кнúжн-ик, пусте́льн-ик, ка́ртн-ик.* (частіше **картівнúк**), *бо́ртн-ик, па́нцирн-ик, ме́чн-ик, шкідн-ик, ре́чн-ик, хаба́рн-ик, вла́сн-ик, до́вжн-ик, вúнн-ик, прия́зн-ик. бýдн-ик, чарівн-úк, будо́вн-ик, чита́льн-ик, в'яза́льн-ик, баран-н-ик, збірн-ик, за́дн-ик, борщо́вн-ик, бабн-úк, березн-úк, гре-ча́н-ик, небіжч-ик,* (**небожьскъ*).

Наголос: відповідає наголосові прикметників, з яких походять речівники: *молодúк (моло́дий), кнúжник (кнúжний)· збірник, (збірний), варе́ник (варе́ний), товче́ник (товче́ний)*. У збірних наголос на останньому складі: *дійнúк, березнúк ялівнúк, чагарнúк.*

73. З суф.—**иця** речівники ж. р.:

1. від первісних: *гран-úця (грань), вýл-иця.*

2. від прикметників, відповідно муж. на-**ик**, назви осіб, одежі, місця і т. под. по якости і стосунку, що виражає прикметник: *молод-úця, гордівн-úця, непривітн-иця, розлýчн-иця, поря́дн-иця, пусте́льн-иця, чарівн-úця, клюшн-иця, бещáсн-иця, огúдн-иця, ялов-úця, сливов-úця, ногав-úця, багрян-úця, баран-úця, волосн-úця; пивн-úця, темн-úця, світл-úця, мурав-úця, вúнн-иця, камен-úця, різн-úця,* і теж *зовúця* (ст. сл. **ꙁлъв-а**).—

3. відповідно муж. на шелестівку і на—**ець** *цар-иця. (царь), вовч-úця, лев-úця, лис-úця, осл-úця,* далі *ледащ-úця (леда́що), абищ-úця, (аби́що), пол-úця (піл); черн-úця.*

4. Від пнів прикметникових назви часу, коли відбуває ся дійство, що його виражає корінь: *воз-ов-úця, кос-ов-úця, греб-ов-úця.*

5. від причасників: наслідок дійства, що виражає часівник: *саджен-йця, ділен-йця, пилен-йця, копан-йця, збиран-йця.*

Наголос. В словах пункту 1 і 2 здебільшого наголос підлягає тому ж законові, що й муж. на—**ик**: *молод-йця, (молодйк), розлу́чн-иця (розлу́чник)*, але на другому складі *кислйця, синйця, рушнйця, марнйця, дивнйця, таємнйця, сливовйця, світлйця, баранйця, муравйця*, теж *ношвйця, зовйця, гранйця*, але *ву́лиця*.

В словах п. 3, 4 і 5 на другому складі.

74 З суф.—**ець** назви осіб і річей:

1. від часівникових коренів: *гон-е́ць, куп-е́ць, жир-е́ць, за-в-е́ць, бор-е́ць, мр-ець, жн-ець, кос-е́ць* (частіше *кос-а́рь), перебі-ець, здйр-ець, де́ржа-в-ець* і злож. *зло-чйн-ець, душо-гу́б-ець, пере-лю́б-ець.*

2. від імів прикметникових: *черн-е́ць мертв-е́ць, син-е́ць чист-е́ць, щир-е́ць, сліп-е́ць, мокр-е́ць, мислйв-е́ць, винува́т-ець, іржав-е́ць (і іржа́вець), черво́н-ець, сапя́н-ець, лискйв-ець, чорнобрйв-ець, голопу́п-ець, песйголов-ець.*

3. від причасників пасивних: *задріпан-ець, коха́н-ець, обідран-ець, недова́рен-ець, карбо́ван-ець, годо́ван-ець, винува́т-ець.*

Наголос: в двоскладових на останньому складі: *гоне́ць, давець*, але *здйрець*. В зложених і що з преф. **пере**—на другому: *злочйн-ець, пере-лю́бець*, але *песйголов-ець.*

Многоскладові від прикметників (причасників) відповідно прикметникам: *сапя́нець, мислйвець, лиска́вець, коха́нець, карбо́ванець*, але *іржаве́ць, вислане́ць, вибра́нець.*

75. З суф.—**ич** назви від речівників і прикметників з ознакою походження: *пан-йч, ро́д-ич, ве́рб-ич, ді́д-ич; Самойло́в-ич. Мартино́в-ич.*

Відповідні жіночі на-**ичка** *ро́д-ичка, ді́д-ичка, Самойло́в-ичка*, (але *па́нна*).

Наголос: на другому складі (але *панич*); в жін. **на—ичка**, відповідно муж.: *годичка, дідичка*.

76. З суф. **-ак,-аха** від пнів часівникових і прикметникових—речівники, що показують на властивість: *двор-ак, чуж-ак, куц-ак, моц-ак, дуж-ак, бід-ак, гол-як, більм-ак, во-як, вишн-як, бубн-як, молодн-як, перв-ак, друг-ак, юц-ак; дб-а-ха, бід-аха, бідол-аха*.

Наголос: в сл. на **-ак** на останньому складі, в. сл. на **-аха**, на другому.

77. З суф. **—ака (-яка),—іка,—ука(-юка),—ага(-яга),—уга (-уган,-иган)** речівники всіх родів найчастіше з відтінком побільшення: *ши-яка (шиј-ака), змі-яка, кол-яка, нож-ака, друз-яка, руб-ака, задир-ака, бурл-ака, спів-іка, лом-іка, посіп-ака, розбіш-ака, брехун-яка, спин-яка, верещ-ака, драп-іка, шул-іка, зл-юка, шибл-юка, гад-юка, звір-юка, камен-юка, багн-юка, хап-уга, кат-юга, пян-юга, казарл-юга; добр-яга, блуд-яга, чолов-яга; ділуга(н), вовч-иган, стар-иган*.

Наголос: на другому складі в сл. на **-ака,-яка,-іка,-юка, -уга,-яга**; на останньому складі в сл. на **—уга(н),-иган**.

78. З суф. **-ук(-юк)** імення здрібнілі:

1. дітей, молодих звірят: *татарч-ук, ведмедч-ук*.
2. походження по батькові: *Іван-юк, Кармел-юк*.
3. належність до містини: *Севр-юк, сел-юк*.
4. зневажливо: *писарч-ук*.

Наголос: на останньому складі:

79. З суф. **-ч (-ач,-ич)** речівники від прикметників на **-ат-** і часівників на **—а-т-и** і **-и-т-и**, що визначають:

1. носителя якости в значінням рясноти, великости: *баньк-ач (банькатий), бород-ач, пірн-ач, рог-ач, нос-ач*, і теж *кол-ач*.

2. діяча: *заклин-ач, прох-ач, пуг-ач, нюхач, підспів-ач, підбрех-ач, приплент-ач, нюх-ач, коп-ач, ор-ач, захвати-ч, світи-ч, погони-ч*.

3. по анальоґії з попереднім, назви річей, що їх дасть ся уявити, яко діячів: *колод-áч, кв-áч, сік-áч, (за-сік-á-ти), би-ч*.

Наголос: в сл. на-**ач** типу 1 і 3 на останньому складі; типу 2. згідно з наголосом часівника: *заклинáч (заклинáти), підбріхач (підбріхувати), приплéнтач (приплéнтатись)*, але *попúхач* (з пасквіл. знач.); в сл. на-**ич** на другому складі.

80. З суф.-**иха** назви жінок по чоловікові: *дячúха, шевч-úха, ковал-úха, Михáйл-иха.*

Наголос: на другому складі, але *Михáйл-иха* (від *Михáйло).*

81. З суф.-**ух** (-**юх**) назви осіб і річей, що показують на їх властивість: *кож-ýх, лоп-ýх, лін-юх, леж-ýх, смерд-юх.*

Наголос: на останньому складі.

82. З суф.-**ище** (-**исько**): від речівників:

1. згрубілі муж. і жіночі: *брат-úще, кон-úще, дід-úще, баб-úще, борщ-úще, кисел-úще.*

2. Назви місця, до відбувало ся або було що: *город-úще, бойóв-ище, косов-úще, гробов-úще, глúн-ище, двóр-ище, сéл-ище, бý)-ище, гýт-ище, замч-ище, замков-úще, мост-úще, погреб-úще.*

Наголос: на другому складі, але *двóрище, глúнище* і т. д.

3. — **б**, — **в**, — **м**.

83. З суф.-(**ь**)**ба**: назви дійства від коренів, що творять часівники з суф.-**и**-: *ган-ьбá*, (і *гáньба*), *гріз-ьбá, ýч-ба, жур-бá. суд-ьбá, слýж-ба, хвал-ьбá, чин-ьбá*, і теж *сі-в-бá (сі-й-бá), різ-ьбá, клят-ьбá.*

Наголос: на останньому складі, але *прóзьба, ýчба, слýжба.*

84. З суф.-**оба**: абстрактні (відірвані) речівники (з переход. в конкретні): *зуд-óба, хор-óба, жал-óба, жад-óба, тан-óба*, (але *по-дóб-а*, корінь *доб-*).

Наголос: на другому складі.

85. З суф.—**ва:** речівники збірні: *муж-ва́*, *діт-ва́*, *жін-ва́* *миш-ва́*, *лиш-ва́*, *лях-ва́*, *жидо-ва́*.

Наголос: на останньому складі.

86. З суф.-во: *лі́г-во*, *ді́й-во*, *ся́й-во*, (§ 60).

Наголос: на другому складі.

87. З суф.-**(ь)ава**: йменнія абстрактні: *де́рж-ава*, *ку́р-ява*, *те́мр-ява*.

В сполученні з суф.-**от-н**- визначає довгі шелести: *сту-к-о́т-н-ява*, *гурк-о́т-н-ява*, *туп-о́т-н-ява*, (порівн. § 93).

Наголос: на третьому складі.

88. З суф.-**иво** речівники:

1. від часівників: обект чинности: *пря́д-иво*, *ва́р-иво*, *ме́-л-иво*, *ку́р-иво*, *пе́ч-иво*, *тво́р-иво*, *моло́з-иво*, *кві́с-иво*.

2. від прикметників (по анальоґії): *мяс-і́во*, *гря́з-иво*.

Наголос: на третьому складі, але *мясі́во*.

89. З суф.-**мо**: *біль-мо́*, *пі́с-мо*, *пись-мо́*, *яр-мо́*, (§ 60).

Наголос: на останньому складі, але *пі́смо*.

4. —**д**,—**т**,—**с**.

90. З суф.-—**да**,-**до**: *пра́в-да*, *кри́в-да*, *ста́-до*, *чу́-до* (§ 60).

Наголос: на другому складі.

91. З суф.—**то**: *лі́-то*, *жи́-то*, *пу́-то*, *ті́с-то*, *зо́ло-то*, *доло-то́*, *копи́-то* (§ 60).

Наголос: в двоскладових на другому складі; в трискладових—різно.

92. З суф.-**т-ва**: назви дійства від часівників на-**и-ти**: *молі́-т-ва*, *гоні́-т-ва*, *ни-т-ва́*, також *же́р-т-ва* (*же́рти*).

Зрідка (переносно) назви річей: *бри́-т-ва*.

Наголос: на другому складі, але *нитва́*.

93. З суф.—**тель** (рідкий суф.) творить імення осіб чинних від часівників на—**и-ти**: *учи́-тель*, *гаси́-тель*.

Наголос: на другому складі, але *при́ятель*.

94. суф. — **іт (от)** від ознак слухових вражінь, імення з відтінком тривання, повторности: *ше́п-іт*, *кле́к-іт*, *ре́г-іт*, *ґу́рк-іт*, *сту́к-іт*, *ту́рк-іт*, *ту́п-іт*, *цо́к-іт*, *бре́ньк-іт*, *бря́зк-іт*, *вор-кіт*, (*кіт-воркіт*=*воркотун*, по типу *дівчина-краса́*).

Наголос: на другому складі, але *воркі́т*.

95. З суф. — **ота**, **-ета**, **-еча** від речівників і прикметників імення якости; з них багато метонимічно набуває значіння збірности: *сам-о́та*, *слі́п-о́та*, *гурк-о́та*, *тяг-о́та*, *скорб-о́та*, *турб-о́та*, *дрім-о́та*, *сором-о́та*, *тісн-о́та*, *бід-о́та*, *дрібн-о́та*, *свин-о́та*, *гол-о́та*, *жон-о́та*; *плюск-о́та*, *кеб-е́та*, *дорожн-е́та* і *дорожн-е́ча*, *стар-е́ча*, *мал-е́ча*, *холодн-е́ча*, *гол-е́ча* і теж *гуркотн-е́ча*, *стукотн-е́ча*, *колотн-е́ча*.

Наголос на другому складі; деякі абстрактні на — **ота** мають наголос на останньому складі: *тягота́*, *слінота́* (збірне: *сліно́та*), *самота́* і *само́та*.

96. З суф. — **ість** абстрактні від прикметників: *ста́р-ість*, *рі́д-ість*, *жва́в-ість*, *мо́лод-ість*, а з спорідненим йому — **ощі**, з конкретним значінням: *ста́рощі* (старі літа), *рі́дощі* (радісні події, стан), *рі́зноші* (різні речі), *ми́л-ощі*, *лю́б-ощі*, *че́ст-ощі*, *ті́х-ощі*, *за́здр-ощі*, *пу́ст-ощі*, *жа́л-ощі*, *лін-ощі*, *хи́тр-ощі* *молод-о́щі*.

Наголос: у двоскладових на другому складі, в трискладових на третьому, але *молодо́щі*.

97. З суф. — **ство** (— **тво**) від речівників назви якостей, часто вживають ся в збірному значінні: *ца́р-ство*, *па́н-ство*, *брі́ц-тво*, (*братство* § 52), *пта́с-тво*, (*пташ-ство*, *птас-ство* § 54), *зві́р-ство*, *парубо́ц-тво* (§ 52), *бурла́ц-тво*, *коза́ц-тво* *калі́ц-тво*, *робі́ц-тво*.

Наголос: на другому складі.

98 З суф. **усь**, **-уся**, **-уньо**, **-уня** імення здрібніло-пестливі **муж.** і жін.: *тат-у́сь*, *ді́д-у́сь*, *Петр-у́сь*; *бабу́с-я*, *мат-у́ся*,

Наст-ýся і теж *тат-ýньо, дід-ýньо, Петр-ýньо, баб-ýня, мат-ýня, Наст-ýня*; останні форми переважно на Правоберіжжі.

Наголос: муж. на останньому складі, жін. і муж. на -уньо на другому.

5.— н.

99. З суф.—ня: 1) назви дійства від часівників і речівників:

брех-ня́, гуль-ня́, різ-ня́, свар-ня́, тупот-ня́, брязкот-ня́, балак-ня́, бор-ня́, колот-ня́.

2. від прикметників:

а) місце, де що діє ся: *пекáр-ня, друкáр-ня, прáль-ня, їдáль-ня, спáль-ня, копáль-ня, сіткáр-ня, лáз-ня, волів-ня, волів-ня.*

б) якість: *дешев-ня́, дорож-ня́, рів-ня, пов-ня.*

в) збірні: *кòмаш-ня́, дерéв-ня, батів-ня́, сóт-ня.*

Увага. *Кýзня, пíзня* з *ку-знь, пі-снь.*

Наголос: в словах типу 1. на останньому складі; типу 2. а) на другому, б) і в) на останньому або на другому.

100. З суф.—ан назви осіб і річей: *Молдав-áн, молод-áн циг-ан, каж-áн, кач-áн* (тюркське čingane, лит. cigon-as). Див. § 103.

Наголос: на останньому складі, але *циган.*

101. З суф.—ань імення від речівників з тим самим значінням, що й на-ач (§ 78. 1): *горл-áнь, ок-áнь, черев-áнь, пуз-áнь, грив-áнь, бород-áнь.*

Наголос: на останньому складі.

102. З суф.—ень,-інь, назви осіб і річей від пнів часівникових і прикметникових: *блáз-ень, вáз-ень, дýр-ень, лéж-ень, лáв-ень, лáз-ень, мíд-ень, мý-чень, пéрст-ень* і *перст-інь, пóв-ень, рів-ень, стрíж-ень, трýт-ень, ýч-ень; вéлет-ень, вéрхов-ень, вúкрут-ень, зáзуб-ень, кóлот-ень, молéбень, облиз-ень, перéвер-т-ень, прúнут-ень; грéб-інь, дуж-інь, кóр-інь, кур-інь, бистр-інь.*

Жіночі абстрактні від прикметників на—**окий-окий**: *височ-інь, глибоч-інь, далеч-інь, широч-інь*, теж *близ-інь, довж-інь*.

Наголос: в словах на—**ень** двоскладових на другому складі, в трискладових на третьому; (але *молебень*) в словах на-**інь** на другому або на останньому складі.

103. З суф.—**еня,-иня**: 1. йменння жіночі від муж. і кілька словотворів по анальоґії: *Турк-еня, (Турчин, Турок), Німк-еня (Німчин, Німець), Грек-иня (Грек), княг-иня, господ-иня, бездітк-иня* (але й *бездітниця*).

2. від прикметників абстрактні: *прост-иня, горд-иня*.

Наголос: типу 1. на другому складі; типу 2.—на останньому.

104. З суф.—**ин** назви осіб по походженню або місцю мешкання, з відтінком одиничности: *Турч-ин, Серб-ин, Рус ин*; над-то з суф.-**ян(ан)**: *Ки-ян-ин, міщ-ан-ин, тогобоч-ан-ин, Заріч-ан-ин*.

Наголос: на другому складі, але *міщанин, дворянин*.

105. З суф.—**ина -изна** від пнів речівникових і прикметникових.

1. показує одиничність: *род-ина, люд-ина, зерн-ина, пер-ина, домов-ина, горош-ина, буз-ина*.

2. історичну добу: *козаччина, Хмельнищ-ина*.

3. властивість, якість: *старов-ина, давн-ина, заслужен-ина, заслуж-ина, матер-изна, біл-изна; панщ-ина, бісовщ-ина (бісовськ-ий* § 52), *батьківщ-ина*.

4. назви осіб і річей з відтінком зрібнілости: *сиротина, хуст-ина, дівч-ина*.

5. назви містин, країн: *Задесенщ-ина, Чернігівщ-ина, Гетьманщ-ина, Полтавщ-ина, Німеччина, займанщ-ина*.

6. від імення дійства на-**ання**, назви дійства з характером конкретности: *біган-ина, мішан-ина, балакан-ина, різан-ина*.

7. мн.— **и-ни**, від часівників на— **ити,-іти**, і від прикметників,—речівники, що показують на час подій, на святкування пристосоване до певного часу; на процес чинности: *заруч-ини, огляд-ини, перенос-ини, вродини, змов-ини, зно-їни, заклá-дини, звóд-ини, привóд-ини, згóд-ини, злюб-ини; роков-íни, девят-íни, сорочíни, схóд-и-ни, зноc-и-ни, запрóс-и-ни.*

Наголос: 1. в словах на —**ина** а) від речівників і часівникових іменнів на другому складі: *родíна, сиротíна, дівчíна,* (і *дівчина*), але *бузинá; заслуженíна, біганíна;* б) від прикметників обстрактні на останньому складі: *стар-инá, давн-инá, нов-инá,* (і *новíна*), *чужинá,* (і *чужíна*). *зайвинá;* в) від прикметників на— **ськ-** наголос на тому складі, що й у прикметника: *Черніговщина,* але й *займáнщина,* (утв. по анальоґії).

2. в словах на—**ини** від речівників і чеслівників на другому складі. від часівників—на третьому: *роковíни, девятíни, змóвини.*

106. З суф.—**іння** збірні від прикметників: *бобов-íння, маков íння, горохов-íння, жабур-íння.*

Наголос: на другому складі.

107. З суф. —**ун** назви осіб, що посідають певну властивість, якість, вдачу: *брех-ýн. белькот-ýн, лепет-ýн, сміх-ýн, сміхот-ýн, регот-ýн, балак-ýн, весел-ýн, віст-ýн.*

Відповідн. суф. для жіноч.—**уха**: *лас-ýха, шепт-ýха, хитр-ýха, цокот-ýха, лепет-ýха,* але й *свекр-ýха,* (при *свéкор*).

Наголос: муж. на останньому складі, жін.—на другому.

108. З суф.—**ун-ок** від часівників імення, що показують на скуток дійства: *дар-ýнок, поціл-ýнок, верб-ýнок.*

Наголос: на другому складі.

109. З суф.—**івна** від прикметників (два суф.: прикметникових **ів-н**) назви дочок по вітцеві: *корол-íвна, попів-на, судд-íвна. княз-íвна, війт-івна, Самойлович-івна.*

Наголос: на другому складі.

6.—**л**—.

110. З суф.—**ло(-дло,-тло),-ало,-а-й-ло,-и-ло** 1. від часівникових коренів назви знаряддя і (рідко) станів: *вес-ло́, (з *вез-тло. *вес-тло), чис-ло́, (з *чит-тло, *чис-тло), гре́б-ло, ї́д-ло, па́д-ло, жит-ло́,* теж *я́с-ла (з *яд-тла, *ят-тла, *ят-с-тла), біл-и́-ло, крас-и́-ло, черн-и́-ло.*

2. від часівникових коренів на **и** і від часівн. пнів на-**и-**, -**а**-назви знаряддя, з переходом до значіння назов чинних осіб з відтінком зневаги, що надає ся тим, що чинна особа уявляє ся. яко знаряддя: *ши́-ло, ми́-ло, ри́-ло; кад-и́-ло, кроп-и́-ло, груз-и́-ло, точ-и́-ло, чорн-и́-ло, біл-и́-ло, прав-и́-ло,* і теж *мотов-и́-ло; ков-а́-дло, крес-а́-ло, простир-а́-ло, укрив-а́-ло,* теж *опу́д-а-ло; бре́вк-а-ло, гу́рк-а-ло; ова́к-а-ло, мін-я́й-ло, поган-я́-й-ло, брех-а́-й-ло, попих-а́-й-ло; бурм-и́-ло, тряс-и́-ло.*

Наголос: 1. в словах на—**ло** на останньому складі, або другому 2. в словах на—**ало,-айло** згідно з часівником: *креса́ло, поганя́йло, бре́вкало (креса́ти, поганя́ти, бре́вкати).* 3. в словах на—**ило**—на другому складі, але *прави́ло* і *пра́вило* (в одміною значіння).

111. З суф.—**аль,-аля** назви осіб (рідкій суф.) від часівників і речівників: *дров-а́ль, ков-а́ль, моск-а́ль* і жіноч. *пр-а́ля, шв-а́ля* (при *пра́чка, шва́чка*).

Увага. *довга́ль* (з *довга́нь*).

Наголос: в муж. на останньому складі, в жін. на другому.

112. З суф.—**уля** назви осіб і річей з характером здрібнілих.

баб-у́ля, дів-у́ля, крас-у́ля, сив-у́ля, крив-у́ля, рог-у́ля, коз-у́ля, кош-у́ля.

Наголос: на другому складі.

7.—**р.**

113. З суф.— **ар(ь)** назви осіб від **речівників** і **часівників**; 1. показують на роботу, спосіб життя: *кобз-áрь, кос-áрь, луг-áрь, скот-áрь, штук-áрь, різьб-áрь, господ-áрь, чобот-áрь; весл-ýр, біл-ýр, арф-ýр, гол-ýр.* 2.=-ач: *нос-áрь, рот-áрь.*

Наголос: на останньому складі.

114. З суф.—**ирь** (дуже рід. суф.) від прикмети. и речівників, назві осіб, що показують на властивість: *багат-ýрь, чупринд-ýрь*, але й *повод-ýрь* (і *поводáр*).

Наголос: на останньому складі.

8. **ят.**

115. З суф.—**ьа, я** (**ят**) назви маленьких звірят, дітей і дрібних річей: *тел-я́, вовч-á, щен-я́, орл-я́, кач-á, кур-я́, кот-я́, порос-я́, ягн-я́; дит-я́, хлоп-я́, дівч-á; горн-я́, збан-я́*; мн. *рукав-ч-áта.*

З суф.—**ен**: *кач-ен-я́, лев-ен-я́, цуц-ен-я́, жид-ен-я́, пан-ен-я́*; мн.: *бров-ен-я́та.*

Наголос: на останньому складі.

Прикметникові суфікси.

1.—ї.

116. З суф. **ї(ь.j)** прикметники від речівників: *прорóч-ий (пророк-j-ий), чоловíч-ий, вóвч-ий, кня́ж-ий, сýч-ий, лисúч-ий.*

Наголос: на другому складі.

2.—**к**—.

117. З суф.-**к**-(-**ок**-,-**ек**-,-**ик**-) 1. від іменних коренів—прикметники якости: *гір-кúй, мя-кúй, солóд-кий; далé-кий (даль), одинó-кий (одинъ), вис-óкий, глиб-óкий, вел-úкий, лéг-кий, вóх-кий.*

2. від часівникових коренів і (рідко) від речівників (*бояз-кúй*): *движ-кúй, верт-кúй, хит-кúй*, (порівн. *непохúтний*; *хиткúй*—що хитає ся, *непохúтний*—що годі його похитнути),

говір-кий, бай-кий, бас-кий, бач-кий, жал-кий, важ-кий, близь-кий, хут-кий.

Наголос: У двоскладових на останньому складі; в трискладових на другому.

118. З суф.—**ак**-прикметники **від** числівників: *одн-ák-ий, дво-я́к-ий, тро-я́к-ий* але *ле́гкий, во́жкий.*

Наголос: на другому складі.

119. З суф.—**ч(кj)**—від речівників на —**ець**: *тво́р-чий (твор-ець), ви́бор-чий (вибор-ець), зна́в-чий (знав-ець), законода́в-чий (дав-ець), ло́в-чий, го́н-чий, ку́п-чий, о́т-чий; слі́д-чий, порі́в-чий; повста́н-чий, пі́дда́н-чий.*

Наголос: на другому складі.

120. З суф.—**ськ**- від речівників показує на походження, належність: *ру́ський (рус-ський), запоро́зький, козі́цький, на́сь-кий; батьківський, сусі́дзький.* (**сь-,-зь-,-ць-,-сь-,-дзь-**,-з-**сьсь-,-жьсь-,-чьсь-,-шьсь-,-дьсь-**, див. § 52, з).

Наголос: відповідно речівникам.

3.—в-,-м-.

121. З суф.—**ів** прикметники присвоїні від речівників м. р. *ковал-ів, ба́тьк-ів.*

Наголос: згідно з скісним відмінком речівника, з якого походить.

122. З суф.—**ов-,-ев-** від речівників—прикметники стосункові: *бу́к-ов-ий, верх-ов-и́й, наук-о́в-ий, вишн-е́в-ий, кра-є́в-ий, поль-ов-и́й, берёз-ов-ий.*

Рідко від прислівників: *одна́к-ов-ий (одна́ко* але й *одна́к-ий).*

Наголос: різно.

123. З суф.—**ив-,-лив**-від часівників і речівників—прикметники якости: *дрім-ли́в-ий, дощ́-лив-ий, прима́н-лив-ий, пес-ли́в-ий, бесі́д-лив-ий, мовчаз-ли́в-ий, полох-ли́в-ий, балак-лі́-*

в-ий, брех-лйв-ий, буркот-лйв-ий, бач-лйв-ий, мйлост-йв-ий, мст-йв-ий, плакс-йв-ий, помст-йв-ий, черв-йв-ий.

Наголос: здебільшого на другому складі, але *примйнливий, догáдливий, бесíдливий, мйлостйвий.*

124. З суф.—**ав-(-яв-)**. 1. від речівників і часівників прикметники, з відтінком зневаги: *слйн-яв-ий, мйрш-ав-ий, дір-я́-вий, шепел-я́в-ий.*

2. від прикметників якости з відтінком меншого ступеня якости: *біл-я́в-ий, чорн-я́в-ий, син-я́в-ий; крив-áв-ий.*

Наголос: в словах типу 1. наголос на тому складі, що і в речівнику або часівнику *(слйнявий-слйна, шепелявий-шепеляти;)* в словах типу 2. на другому складі.

125. **-м-** причасниковий суфікс, що, як пережиток, залишив ся в кількох прикметниках: *відó-м-ий* (при *знáний*), *зна-й-ó-м-ий, родй-м-ий, рух-ó-м-ий, лак-ó-м-ий.*

Наголос: на другому складі.

4.—**л**—.

126. З суф.-**л**- від пнів іменних і часівникових: *тéп-лий, світ-л-ий, вя́-л-ий, зрí-л-ий, спí-л-ий, крýг-л-ий, умéр-л-ий, горí-л-ий, стá-л-ий, минý-л-ий.*

За поміччу цього суфікса творять ся причасники присудков. мин. ч. *ходйла (ходи-в), нéс-л-á.*

Наголос: на другому складі.

5.—**н**—.

127. З суф.—**н**—1. прикметники якости і стосунку від іменних коренів, первісних прикметників, речівників, прислівників і навіть цілих виразів; *віч-н-ий, порóж-н-ій, піз-н-ій, він-н-ий, схід-н-ій, голóд-н-ий, гріш-н-ий, змін-н-ий, кін-н-ий, страш-н-ий, залїз-н-ий, мід-н-ий, брáт-н-ій, зя́т-н-ій; червó-н-ий (червъ), зелé-н-ий, (зелїє); заздалегід-н-ий (заздалегідь), заздорóв-н-ий (за здорóвя), надвір-н-ий (на двóрі), нíщим-н-ий, (ні з чим), схíдуш-н-ий (схід душі).*

Від прислівників, що кінчать ся на голосівку з посереднім **ш** (з **-сь-**) *горі-ш-ні-й (горі)*, *долі-ш-н-ій (долі)*, *домаш-н-ій (дома)*, *нині-ш-н-ій (нині)*, *тепері-ш-н-і-й (теперь)*, *тамо-ш-н-ій (тамъ)*.

2. від часівникових пнів з відтінком пасивности: *засув-н-ий*, *непрохід-н-ий*, *похват-н-ий*, *непохит-н-ий*, *засів-н-ий* (*засівне збіжжа*).

3. від речівників: ряснôту, гойність: *гриб-н-ий*, *хліб-н-ий*, *порос-н-а*, *кіт-н-а*, *жереб-н-а*.

4. від часівників з суф.— **а** - причасники пасивні: *бра-н-ий*, *задріпа-н-ий*, *хова-н-ий*, *гра-н-ий*, *докона-н-ий*, *сказа-н-ий*, *задивова-н-ий*, *замика-н-ний*.

Наголос: 1. від пнів іменних на другому складі, але *страшний*. Від прислівників—згідно з наголосом прислівника, але *тутешній*.

2. від пнів часівникових на останньому складі: *засувний*, *похватний*; але з запереч. **не-** на другому: *непохитний*, *непорушний*.

3. в словах типу 3) на останньому складі.

4. в словах типу 4) на кореневому складі або на суф.-**а**: *доконаний*, *недоторканий*, *сказаний*, *браний*, але *незайманий*. З суф.—**ова**—на третьому складі: *задивований*, *годований*.

128. З суф.—**ен**—причасники пасивні від часівників з суф. **-и-**, **-і-**, **-ну-** і безсуфіксних, що кінчать ся на шелестовий: *ношен-ий (нос-й-ти)*, *віддал-ен-ий (віддал-и-ти)*, *засидж-ен-ий (засид-і-ти)*, *кин-ен-ий (ки-ну-ти)*, *нес-ен-ий (нес-ти)*, *печ-ен-ий (пек-ти)*.

Наголос: на кореневому складі, але *печений*, *варений* і інші (з значін. прикметника).

129. З суф.—**ян-**(**ьан-**) від речівників—показує на матеріал, з якого що зроблено: *дерев-ян-ий* (при *дерев-н-ий*), *мід-ян-ий* (і *мід-н-ий*), *греч-ан-ий*, *пшон-ян-ий*, *горох-ов-л-ян-ий* (і *горох'-ян-ий*), *капуст-ян-ий*, *вівс-ян-ий*, *жит-нн-ий*, *бавовн-ян-ий*, *солом-ян-ий*.

Наголос: на другому і третьому складі.

130. З суф.—**езн-**, **-ен-езн-**, **-ен-н-** від прикметників якости—згрубілі: *велич-ézн-ий (велич-éн-н-ий)*, *довж-éзний (довж-éн-н-ий)*, *здоров-éзн-ий*, *давн-éзн-ий*, *давн-ен-éзний*, *люб-éзн-ий*, *груб-éзн-ий*, *крем-éзн-ий*, *стар-éзн-ий*, *стар-ен-éзн-ий*, *височ-éзн-ий*, *широч-éзн-ий*, *товст-ен-éзн-ий*; *дужéн-н-ий*, *дявол-éн-н-ий*, *багат-éн-н-ий*.

Наголос: на другому складі.

131. З суф.—**ен-ьк-**, **-есен-ьк-**, **-ісін-ьк**, **юсін-ьк-** від прикметників—здрібнілі: *мал-éньк-ий*, *мал-éсеньк-ий*, *мал-ісіньк-ий*, *мал-юсіньк-ий*, *(малюсюсіньк-ий)*; *чорн-éньк-ий*, *чорн-éсеньк-ий*, *чорн-ісіньк-ий*, *чорн-юсіньк-ий*.

Наголос: в словах на—**енький** на другому складі; решта—на третьому.

132. З суф.—**ин** від речівників ж. р.-присвойні прикметники: *мáтер-ин*, *сéстр-ин*, *жінч-ин*, *Стéш-ин*, *зовúч-ин*, *вдовúч-ин*.

Наголос: на початковому складі; але в прикметн. від речівн. на-**иця** на другому: *зовúчин*, *сестрúчин*.

6.-**т-**,-**ш-**,-**ч-**.

133. З суф.—**т**—причасники від безпрефіксних часівників на голосівку і на **р**: *бú-т-ий*, *чý-т-ий*, *крú-т-ий*, *лú-т-ий*, *дý-т-ий*, *набý-т-ий*, *тéр-т-ий*, *пéр-т-ий*, (але *дáний*, при *дí-т-ок*).

Наголос: на другому складі.

134. З суф.—**ат-**,-**аст-**,-**ист-**,-**ит-** 1. від речівників—прикметники якости в відтінком рясноти, великости: *баг-áт-ий (бог)*, *волох-áт-ий (вóлох)*, *білк-áт-ий*, *більм-áт-ий*, *бород-áт-ий*, *крил-áт-ий*, *голов-áт-ий*, *кінч-áт-ий (кінч-áст-ий)*, *бібул-ясát-ий*, *гілл-ясáт-ий*; *голов-úст-ий*, *голос-úст-ий*, *колос-úст-ий*, *бас-úст-ий*, *стебл-úст-ий*, *насм-úст-ий*, *багн-úст-ий*; *серд-úт-ий*, *грошов-úт-ий*.

2. від прикметників з відтінком здрібнілости: *біл-яст-ий, зелен-іст-ий, червон-іст-ий, похил-ист-ий.*

Наголос: на другому складі, але *похилистий, перекидистий.*

135. З суф. — **ув-ат**-(-**ов-ат**-) від речівників прикметники, що показують на подібність (в якости або формі): *багнуват-ий, барильк-ув-ат-ий, горбк-ув-ат-ий, стебельк-ув-ат-ий*; теж *набок-ув-ат-ий, (на-бік), бісн-у-ват-ий.*

Наголос: на другому складі, але *набокуватий.*

136. З суф. — **яч**-,-**уч**-(-**ущ**-) 1. від прикметників згрубілі: *добр-ячий, злюч-ий, капосн-юч-ий, проклят-ущ-ий.*

2. від часівників — прикметники якости: *гар-яч-ий (гор-і-ти), тн-уч-ий, тям-уч-ий (тям-ущ-ий), кол-юч-ий, сліп-уч-ий, пришд-уч-ий, балак-уч-ий, рев-уч-ий, невмер-ущ-ий.*

3. від речівників прикметники належности, властивости: *баб-яч-ий, свин-яч-ий, дит-яч-ий.*

Наголос: в словах типу 1. і 2. на другому складі; в словах типу 3. згідно з наголосом речівника: *бабячий (баба), коровячий (корова).*

137. Суф. — **іш**-(-**іщ**-),-**ш**-,-**ч**- творять 2-й ступінь порівнання:

а) — **іш-ий**: *весел-іш-ий* (і *весель-ший*), *голодн-іш-ий, буйн-іш-ий, сильн-іш-ий, добр-іш-ий, прост-іш-ий, густ-іш-ий, поган-іш-ий, (погань-ш-ий)*, але *товщ-ий* (від *товст-ий*, диз. § 52, б). Побіч цих форм ми подибуємо новотвори на-**щ-ий (ш-чий)** по аналогії з іншими формами на — **чий**: *голодніщий, сильніщий, веселіщий, буйніщий, зліщий* (§ 52, ув. 2).

б) — **ш-ий** прилучає ся до пнів на **г, х, ль, б. п. в**: *дов-ш-ий, (з довг-ший. § 54), тих-ш-ий* (але *дорож-чий*, і *дорогший*), *біль-ш-ий, груб-ш-ий, ліп-ш-ий, здоров-ш-ий, щаслив-ш-ий*, при *здоровіший, щасливіший* теж *кривіший.*

в) **-ч-ий** прилучає ся до прикметників з суф.—**к-(ок-,-ек-)**, при чому цей суф. опускає ся: *виш-чий (вис-ók-ий, вис-ък-ий* про звукові міни **с, з** див. § 52), *ни́ж-ч-ий (низ-ък-ий), вýж-ч-ий (вузь-к-ий), глáд-ч-ий, (глад-к-ий), тóн-ч-ий, (тон-к-ий)*, але від *лéгкий—лéг-чий* і *лéк-ший* від *глибóкий—глíбший, широ́кий—ши́р-ший*. Так само по анальоґії з формами *рíд-чий, тóн-чий* від пнів на **д, т, н**: *молóд-чий, багáт-чий* (і *багатíший*), *мéн-чий, погáн-чий* але й *мéн-ший, погáн-ший* і *поганíший (-нíщий)*. Від *гíрк-ий—гíр-ший* і *гíрк-іший* (з ріжницею значіння).

Н а г о л о с: на другому складі.

Будова часівників і часівникові суфікси.

138. Часівникові морфеми. Часівник можна розкласти на такі морфеми, беручи вихідною формою форму інфінітива (напр. *куп-у-в-á-ти, дá-ти, брá-ти*):

1. п е н ь і н ф і н і т и в а: *куп-у-в-а-, да-,бра-*.

2. п е н ь т е п е р і ш н ь о г о ч а с у: *куп-у-є, да-є, бер-е*.

3. к о р і н ь: *куп-, да-, бр-*.

139. П е н ь і н ф і н і т и в а матимемо відкинувши суф. інфінітива—**ти(ть)**, уважаючи при тому на можливі фонетичні одміни, напр., *брá-ти, взя́-ти, молó-ти*, пні інфінітива *бра-, взя-, моло-*, але в *плестú* пень *плет* (див. § 52, в. ув. 3).

140. П е н ь т е п е р і ш н ь о г о ч а с у на практиці легко пізнати, відкинувши в 2-ій особі однини тепер. часу кінцівку **ш**, напр., *берé-ш, вíзьме-ш, купýє-ш, знáє-ш; хóди-ш*; тут пнями тепер. часу будуть—*бере-, візьме-, купує-, знає-, ходи-*.

141. К о р е н е м часівника зве ся та його частина, що замикає в собі основне значіння, і служить спільним елементом в цілому ряді слів і форм, напр., *дá*-ти, від-*дá*-ти, на-*да*-в-á-ти, за-в-*да*-в-á-ти, *да*-н-ня́, від-*дá*-н-ий - мають корінь-*да*-.

142. Часівники, що їх корінь і пень інфінітива однакові, звуть *ся* **п é р в і с н и м и**, напр., *дá-ти, пек-тú*, коли ж корінь і

пень інфінітива не однакові, то **похідними**, напр. *слу*-х-а-ти, *усмі*-х-á-тись. Часівники похідні творять ся від коренів і від пнів іменних за помічну суф.—**а-**,-**і**-,-**ну**-, і т. д., напр. *смі-я-тись*, (кор. *смі*-), *у-смі-х-а-тись*, (від *смі-х*).

143. Пень теперішнього часу мають:

1. теперішній час дійсного способу *(бер-ý)*.

2. вольовий спосіб *(бер-ú)*.

3. причасник тепер. часу *(бер-учú)*.

144. Пень інфінітива мають:

1. інфінітив *(брá-ти)*.

2. причасник активн. минул. присудковий *(бра-в, брá-ла)*.

3. причасник активн. минул. *(брá-вши)*.

4. причасник пасивн. минул. *(брá-н-ий, брá-т-ий)*.

5. причасник пасивн. минул. присудковий *(брá-н-о, брá-т-о)*.

145. Видові форми часівника. Безпрефіксні часівники мають три, дві або одну видову форму. Коли часівник має три формі, то з них або дві недоконані [протяжнá (тривала) і повторна] і одна доконана, або всі три недоконані (протяжнá, повторн. 1-го ступеня і повторна 2-го ступеня:)

а) *сидíти—сідáти—сíсти, лежáти—лягáти—лягтú. стоя́ти—ставáти—стáти, бриньчáти—брíнькати—брíнькну-ти, глядíти—глядáти—глянути*.

б) *вестú — водúти — вóджувати, тектú — точúти — тóчувати*.

Увага. 1. форми *сидíти, вестú*—виражають одностайну (одним тягом) чинність (більш в конкретн. значінні); форми *сідáти, водúти*—виражають чинність зложену, чи скомплікованy (більше з абстракти. значінням); форми *вóджувати. хóджувати (ходжáти)*, виражають чинність многомоментну, кількаразову. Безпрефіксні доконані бувають тільки разові (одномоментні): *сíсти, стáти, кúнути*.

Увага 2. Здебільшого в часівниках безпрефіксних повторна форма вийшла з уживання і затримала ся тільки в префіксованих часівниках, а її функцію виконує форма протяжна (тривала), напр. *учи́ти*, (повтор. *-у́чувати*), *бра́ти* (повтор. *-бира́ти*), *гна́ти* (повтор.*-гнива́ти*).

146. Коли часівник має дві формі, то з них одна доконана, друга недоконана (протяжна), або обидві недоконані (протяжна і повторна), напр.:

а) *ки́нути—ки́дати, пхну́ти-пха́ти, сви́снути-свисті́ти.*

б) *ї́хати-ї́здати, бі́гти-бі́гати, чу́ти-чува́ти, пи́ти-пива́ти, зна́ти—знава́ти, лі́зти—ла́зити, плисти́-пла́вати.*

147. Коли часівник має одну форму то—тільки недоконану (тривалу), напр. *ї́сти, би́ти, лови́ти, ба́чити, могти́, говори́ти, учи́ти, спа́ти, сли́ти, ви́кати, наді́ятись, сподіва́тись, ві́діти, ді́ятись, ме́шкати, волі́ти, трима́ти, тхну́ти, бра́ти, говіти, дба́ти, ма́ти, му́сіти, ві́рувати, слабува́ти, потребува́ти, смакува́ти, жо́вкнути, білі́ти.*

148. В деяких часівниках форми недоконані і доконані (з префіксами) засновують ся на різних коренях, напр.:

бра́ти-взя́ти, ходи́ти-піти́, лови́ти-пійма́ти, поня́ти, (при *злови́ти*). *говори́ти-сказа́ти, би́ти-вді́рити, ді́ятись-ста́тись, кла́сти-положи́ти* (при *покла́сти*).

Так само часом на різних коренях засновують ся видові форми протяжні і повторні, напр.:

іти́—ходи́ти, є—бува́є.

149. Доконана форма багатьох безпрефіксних часівників творить ся за помічу префіксів, що додають ся до протяжної (тривалої) форми: *ба́чити-поба́чити, іти́-піти, би́ти-поби́ти, везти́-повезти́, ви́ти-зви́ти, гни́ти-згни́ти, де́рти-поде́рти, кла́сти-покла́сти, ме́рти-поме́рти, моло́ти-змоло́ти, пекти́-спекти́, в'я́сти (в'я́нути)-зів'я́ти,-пов'я́ти, ши́ти-поши́ти, сліпнути-осліпнути, глу́хнути-оглу́хти, сла́бнути — осла́бти,*

заслабти, *кіснути-скіснути*, *сохти-висохти*, *гінути-згінути*, *маліти-змаліти*, ***ржавіти-заржавіти***, *розуміти-зрозуміти*, *уміти-зуміти*, *вертіти-повертіти*, *горіти-згоріти*, *греміти-загреміти*, *летіти-полетіти*, *хотіти-схотіти*, *будити-збудити*, *варити-зварити*, *вірити-повірити*, *дивитись-подивитись*, *ділити-поділити*, *ламати-зламати*, (і *ломити-зломити*), *міряти-зміряти*, *платити-заплатити*, *просити-попросити*, *робити-зробити*, *садити-посадити*, *смішити-насмішити*, *снитись-приснитись*, *ставити-поставити*, *хвалити-похвалити*, *чинити-вчинити*, *шкодити-пошкодити*, *бажати-забажати*, *гріти-загріти*, *думати-подумати*, *купати-скупати*, *лапати-злапати*, (*налапати*), *обідати-пообідати*, *орати-зорати*, *виорати*; *питати-спитати*, *слухати-послухати*, *співати-заспівати*, *ховати-сховати*, *заховати*, *поховати*, *чекати-зачекати*, *почекати*, *брехати-збрехати*, *діяти-вдіяти*, *звати-позвати*, *їхати-поїхати*, *казати-сказати*, *кувати-скувати*, *мазати-помазати*, *рвати-порвати*, *адресувати-заадресувати*, *будувати-збудувати*, *годувати-погодувати*, *згодувати*, *вигодувати*; *дарувати-подарувати*, *малювати-намалювати*, *змалювати*, *вішати-повісити*, *кусати-вкусити*, *хапати-вхопити*, *їсти-з'їсти*, *ловити-зловити*, *учити-вивчити*, *навчити*, *сміти-посміти*, *дбати-подбати*, і т. д. Часівники *лапати*, *брехати*, *мазати*, *рвати*, *кусати*, *хапати* мают ще доконані форми: *лапнути*, *брехнути*, *мазнути*, *рвонути*, *куснути*, *хапнути*, але з іншим відтінком значіння (одномоментности, раптовости).

150. Часівники префіксовані мают або дві форми — доконану и недоконану протяжну (тривалу), або одну — доконану.

151. Ті, що мають дві формі, творять їх з форм безпрефіксних на чотирі способи:

1. доконану з доконаної, недоконану з недоконаної повторної, напр.:

вйстати-виставати, вйляти-виливати, вйдати-видавати, вйсісти-висідати, заслати-засилати, вйглянути-виглядати, одягти-одягати, вйкинути-викидати.

2. доконану з недоконаної протяжної (тривалої), недоконану з недоконаної повторної 1-го ст., напр.:

зібрати-збирати, вйнести-виносити, запросити-запрошувати, вйвезти-вивозити

3. доконану з недоконаної протяжної (тривалої), недоконану з недоконаної повторної 2-го або 1-го ступеня (в останнім разі завжде з наголосом, на суф. **á-**).

вйстояти-вистоювати, вйлежатись-вилежуватись, вйкидати-викидати і *викйдувати, вйсидіти-висиджувати.*

4. доконану з недоконаної повторної 1-го ст., недоконану з повторної 2-го ст., напр.:

вйносити-виношувати, заносити-заношувати, вйвозити-вивожувати, завозити-завожувати, вйводити-виводжувати.

152. Ті, що мають одну форму доконану, творять її з недоконаної протяжної (тривалої), або повторної форми безпрефіксних часівників, напр.:

побачити, піти, подерти, спекти, зівяти, обважніти, повіти, змаліти, зрозуміти, зуміти, повертіти, загреміти, полетіти, полетіти, схотіти, повірити, подивитись, заплатити, попросити, зробити, посадити, насмішити, розсмішити, приснитись, поставити, пошкодити, забажати, скупати, пообідати, спитати, послухати, заспівати, поховати, почекати, збрехати, вдіяти, сказати, подарувати, повісити, пошкодити, посміти, подбати.

Для таких часівників недоконаною формою служать відповідні безпрефіксні (див. § 141).

Увага. З сього правила виступають часівники з префіксами **по-**, **на-**, що можуть додаватись до часівників (недокона-

них) префіксованих, напр.: *порозковувати*, *поприносити*, *поприходити*, *повставляти*, *позабирати*, *нарозказувати*, *напоказувати*, *нанаймати*, для таких часівників недоконаною формою служать відповідні часівники без преф. **по-**, **на-**, (див. §§ 172 і 180).

153. Часівники по пню інфінітива поділяють ся на **шість** кляс.

154. **I кляса**. Пні безсуфіксні:

зна-ти, *жи-ти*, *бу-ти*, *грі-ти*, *ня-ти*, *тя-ти*; *тер-ти*, *лип-ти*, *тек-ти*, *повз-ти*, *рев-ти*, *соп-ти*; *мес-ти*, *клас-ти*.

Увага 1. Деякі часівники I кляси, що приймають звичайно суф.**-ну-**, можуть творити пень інфінітива без **-ну-**: *тягти (тягнути)*, *сягти (сягнути)*, *стати (стану)*, і т. под.

Безпрефіксні часівники I кляси—недоконані тривалі за винятком: *сісти*, *бути (буду)*, *діти (діну)*, *стріти*, *дати*, *стати*, *лягти*, *сягти*, *(сягнути)*; префіксовані всі доконані, при тому *одягти* (кор. *дя-*, *дь-*), *обути*, *узути*, (кор. *-у-*), *почати* (кор. *ча-*, **уа-**), *спочити* (кор. *чи-*), *ущухти* (кор. *щух*), теж *за-*, *при-*, *о-*, *до-*, *ви-*, *с-прягти*, без префіксу не вживають ся.

Наголос: Часівники I кляси безпрефіксні мають наголос на другому складі (на пні), з того виступають: *могти* (але й *мігти*), *сягти*, *лягти*, *прягти*, *стерегти*, *волокти*, *пекти*, *текти*, *товкти*, *довбти*, *хропти*, *ректи*; *гребти*, *скребти*, *сопти*, *ревти*, *повзти*, *верзти*; *везти*, *вести*, *рости*, *нести*, *брести*, *гнести*, *густи*, *плести*, *мести*, *цвісти (цвисти)*, *плисти*, *трясти*, *іти*.

Префіксовані затримують наголос первісного слова (*оглухти*, *заслибти*, *затихти*, *загусти*), за винятком часівників з преф. **ви-**, що бере на себе наголос, напр.: *випекти*, *виповзти*, *вимести*, і т. под.

Увага 2. В галицько-подільських і почасти волинських

говірках: *нéсти, вéзти, вéсти, мéсти, плéсти, цвúсти, плúсти.*

155. II кляса. Пні з суф.-**ну**-. Часівники з суф.-**ну**-бувають первісні й похідні: від часівників, іменнів і вигуків, напр.:

а) *вя́-ну-ти, гор-нý-ти, то-нý-ти, мéрз-(ну)-ти, лúп-(ну)-ти, г-нý-ти, гú-ну-ти, тúс-ну-ти, рú-ну-ти, щéз-ну-ти, лú-ну-ти, плú-ну-ти, брáк-ну-ти, (=брак-ув-á-ти), тá-ну-ти, прúг-ну-ти, сý-ну-ти, стúг-(ну)-ти, грýз-(ну)-ти, гáс-ну-ти, нúк-(ну)-ти,* і т. ін.

б) *мах-нý-ти, дриг-нý-ти, крúк-ну-ти,* (див. § 156), *зóйк-ну-ти, глú-ну-ти, кú-ну-ти, грíм-ну-ти, скíк-ну-ти, гук-нý-ти; кашля-нý-ти, замк-нý-ти, вер-нý-ти, усміх-нý-тись.*

в) (настанні) *глýх-(ну)-ти, слáб-(ну)-ти, кúс-(ну)-ти, тúх-(ну)-ти, слíп-(ну)-ти, сóх-(ну)-ти, пýх-(ну)-ти, гýс-ну-ти, гíрк-ну-ти, крíп-ну-ти, мя́к-ну-ти, мóк-(ну)-ти.*

г) *áх-ну-ти, óх-ну-ти, бáц-ну-ти, гéп-ну-ти, лýс-ну-ти.*

Увага 1. Шелестівки **д, т, б, п, в,** в часівниках а) і б) перед-**ну**-випадають: *кú(д)-ну-ти, гор(т)-нý-ти, гú(б)-ну-ти, то(п)-нý-ти,* (див. § 54, ув. 2).

Увага 2. В деяких говірках між кінцевою шелестівкою і -**ну**- з'являє ся голосівка **о**, що надає сили чинові: *гук-о-нý-ти, крик-о-нý-ти, різ-о-нý-ти.*

Часівники **II** кляси безпрефіксні типу б) і г) доконані, для них форми недоконані творять ся за поміччу суф.-**а**- (див. § 158). Префіксовані всі доконані.

Н а г о л о с: 1. на пні: а) в первісних, вилучаючи *горнýти, тонýти, гнýти,* б) в настанних і в) в відвикрикових.

2. на суфіксі в часівникових, вилучаючи: *крúкнути, скíкнути, зóйкнути, глúнути, кúнути, грúмнути.*

156. III кляса. Пні з суф.-**і**-,-**а**-(**ѣ**) (Про міну **і** (**ѣ**) в **а** див. § 49 в), а **г, к, ск, ст** в **ж, ч, щ** див. §§ 51 і 52). Часів-

ники III кляси творять ся від коренів, **і від іменнів; майже** всі непрехідні (див. § 157, увага).

а) *бол-і-ти, гор-і-ти, грем-і-ти, крич-á-ти*, (див. § 155 б), *кип-і-ти, лет-і-ти, терп-і-ти, вúд-і-ти*; *верт-і-ти* (перехідн.)

б) *біл-і-ти, чорн-і-ти, жовт-і-ти, сúн-і-ти, мокр-і-ти, ржав-і-ти, ясн-і-ти, товст-і-ти*; *шум-і-ти, стовп-і-ти, гуркот-і-ти, стукот-і-ти, мурмот-і-ти, капот-і-ти*; *ледащ-і-ти, остобіс-і-ти, яструб-і-ти* (*з'яструбіти*), *сирот-і-ти, байдуж-і-ти*; *подобріти, отетéріти, пополотніти, забагатіти*.

Від 2-го ступеня прикметників (настанні): *більш-а-ти, мéнш-а-ти, вúщ-а-ти, дорóжч-а-ти, дурніш-а-ти, біліш-а-ти, жовтіш-а-ти, лéгш-а-ти, крíщ-а-ти, шúрш-а-ти, здорóвш-а-ти, розумніш-а-ти*.

Часівники **III** кляси безпрефіксні всі недоконані, префіксовані—доконані, вимаючи *ненáвидіти* (док. *зненáвидіти*), *провúдіти, налéжати, залéжати, завúсіти*.

Н а г о л о с: на суф.-і-,-а-, опріч *вúдіти*, і *вúсіти*. Часівники *стоя́ти, сидіти, лежáти, чадіти, ржавіти, терпіти, синіти. багатіти, убожіти*, з преф. **в-,у-,до-,з(с)-за,- на-, над-, пере-, по-, при-, про-**, творять доконані часівники з наголосом на кореневому (3-му) складі: *встóяти, долéжати, налéжатись*, (але *налéжати*, недокон.), *учáдіти, поржáвіти, стéрпіти, посúніти, забагатіти*, теж *отетéріти, завбóжіти*. Преф. **ви-** бере на себе наголос: *вúболіти, вúлетіти*.

157. IV кляса. Ині з суф.-**и**-. Від іменнів; перехідні, неперехідні і рефлексійні.

а) *хвал-й-ти, діл-й-ти, вúз-й-ти, мол-й-ти, роб-й-ти, до-ї-ти, по-ї-ти*, (з *дoj-й-ти, поj-й-ти*, див. § 49, в), *син-й-ти, біл-й-ти, корот-й-ти, кінч-й-ти, (по) дóвж-й-ти*.

Повторні від **I** кл. з міною **е-о**: *нос-й-ти* (*нéс-тú*), *воз-й-ти*, (*вéз-тú*), *вод-й-ти* (*вестú*).

б) *вір-и-ти, гріш-й-ти, **гроз-й-ти, служ-й-ти, туж-й-ти*** ***вівчáр-и-ти**, скотáр-и-ти.*

Повторні від **І** кл. **І-а**: *лáз-и-ти (ліз-ти).*

в) *див-й-тись, глум-й-тись, сорóм-и-тись.*

Увага. Суф.-**и**- в часівниках похідних надає їм перехідного значіння, як суф.-**і**- неперехідного. Так від неперехідн. часівн. **І** кл. (з міною **е-о**, **о-у**, **и-о** (**j**) творять ся перехідні: *мéрз-ти—**морóз-и-ти**, тек-тй—точ-й-ти; сóх-ти—суш-й-ти, дóх-ти—душ-й-ти; пй-ти—по-ї-ти, гнй-ти—гно-ї-ти.*

від **ІІ** кл. *глýх-(ну)-ти—глуш-й-ти.*

від **ІІІ** кл. (з міною **и-а**; **е-о**) *сид-і-ти—сад-й-ти, **леж-á-ти—лож-й-ти.***

Від прикметників: *син-й-ти, біл-й-ти, мал-й-ти, золот-й-ти,* при (неперехідн.) *син-і-ти, біл-і-ти, золот-і-ти.*

Часівникі IV кляси безпрефіксні—недоконані (при тому кілька повторних): ***водйти, носйти, бродйти**, лáзити, ходйти, **їздити, волочйти**, гонйти, женйти (сь), родйти, полóнити. **(полóню).***

Доконані такі: *лишйти, простйти, рішйти(сь), **рýшити, стрілити, трáпити, трýтити, полонйти (полоню), звитяжити, купйти**, благословйти, слобонйти, скóчити, зрáдити.*

Префіксуючись протяжні тривалі часівники **IV кляси** стають доконаними (*похвалйти, зробйти, вйдоїти* **і т. д.**), а повторні, з наголосом на кореневому складі, зістають **ся** недоконаними (*вихóдити, довóзити, занóсити, перелáзити*); до них відповідну доконану форму творять часівники **І** кл. (тривалі) з тими ж суфіксами (*вййти, довезтй, занестй, перелізти*), а повторні, з наголосом на префіксі або суфіксі, стають доконаними (з відтінком значіння, що надає префікс): *вйлазити, вйвозити, вйходити; довозйти, доносйти (сь), дохо-дйти (сь), **навозйти, наносйти**, перевозйти*; для цеї катеґорії недоконаними формами служать часівники **IV** кляси: ***вилáжу-***

вати, вивóжувати, вихóджувати, довóжувати, донóшувати, дохóжувати, навóжувати, нанóшувати, перевóжувати, і т. ін. Часівники з преф. **по**-(чинність обмежена часом) і в преф. **за**-(початок чинности), напр. *поводúти, повозúти, походúти, заходúти* і т. д. не мають відповідних недоконаних форм с тими самими відтінками значіння (бо *походжáти, заходжáти* виражають інші відтінки мислі).

Наголос: на суф.-**и**-, вилучаючи: *бáвити, вíрити, сорóмити, рýшити, стрíлити, трýтити, блúзити, висóчити, вівчáрити, скотáрити.*

Часівники: *водúти, возúти, носúти, ходúти* з преф. **в(уві)**-, **у**-, **від**-, **ви**-, **до**-, **за**-, **з-(с-)**, **зі**-, **на**-, **над**-, **о**-, **об**-, **пере**-, **під**-, **роз**-, **при**-, **про**- творять недоконані форми з наголосом на кореневому складі: *вхóдити, ввóзити, донóсити, вихóдити* і т. д., але *від'їздúти, наїздúти, приїздúти* і т. д.

158. **V** кляса. Ні з суф.:-**а**-: Первісні й похідні від часівників, іменнів і вигуків:

1. *каз-á-ти, різ-а-ти, пис-á-ти, сі-я-ти (сі-j-а-ти), ку-в-á-ти, хов-á-ти, мах-á-ти.*

2. (форми повторні) а) від часівн. **I** кляси (з міною **е**-**і**, **е**-**и**, **я**(**ѧ**)-**ин**): *да-в-á-ти, ста-в-á-ти, жи-в-á-ти; на-грі-в-á-ти, за-пік-á-ти, по-жир-á-ти, на-рік-á-ти, за-кли-н-á-ти, за-пліт-á-ти, за-тир-á-ти, при-тин-á-ти.*

б) від **II** кляси: *мин-á-ти, згин-á-ти; при-горт-á-ти, при-лип-á-ти, ви-стиг-á-ти, за-гас-á-ти, з-ник-á-ти.*

в) від **III** кляси: *у-млі-в-á-ти, у-болі-в-á-ти, вигрім-л-я-ти.*

г) від **IV** кляси: *ви-бав-л-я-ти (ви-бав-j-á-ти* див. § 52 **в**), *ви-хвал-я-ти, ви-вож-á-ти* (при *вибілювати, виважувати), за-краш-á-ти (*за-крас-і-а-ти.* закрас-j-á-ти), з-ниж-á-ти, за-роб-л-я-ти, руш-á-ти, стріл-я-ти, в-труч-á-ти(сь), наближ-á-ти.*

д) від **V** кляси з звуковими мінами: ***за-сі-в-á-ти**, (сі-j-а-ти), **ган-я-ти**, (гн-á-ти), **з-бир-á-ти** (**брá-ти**), **по-рив-á-ти** (**рв-á-ти**).*

3. а) *цокот-á-ти, шепт-á-ти, клопот-á-ти, слýх-а-ти, трепет-á-ти, гр-á-ти, за-нузд-á-ти, бі̌г-м-á-тись.*

4. від займенників і вигуків часівникового і йменного характеру творять ся часівники прилученням пелестівки **к**.

а) *вй-к-а-ти, тй-к-а-ти, щó-к-а-ти.*

б) *люлю́-к-а-ти, цить-к-а-ти, тю́-к-а-ти, спо-ну-к-á-ти, цвірінь-к-а-ти, сгé-к-а-ти,* (але *тáк-а-ти* від *так*), *оввá-к-а-ти, гáв-к-а-ти, кахй-к-а-ти.*

в) *здорóв-к-атись, чолóм-к-а-тись.*

Часівнікі V-ї кляси безпрефіксні всі недоконані. Префіксовані протяжні—доконані, напр. *показáти, вйрізати* (але *вирізáти,—різáти* повторн.), *засіяти* і т. ін.; префіксовані повторні (пункт 2)-недоконані протяжні, напр.:

додавáти, дізнавáти, вибивáти, загнивáти, доливáти, засувáти, забирáти, зáстилати, (але *застеляти*), *додирáти, визирáти, допирáти, замирáти; вивівáти, зогрівáти, випрівáти, виспівáти, добувáти, закривáти, допливáти, доривáти, докладáти, викрадáти, допадáтись, виростáти, заїдáти, зависáти, доживáти, викликáти,* (при *вйкликати*) *застигáти, долітáти, замітáти, донікáти, загусáти,* (*загус-[ну]ти,*) *вигримляти, вибачáти, вибавляти, визволяти, виганяти, випроваджáти, походжáти, випускáти, виступáти, вигубляти, викравáти,* (і *викрóювати*).

Наголос: 1. на суф. **-а-**, в типах 1, 2 і 3 а) вилучаючи:

різати, сіяти, слýхати, омýхати.

2. на ині в типах 3 б) і 4 (але *спонукáти*).

159. VI кляса. Ині з суф. **-у-в-а-** (**о-в-а**) Часівники похідні: від іменнів і часівників:

1. (тривалі) *дар-у-в-á-ти, вір-у-в-а-ти, орýд-у-в-а-ти, дів-у-в-á-ти, вдов-у-в-á-ти, пан-у-в-á-ти, поп-у-в-á-ти, цар-ю-в-á-ти, купц-ю-в-á-ти, баб-у-в-á-ти, дяк-у-в-á-ти, крамар-ю-в-á-ти,*

вік-у-в-á-ти, гетьман-у-в-á-ти, прям-у-в-á-ти, прост-у-в-á-ти, мал-ю-в-á-ти, танц-ю-в-á-ти, силк-у-в-á-ти (сь), сіл-у-в-á-ти.

2. (повторні) а) від I кляси: *вискýб-у-в-а-ти*, (при *вискубáти*), *затóвк-у-в-а-ти*, (при *затовкáти*), *викóл-ю-в-а-ти, намéл-ю-в-а-ти (намолóти), випóл-ю-в-а-ти, випóр-ю-в-а-ти.*

б) від III кляси: *накрúк-у-в-а-ти, вилéж-у-в-а-тись, висúдж-у-в-а-ти, вивірч-у-в-а-ти, витéрп-л-ю-в-а-ти, настó-ю-в-а-ти, заржавл-ю-в-а-ти.*

в) від IV кляси: *вигвáл-ю-в-а-ти*, (при *вигвалúти*), *винóш-у-в-а-ти*, (при *виношáти*), *відкрúщ-у-в-а-тись, видó-ю-в-а-ти, забіл-ю-в-а-ти, вигáш-у-в-а-ти*, (при *вигашáти*), *виговóр-ю-в-а-ти.*

г) від V кляси: *винúт-у-в-а-ти, закóв-у-в-а-ти, накáз-у-в-а-ти, витіс-у-в-а-ти, виріз-у-в-а-ти, вибрúх-у-в-а-тись, піднеріз-у-в-а-ти, перешíпт-у-в-а-тись, виполíск-у-в-а-ти*, (при *виполіскáти*), *скунóв-у-в-а-ти, випíд-у-в-а-ти, васпів-у-в-а-ти.*

д) від VI кляси: *надарóв-у-в-а-ти, скупóв-у-в-а-ти, вимальóв-у-в-а-ти, витанцьóв-у-в-а-ти, завойóв-у-в-а-ти, вигантóв-у-в-а-ти, вигодóв-у-в-а-ти, виторгóв-у-в-а-ти, вислухóв-у-в-а-ти, опанóв-у-в-а-ти, випростóв-у-в-а-ти.*

Часівники VI кляси безпрефіксні всі недоконані; відіменні тривалі—через префіксування стають доконаними; відчасівникові повторні стають тривалими, але з подвійним і потрійним префіксом доконаними: *випрóдувати-повипрóдувати, вислухóвувати — понавислухóвувати.*

Наголос: в часівниках типу 1. на суф.-**ува**-, вилучаючи: *вірувати, орýдувати, дякувати*, (але *дякувáти*=бути дяком).

В часівниках типу 2, а, б, в, г, на кореневому складі, а типу 2, д,) на першому суф.-**ов**-.

Суфікси часівників здрібнілих.

160. Здрібнілі суфікси часівників ті ж самі, що й іменнів, а власне:

-к, -оньк-, -очк-, -ці, -уні, -унц-і, -унечки, -усі, -усеньки.

Вони прилучають ся або до інфінітиву, відкидаючи або кінцеве **и**, або безпосередно до кореня, коли його кінцевий звук-шелестівка:

їст-к-и, їст-оньк-и, їст-очк-и, їст-у́ні, їд-у́ні; пи́т-ки, пи́т-оньк-и, пи́т-очк-и, пит-у́ні, пит-у́нці, пит-у́нечки; купа́т-к-и, купа́т-очк-и; спа́т-онь-к-и, спа́т-очк-и, спат-у́ні, спат-у́нці, спат-у́нечки; робит-онь-к-и, возит-оньк-и; ход-у́-ні, ходу́-нці, ходу́н-ечки, лю́л-еньки, (лю́ляти), ку́п-ці, го́п-ці, га́м-ці, ход-у́сі, ходу́с-ень-ки; куп-у́сі.

161. Від форм причасникових, напр. *ле́жачи, сто́ячи, си́дячи* подибують ся здрібнілі форми: *ле́жачки, сто́ячки, си́дячки* частіше з преф. **нав**: *навле́жачки* і т. д., і також *очеви́дячки, (оче-ви́дячи, ви́дячи на очі).*

Суфікси прислівників.

162. Здебільшого по своїй будові прислівники є ріжними формами инших частей мови (речівників, прикметників, часівників і т. ін), спеціально ж суфікси прислівників такі:

-ми, -ма: *ве́ль-ми, лі́г-ма́, стов-ма́, крадько-ма́.*

-де: *о́н-де, о́сь-де, ге́н-де*; здрібнілі: *о́н-дечки, о́сь-дечки.*

-уди: *т-уди́, к-уди́, с-юди́.*

-ді: *то-ді, іноді.*

Префікси.

163. Здебільшого префіксами бувають частиці, що тепер уживають ся, як приіменники; при тому частиці **ви-**, **роз-**, **уз** (**вз**)-, **пере-**, **пре-**, **па-**, **су-** в сучасному стані мови самостійно не вживаються і служать тільки префіксами. В укр. мові такі префікси:

164. **Без** (**безо**)-, сполучає ся тільки з іменнями, а в часівниках ми подибуємо його тільки в похідних від іменнів, що мають уже цей префікс, напр. *безче́стити. (безче́стя), убезпечи́ти (безпе́ка).*

Без-показує на небуття або брак того, що виражено **йменням** (=**не**): творить речівники (*а*), прикметники (б), прислівники (в):

а) *без-го́да, безо́-дня, бе́з-лік; без-ві́тря, без-ли́стя, без-лю́ддя, без-лю́ддя, без-хлі́бя, без-гроші́вя.*

б) *без-ко́стий, без-бо́кий, без-о́кий, без-зу́бий, без-но́гий, без-кра́їй, без-о́дній, без-неви́нний* (з подвійним заперечонням).

в) *бе́з-маль, без-пере́стань, без-пере́ч.*

165. В (у)-, **у**-, з подвоїнням **у-в**-; **від** часівникових пнів **творить** імення й часівники, і визначає:

I (**къ**) рух въ середину предмету:

а) *в-лива́ти, в-но́сити, в-кида́ти; уві-йти́, уві-хо́дити, вступи́ти.*

б) *в-хід, в-кла́дка, в-сту́п.*

II (**у**) 1. віддалення, відрізнення (=**від**); **від** **іменнів**: **брак** чого:

а) *у-лома́ти, у-рі́зати, у-рива́ти, (уві-рва́ти), утика́ти, у-мива́ти, у-ступа́ти, у-тя́ти, ути-на́ти.*

б) *у-ти́нок, у-жи́нок, у-ла́мок.*

в) *у-бо́гий; у-щи́йок.*

2. доко́нання чину:

а) *у-бива́ти, у-га́дувати, у-мира́ти, уря́джувати; вро-ди́ти.*

б) *уря́д, у-га́дько, в-ро́да.*

166. **Вз-**, **уз-** (**въз**) 1. від часівників:

а) (рідко) рух здолу вгору (див. **з**): *уз-ліза́ти.*

б) доко́нання чину: *уз-я́ти* (**въз-я-ти**) *уз-бира́ти; уз-ва́р.*

2. **від** іменнів: близкість: *уз-гі́рря, уз-лі́сся, уз-рі́ччя, уз-грани́ччя, уз-кри́лля, уз-дні́пря, у́з-біч;* прислівки: *у́з-беріж, вз-довж.*

167. **Від**- (**од**)- (перед шелестівкою і **j**) **віді**- (**оді**) від часівників і ймення:

а) різні відтінки віддалення. відрізнення: *від-садити, від-сідати, від-бігати, від-міняти, від-хреститись, від-граничити, від-значити, від-годитись; від-людок, від-зимки, від-вічний.*

б) перестанок: *від-співати, від-греміти, від-гуляти, від-любити, від-бродити, від-бути.*

в) відказ, відповід: *від-повідати, від-гукнутись, від-писати, від-дячити, від-платити; від-пис, від-голос, від-гук, від-плата.*

г) привернення до першого стану: *від-воложити, від-живити, від-молодити, від-викати, від-найти, від-шукати.*

д) повторення: *від-чути, від-родити, від-будувати.*

168. **Ви**-від часівників:

а) рух з середини: *ви-йти (ви-ходити), вилазити в, ви-вішувати, ви-літати, ви-скакувати, ви-різати з чого, виглядати; ви-гон, ви-хід.*

б) вибір з множества; закінчення чину; поширення його на цілий обєкт: *ви-брати, ви-ховати, ви-жати, ви-колядувати, ви-канючити, ви-вірити, ви-важити, ви-малювати, ви-гріти, ви-знати, ви-бити, ви-різати (усіх), ви-гинути, ви-збирати, ви-коренити, ви-здихати.*

в) рух угору: *вийти, вилізти на що.*

169. **До**-, (перед двома шелест. і j) **ді**-, 1. від часівників: визначає межу чинности в просторонї і в часі, звідси і скуток, кінець (противн. **від**-): *до-бути, до-бити, ді-йти, ді-знати, ді-ждати, ді-стати, до-водити, до-ганяти, до-слухати, до-проситись, до-робитись, до-горати, до-жати, до-сягати, до-питатись; до-ситішати, до-брати, до-від, до-бір, до-бірний, до-буток.*

2. від іменнів: стосунок до того, що виражає **ймення**:

до-ла́дний (до-ладу́), до-ре́чний (до-ре́чі), до-зе́мний (до-землі́), до-ді́льний (до-до́лу, до-ді́ла), до-живо́тний (до-живо́ття), до-сто́тний (до-сто́ту), до-ві́чний (до-віку), до-світні́й (до-сві́ту), до-ці́льний (до-ці́ли).

8. з запереченням **не** означає недосягнений стан того, що виражає корінь: *недо́-ляшок, недо́-вірок, недо́-людок, недо́-ум, недо-те́па, недо́-биток, недо́-гарок, недо́-питок, недо́-зімки, недо́-ламок, недо́-лік, недо-но́сок, недо-брок, недо́-рід.*

170. (j)з-, зо-, зі-, с-, су-, зу-. 1. (**възъ**) рух вдолу вгору (=**ви-**г]): *зі-йти́, з-лі́зти, с-хо́дити, здійма́тись, зби́ти на; зрости́, зріст.*

2. (**съ**) рух згори в долину: *зі-йти, з-лізти, с-хо́дити, з-би́ти (з чого).*

3. (**съ**) злучення, спільність: *з'вяза́ти,* (**съвязати**, див. § 54), *з-бира́ти, з-би́ти, з-рости́сь.*

4. (**съ**) закінченість: *з'їда́ти, з-ї́сти, зі-вя́ти, з-лови́ти, зі-псува́ти, з-носи́ти, с-ходи́ти, (віночок сходи́ла), зу-пини́ти, зу-стрі́ти.*

5. (**изъ**) доконаність і закінченість:

а) *зо-ба́чити, з-до́хти, з-бу́тись, з-ба́вити, з-ли́ти.*

б) *с-краси́ти, з-немогти́, з-неважи́ти.*

6. (**сѫ**) спільність, додаток і звідси незначність:

а) *су-сі́да, су-пру́га, су́-мир. су́-прові́д, су́-плітка, су́-ніж, су́-пор, су́-проти.*

б) *су́-пісок, су́-глинок, су́-міш, су́-кровиця.*

в) *су-тені́ти; су́-тінь, су́-темно, су-ту́жно.*

171. За-, 1. з часівниками і часівниковими речівниками:

а) рух поза предметом: *за-хо́дити, за-хова́тись.*

б) творення завади, перешкоди: *за-мкну́ти, занаси́ти (снігом), за-сипа́ти, за-мурува́ти, за-чини́ти, за-сіди́ти, за-юроди́ти.*

в) рух в середину предмету, заглублення в себе, ухилення від дороги, віддалення від звичайної міри·

за-со́вувати, за-во́дити, за-ду́матись, за-ріка́тись, за-хо́дити десь, заї́здити.

г) поширення чинности на всі предмети: *забра́ти, зага́рбати, захопи́ти.*

д) початок чину: *заспіва́ти, задзвені́ти, задріма́ти, засну́ти.*

е) надуживання предмету: *за-бу́ти, за-сиді́ти, за-цілува́ти, за-му́чити, заї́здити.*

ж) виконання чину: *заби́ти, заздрости́ти.*

2. від іменнів:

а) місце або час: *за́-куток, за́-тінок, за-десе́ння, за-гі́рря, за-поріжжа, за́-зимки.*

б) побільшення якости: *за-дале́кий, за-мали́й, за-стари́й, за-бага́то, за-ма́ло.*

172. На-1. від часівникових пнів:

а) має теж саме значіння, що й приіменник **на** з акузативом і льокативом: *на-пада́ти на, на-ско́чити на, на-го́дити на.*

б) виражає кількісний відтінок чину: *на-ломи́ти, на-бра́ти, на-носи́ти* (певну кількість).

З подвоїнням префіксу: *нана-йма́ти, нана-бира́ти, нана-проси́ти.*

в) в часівниках рефлексійних має значіння: доволі, досить: *на-диви́тись, на-ї́стись, на-пи́тись, на-жи́тись, на-кричи́тись, на-роби́тись, на-ходи́тись, на-гляді́тись.*

2. від іменних пнів.

а) визначає предмет, з стосунком його до певного місця. *на-пе́рсток, (на-персті) на-мі́сник, на-ру́ча, на-сті́льник.*

б) імення від прислівникових виразів способу, місця,

часу: ***на-сильство (на-силу), на́-дібок (на-добі), на-двірній (на-двóрі), ні́-зімок (на-зіму), на-вчний (на óчі), на-ріжний (на рóзі).***

173. Над-,наді- 1. при часівниках:

а) наближення до чого: ***над-бігти, над-їхати, над-летіти, наді-йти́.***

б) чинність не повну, часткову: ***над-різати, над-садúти, над-тесáти, над-пúти, над-тяти, над-точúти, над-половúнити; над-псувáти; над-тихáти.***

в) чинність надмірну: ***над-уживáти, над-шивáти, над-робляти.***

г) таке ж значіння, як і прийменника: ***надпúсувати (писáти над), надвишáти.***

2. При іменнях, визначає те, що вище або близько до чого: ***над-гробок, над-плáта, над-хмáрний, над-зóряний, над-лю́дзький, над-мóрський; нáд-мір, над-мірний.***

174. Най-, прилучає ся до другого (вищого) ступеня прикметників і прислівників, щоб визначити найвищий ступінь: ***най-більший, най-крáщий, най-стáрший, най-дорóжче.***

175. О-,об-,обі-, 1. при часівниках:

а) визначає чинність, що забирає цілий предмет: ***об-їдáти, об-дзьóбати, об-лупúти, описáти, обо-вязáти, об-язáти, обі-йтú, обі-рвáти, об-ложúти, о-плáкувати, о-крапáти.***

в) відділення, відгородження: ***о-бирáти, о-боронáти.***

г) надмірність: ***об-їдáтись, об-важнíти.***

2. від іменнів.

а) зробити чим, наділити чим: ***о-женúти, о-дружúти, о-золотúти, о-вдовíти.***

б) стосунок до чого: ***об-міччя, о-зиминá, óб-шир, о-серéдок.***

в) при прислівниках: має зменшаюче значіння: ***óб-рідно, ó-маль.***

176. Па-, при **іменнях: визначає шось близького до чогось**, незначного, недоброго: *па́-серб, па́-рубок, па́-мороки, па́-росток, па́-горок; па́-тінки, па́-сівки.*

177. Пере-, 1. при часівниках і часівникових іменнях:

а) рух через просторонь: *пере-бігати, пере-їздити, пере-пливати, пере-ходити.*

б) тривання чинности через певний час, перерву: *пере-днювати, пере-ночувати, пере-літувати, пере-зімувати, пере-часувати; пере-ломити, пере-рубати, пере-ділити, пере-ймати, пере-товкти(сь), пере-молоти(сь).*

в) перехід з одного місця на друге: *пере-садити, пере-кинути, пере-вісити.*

г) перехід з одного стану в другий: *пере-робити, пере-бідувати, пере-іначити, пере-брехати.*

д) перевага: *пере-магати, пере-сміяти, пере-боротй, пере-брехати кого, пере-лаяти, пере-кричати, пере-важити; пере-вага.*

е) надмірність чинности або стану: *пере-варити, пере-солити, пере-мудрити, пере-повнити, пере-крутити; пере-лякатись.*

187. Перед-, пред-, передо-, перед іменнями визначає попередність:

а) в часі: *перед-вік, перед-вічний, перед-день, передобіддя.*

б) в місці: *перед-гірря, перед-містя.*

179. Під-, піді-, 1. при відчасівникових іменях:

а) визначає чинність під чим, або напрям під що, наближення: *під-кидати, під-ходити кого, під-кладати, під-копати, під-їхати, піді-йти під* (порівн. *надійти до).*

б) рух здолу вгору: *під-нестй, під-няти, під-тикати, під-вестй.*

в) чинність потай або в незначні мірі: *під-глядати,*

під-крадáтись, під-слýхувати, під-силáти; під-пивáти, під-бріхувати; під-пúлий; під-брéхач; під-тягувати, під-співувати, під-варúти, під-топтáтись.

2. при іменниках:

а) що зробити чим в незначні мірі (подібно 1. в.): *під-синúти, під-білúти; під-добритись.*

б) що під чим в просторонї й часі, звідси з одного боку близкість, з другого—молодший вік або нижчий стан: *під-борíддя, під-мóстя, під-ніжжя, під-лíсся; під-зéмний, під-черéвий; під-дівок, під-свинок, під-пáрубок, під-сáк, під-пáсач.*

180. По-, пі-, 1. при часівниках.

а) чинність переривна: *по-бóлювати, по-пивáти, по-брéнькувати, по-вівáти.*

б) чинність обмежена часом або ступенем: *по-сидíти, по-бýти, по-стóяти, по-балáкати.*

Подвоїння префіксу змінцює чинність: *попобúти, попоїсти, попо-ходúти, попо-стóяти, попо-плáкати, попо-носúти, попо-біґати* і т. инш.

в) виконання чину на кількох обектах або кількома підметами (при часівниках неперехідних і в цім разі вони не мають однини): *по-вязáти, по-клáсти, по-ловúти, по-знóсити, по-розкóвувати, по-принóсити; по-залáзити, по-снýти, по-сідáти, по-вилітáти.*

г) поширення чинности в просторонї: *по-ливáти, по-мáзати, по-більшáти, по-меншáти.*

д) надання часівникам недоконаним доконаної форми (закінченість): *по-білúти, по-чорнúти, по-просúти.*

2. при іменнях:

а) простір, обшир (суцільний): *по-гірря, по-лíсся, по-дíлля, по-двірря, по-берíжжя* (звідси похідні: *по-берéжник, по-берéжний*); *по-рýччя, по-люддя.*

б) час і стан: *по-хмілля, по-ліття, по-неділок, по-гóда.*

в) спосіб: *подóба, пі-льга.* Прислівники: *пó-лег-ки, по-мáлу, по-вóлі.*

г) близкість, подібність і звідси незначність: *пітьмá, по-тéмрява, по-братим, пó-сестра, по-вірок; пó-тяжкий, пó-холодний, пó-малий, пó-легкий, пóлегки.*

181. Пра-, при йменнях: назви з відтінком далекого часу, надмірної великости: *пра-бáбка, прá-дід, прá-внук, прá-щур, пра-прáдід, прá-ліс, прá-лев; пра-стáрий, пра-дáвний.*

182. Пре-, прилучаючись до прикметників зміцняє ступінь якости: *пре-дóбрий, пре-гáрний, пре-багáтий, пре-пишний.*

183. При-, основне значіння префікса **при**-близкість:

1. при часівниках:

а) близько бути або наближатись, абож досягти ціли чинности: *при-бíти, при-бýти, при-блудитись, при-вязáти, при-горнути, при-йняти, при-чарувáти.*

б) незакінченість чинности, наближення до того, що виражає ся часівником з префіксом **за-**, **з (с)-**: *при-душити, при-пекти, при-вялити, при-чинити.*

в) показує на додаткову, незначну чинність: *при-танцьóвувати, при-гравáти, при-бріхувати, прикладáти.*

2. при йменнях:

а) речівників: близкість в просторонí й часі: *прú-головок, прú-лісок, при-долинок.*

б) прикметників: незначність якости: *при-гіркий, при-вялий, прú-голосний, при-дýркуватий, при-білий, при-жóвтий, при-зелéний, при-зелéнкуватий.*

184. Про-, 1. при часівниках:

а) рух крізь предмет: *про-бúти, про-дéрти, про-вóдити, про-хóдити, про-свíчувати, про-рýбувати, про-зирáти, про-тóчуватись.*

б) протяг чинности певний час (=пере-): *про-живати, про-бувати.*

в) перехід чинности (=мимо): *про-бачити, про-дати, про-кинути, про-нести.*

г) втрату чого через чинність: *про-пити, про-їсти, про-тринькати.*

д) доконаність чинности, показуючи на її початок або закінченість: *про-хворостити, про-вчити, про-казати.*

2. при йменнях:

а) (=пере-): *про-лісок, про-світок, про-зір, про-зорий.*

б) початок в часі: *про-літок, про-весна.*

в) при прикметниках часом визначає незначну якість: *про-сивий.*

185. **Роз-, розі**, 1. при часівниках:

а) визначає напрям чинности в різні сторони: *роз-бити, роз-лучити, роз-дати, роз-дерти, роз-кинути, роз-статись.*

б) розвій чинности, зміцнення: *роз-гулятись, роз-скакатись, роз-веселити, роз-гнівати, роз-кохати, роз-горітись.*

в) перестанок чинности (рідко): *роз-любити (=відлюбити), розстатись (що сталося, роз-статись не може), роз-збройтись*

2. при йменнях:

а) розділ: *роз-доріжжа, розхріст (одежі), роз-грінь, роз-дріб, роз-щілина.*

б) зміцнення, вбільшення: *роз-ум, роз-шир.*

186. До префіксів також треба застосувати заперечення **не**, що злучае ся з речівниками, прикметниками, прислівниками і зрідка з часівниками:

а) *не-люб, не-память, не-нависть, не-слава, не-ук.*

б) *не-дбалий не-дужий, не-зрячий*

в) *не-нарóком, з-не-óбачки, не-стемéнно.*

г) *не-нáвидіти, не-дочувáти, з-не-мíгтись.*

Потім того **пів-, полу-, напів-**, що прилучають ся до речівників, прикметників, причасників, числівників і прислівників:

а) *пів-мíток, полý-драбок, полý-копок, полý-мисок, полý-панок.*

б) *пів-дéнний, пів-гóлий, пів-нíчний, полу-днéвий.*

в) *напів-зруйнóваний.*

г) *пів-пя́та, пів-деся́та, пів-торá (пів-втора).*

д) *пів-біг, пів-пéрек, напів-перекú.*

межи: *межú-гірря, межú-річча.*

проти: *проти-лéжний.*

серед: *середо-пістя.*

187. В слові може бути й кілька префіксів, і з них кожний вносить свій відтінок в значіння слова, напр. *випрó-дaж, по-роз-по-зичáти, по-по-ходúти, у-по-дóвж.*

188. Префікси **на-, об-, пере-, про-** при часівниках неперехідних можуть надавати їм переxідного значіння: *на-, об-, пере-, про-їхати, -скóчити, -хóдити, -сúдіти* і т. под.

Наголос безсуфіксних слів залежно від префіксу.

189. Односкладові префіксовані слова мають звичайно наголос на префіксі.

Приклади:

без (о)-: *бéзбач, бéзвік, бéзвість, бéзвіч, бéзгар, бéздар, бéзлист, бéзлік, бéзліч, бéзмір, бéзмаль, безóдня, безóдній, бéзрік, бéзслих, бéзум, бéзцін,* а також двоскладові *бéзголів, бéздорож,*

у-: тільки *у́біж, у́біч, у́верть, у́леть, у́часть, у́цовб, у́вязь, у́мис(е)л, у́сміх, у́стрій, у́тиск, у́тта*, решта на кореневому складі, напр. *усту́п, ухи́л, укла́д, утві́р, убі́й, убі́р, ужи́н*, і т. д.

уз-: на префіксі тільки в *у́збіч*, і також в *у́збіріж*.

від(од)-: *ві́дгук, ві́дклик, ві́дтінь, ві́дтиск, о́дсвіт, о́дслід, ві́дрід, ві́дстрах; ві́дділ, ві́дкуп, ві́дмах, ві́дліж, ві́длив, ві́дплив, ві́дліт, ві́дкус, відо́зва, ві́д-січ, ві́дскок, ві́дпуст, ві́ддих, ві́двіз, ві́двід, ві́дверть, ві́дступ, ві́дцвіт, о́дліч, о́дмін, о́дрік, о́друб, о́дшиб, о́дщеп; ві́дси, ві́дти*; також в *ві́дголос, ві́дгомон, ві́дволож, ві́двороть, ві́дсторонь*.

ви-: *ви́бій, ви́бір, ви́блеск, ви́брик, ви́брост, ви́бух, ви́вар, ви́верт, ви́від, ви́віз, ви́гад, ви́гин, ви́гін, ви́гра, ви́гук, ви́дій, ви́зиск, ви́їзд, ви́клад, ви́клик, ви́кон, ви́крик, ви́крут, ви́куп, ви́літ, ви́лиск, ви́лім, ви́мір, ви́міт, ви́мул, ви́над, ви́пар, ви́пис, ви́пит, ви́пір, ви́плат, ви́плив, ви́пуск, ви́пуст, ви́рва, ви́рід, ви́рік, ви́ріст, ви́руб, ви́сна, ви́сів, ви́скок, ви́слід, ви́спів, ви́ступ, ви́тяг, ви́христ, ви́шник*, теж *ви́ворот, ви́голос*.

до-, *до́бач, до́бір, до́від, до́віз, до́гад*, (але й *дога́д*), *до́гін* (і *догі́н*), *до́зір, до́їзд* (і *доїзд*), *до́каз, до́кір* (і *докі́р*), *до́клад* (і *докла́д*), *до́лив, до́мис(е)л, до́нос* (і *доно́с*), *до́пис, до́пит, до́плив, до́прік, до́пуст, до́свід, до́світ, до́слід, до́спів, до́ступ, до́сил, до́пит, до́тик, до́товп, до́торк, до́хід* (і *дохі́д*).

су-, *су́ніж, су́пір, су́кроти; су́тінь*.

за-, *за́баг, за́біг, за́біл, за́блуд, за́верть* (і *за́ворот*), *за́видь, за́висть, за́від, за́віз, за́віс, за́гад, за́глуб, за́гніт, за́дум, за́дур, за́зір, за́йда, за́їди* (мн.), *за́їзд, за́квас, за́кис, за́кін, за́клад, за́клик, за́кло, за́кот, за́кут, за́лім, за́міл, за́мет, за́мул, за́ніс, за́пис, за́пит, за́плід, за́плюск, за́пуст, за́рва, за́різ* (і *зарі́з*), *за́рісль, за́світ, за́сів, за́сід, засі́ч, за́клеп, за́хід, за́спів, за́стій, за́ступ, за́сув, за́твір, за́тінь, за́хват, за́тряс, за́хід, за́черк, за́вжди, за́-зле, за́-ки, за́-між*, теж *за́колот, за́ворот*, але *зака́з, забі́й, забі́р, забрі́д, заго́н, загі́н, зажи́н, зако́н* (і *за́кін*), *запі́й, запі́л*.

на-: *набив, набій, набіл, набриск, набряск, навал, навід, навіз, навій, надих, наділ, надув, назва, наїзд, накид, наклад, налад, наліт, намул, намір, напад, напасть, напис, напуст, нарва, нарис, наруб, насипа, насід, насіч, настав, натовп, натрус, натяк, нахил, начерк*, теж *наворот, наголос*, але *набій, набір* і *набір*.

над-: *надїзд, надмір, надпис, надпіз*, також *надзелень*.

о-, об-: *обшир, обід, обзір, обій, обклад, облав, облук, облягн* (мн.), *обмил, обмін, обніж, обоч, обрид, опад, отвір, обсів, обсяг, обвів, ознак*, теж *обрідно, омаль*, але *обід, облій, обруб, обвіз, облаз, окіп*.

па-: *паводь, пагін, парость, пасерб, пачоси* (мн.), теж *паморозь, паморозь, паморок, папороть*.

пере-: *перебій, переверт, перевізн, перегляд, перегра, перезва, перейма, переказ, переклад, перелад, перемінь, перепит, перерва, переруб, пересід, пересіл, переспів, перестань, переступ, пересув, пересуд, перехрист, перешепти* (мн.), разом з тим *перебій, перебір, перевід, перевіз, перегін, перегній, перегоз, переділ, перекіп, перекір, перекон, перекрій, перемит, перепів, перелій, переліс, перелоги* (мн.), *перемет, перенос, перепій, перепуст, пересіл, пересонь, перестріт, перетвір, перетік, перехід, перечос*.

перед-: *передвік, передкін, передодень*.

під-: *підкид, підклад, підмет, підміс, підойма, підорва, піднис, підпряг, підрив, підскок, підшепт*, решта на корені.

по-: *побит, побій, побіч, поблиск, поблуд, побрат, побуд, побут, поваб, поверт, поверх, позів, повід, повість, поглум, погляд, погріб, погріх, погук, подив, поділ, подир, позов, пойда, поїзд, показ, покван, поклад, поклик, поклич, покорм, покот, покрик, покруч, політ, полиск, померк, поміс(е)л, помір, помінь, поміч, поміш, понюх, попарь, попас, попис, попліт, попрок, попуск, порід, поросль, порух, поруч, посвист, посід, по-

слід, пóслух, пóсмак, пóсмич, пóсміх, пóступ, пóстав, пóстать пóстрах, пóстріл, пóстук, пóтвір, пóтерть, пóтоп, пóтріб пóхват, пóхил, пóхит, пóхід, пóчет, пóчуд, пóшва, пóшепт пóшук, пóяв, також *пóперек, пóворот, пóголос*, але *побíй, побíр повíй, подíй, подíл, покíс, поклíн, полíг, помíст, послíд, постóй, потíк.*

пра-: *прáдід, прáвнук, прáщур, прáліс, прáлев.*

при-: *прúбір, прúбич, прúваб, прúвід, прúвяз, прúгір, прúгорщ, прúгра, прúгрів, прúдих, прúзра, прúйма, прúклад, прúміс, прúміст, прúнос, прúпин, прúпис, прúплив, прúплід, прúслух, прúсмак, прúсмерк, прúспів, прúступ, прúсуд, прúтяг, прúязнь*, але *пригíн, пригнíт, припíл, присíл, прúсів, присíл, пристрíт, причíл.*

про-: *прóбуд, прóваль, прóвід, прóгаль, прóглуб, прóгляд, прóгріх, прóділ, прóдув, прóдух, прóзір, прóїзд, прóїсть, прóлив, прóмис(е)л, прóмір, прóпад, прóпасть, прóруб, прóсвіт, прóсип, прóслід, прóстяг, прóтяг, прóчуд*, але *пробóй, прогíн, прогнíй, прогрí, проклíн, пронíй, протíк, прохíд.*

роз-: *рóзбіг, рóзбрат, рóзбрід, рóзваг, рóзвар, рóзвій, рóзгад, рóзгляд, рóзгнів, рóзгрань, рóздзвій, рóзділ, рóздріб, рóздув; рóздум, рóзїд, рóзїзд, рóзказ, рóзквас, рóзкид, рóзкіп, рóзклад, рóзкуп, рóзлад, рóзлив, рóзмах, рóзмир, рóзмисл, рóзміт, рóзмір, рóзпад, рóзпал, рóзпис, рóзплив, рóзплід, рóзрух, рóзсвіт, рóзсип, рóзстрій, рóзсуд, рóзтоп, рóзум, рóзхит, рóзхрісm, рóзцвіт, рóзщеп*, теж *рóзголос*, але *розбíй, розбíр, розвíд, роздíл (роздóлу), розкóл, розлóм, розрíз, розрóст, розтвíр, розхíд.*

не-: *нéбіж, нéбій, нéгідь, нéлюб, нéлюд, нéміч, нéряд, нéсмак, нéтеч, нéук, нéхіть, нéчесть.*

197. Безсуфіксні жіночі з кінцівкою — **а** спрефіксовані мають наголос на другому складі (на корені), напр:

без-: *безóда, безрóба, безслáва, безстúда.*

в-, у-: *вгонóба, увáга, угóда, уїда, уклáда, улóга, умóва, умóра, унáда, уподóба, упрáва, урóда, устáва, установа, утíха, утóма, утрáта, уява.*

ви-: *виваґа, виглáда, вигóда, визнáка, вилóга, вимíна, вимóва, виплáта, випрáва, вирóда, виґуга, вислýга, вистáва, виява.*

від-: *відвáга, відволóга, віддяка, відóйма, відлóга, відлýга, відміна, відмóва, відмóка, віднóва, віднóга, відпрáва, відрóда, відрáза, відсáда, відслýга, відстáва, відхолóда.*

до-: *довíра, догáна, догóда, догóня, докýка, додомóва, допомóга, достáва, дотéпа, доýка,* теж з запереченням: *недотéпа, недовíра.*

су-: *сусїда, супрýга, супряга.*

за-: *забáва, забáра, заблýда, завáда, завáла, завíса, загáта, заглáда, задріна, залóга, замóра, заґуда, заóра, заплáта, запóна, застýпа, затóка, затýла.*

на-: *навáга, навíса, навяза, нагáна, нагóда, нагорóда, надолýга, налóга, намóва, напрáва, напрýга, нарáда, нарýга, настáва, натýга, наýка.*

не-: *небога, невдяга, невїда, невíра, негóда, неділя, немóга, нетяга.*

о-, об-: *обíйма, облáва, облáва, облóга, обмóва, обнóва, обнóга, оболóна, оборóна, обрáда, обрáза, обрóба, обслýга, обстáва, обýва, обява, огáда, оздóба, ознáка, окрýга, омáна, опрáва, осáда, освíта, осéля, ослáва, осолóда, острóга, остоя, осýда, охолóда, охорóна, очéпа, ощáда.*

пере-: *переборá, переваґа, переворá, перегóда, переїда, переóра, перепрáва, пересáда.*

перед-: *передмóва, передплáта.*

під-: *підвода, піджáва, піджóга, підкóва, підлóга, підмáна, підміна, підмóва, піднóва, підпóра, підпрáва, підсолóда, підстáва.*

по-: *повáга, повáда, погóда, погóрда, погрóза, погýба, подія, пожáда, пожúва, пожóга, позúка, покóра, покрáса, покрóва,*

покуса, полива, пологa, поманa, помова, помоґа, понада, понова, поноса, понука, поправа, попруґа, порада, пораза, поруха, посада, посвята, посестра, постава, потвора, потоля, потреба, потуґа, похвала, похода, поява.

при-: *приблуда, привaба, пригода, приготова, пригроза, придоба, прикова, прикраса, прилука, примана* (але *приманка*), *примова, приплода, принука, припина, припона, природа, прислуга, приспора, приставa, присяга, притока, притула, причепа, причина, проява.*

про-: *провала, провина, проволока, прожера, проміна, промова, пронова, просвіта, прохолода.*

роз-: *розбола, розборона, розвага, розволока, роздума, розява, розлука, розмова, розпука, розпуста, розроба, розтока, розтрата, розчепа.*

Зложення слів.

191. Зложеними словами звуть ся такі слова, що утворили ся із знаменних частей мови (ймення, часівника, прислівника). При тому перший член зложеного слова здебільшого відновлює втрачений суфікс **ъ** або **ь** в постаті **о** або **е**, напр. *хитромудрий=хытръ-мудрь-и*, а другий член, коли він творить речівник відчасівниковий або прикметник від речівника звичайно не має залежного вживання і здебільшого (речівн. м. р.) буває чистим пнем, напр. *гречко-сій, людо-їд; біло-бокий, велико-дній.*

При зложенні слів ми маємо такі сполучення:

192. 1. Речівник з речівником:

а) абидва можна мислити в номінативі *богочоловік (бог+чоловік).*

б) перший член, можна мислити по значінню наче-б у ґенітиві:

бого-ро́дицяі, брато-вбі́вця (бра́та вбі́вця), лихо-ді́й, коло́мазъ, кото-лу́п, макі́-тра, сіно-жа́ть, листо-но́ша, міхо-но́ша, водо-пі́йло, кожу-мя́ка, жоно-лю́б, сно-ві́да, горло-рі́з, мако-гі́н, гречко-сі́й, куро-хва́т, страхо-поло́х, страхо-пу́д, чорто-пха́йка, листо-па́д (але й *падо́-лист), бого-боя́знь, бого-знева́га, вирло-о́кий, вовко-ду́хий.*

В інших відмінках.

богомо́лець, домоси́да.

193. 2. прикметник з речівником:

а) сполу́чення окреслююче:

α) обидва номінативи.

живо-плі́т(=живъ плі́т), суго́-ді́л, остро-кі́л, перво́-спи, лихо-лі́ття, вели́к-день, сало-гу́б, вербо-лі́з, вербо-ли́ст, вербо-те́рнь, своя во́ля, бі́ж де́рево (божъ-дерево), во́рон-кі́нь, барві́н-листо́к, сив-со́кіл, неві́р-земля́, клен-де́рево, сон-трава́, цар-зі́лля, попан-дівча́, діві́ч-ве́чір; марно-тра́вець, просто-рі́ка, рі́вно-ва́га, зло-вжи́ток, серпо-рі́г.

β) обидва Ґенитиви:

велико́дні́й (вели́ка-дня), чорно-мо́рський, тогорі́чний, тогобі́чний.

б) сполучення присвойне:

біло-о́кий, (що білі очі має, з білими очима), *біло-бо́кий, біло-ли́ций, чорно-бри́вий, криво-ро́тий, тяжко-ті́лий, легко-ду́хий, навісно-голо́вий, сиво-боро́дий, тонко ве́рхий, широ-чо́лий, тупо-но́сий.*

звідси речівники:

біло-зі́р, біло-зо́рець, чорно-бри́вка, довго-но́сик, песи́-голо-вець, голо-колі́нець.

194. 3. Числівник з речівником і прикметником:

семи-лі́тка, семи-лі́тній, дву де́нний, три-ку́тний.

195. 4. Прикметник з прикметником; перший член має форму прислівка:

хитро-мýдрий (хúтрий і мýдрий), біло-рожéвий, біло-румяний, ясно-червóний, скорó-здрий; самó-чверть, самó-шість, тихо-мúрний.

196. 5. Вольовий спосіб часівника і речівник:

гоні-вітер, жмú-крут, горі-цвіт, зайдú-голова, мочú-губа, перекоті-поле, урві-голова, розпихáй-гора, перебúй-ніс, приглáдь-голова, пробúй-голова, (приглáдь-голови не знайдеш, хібá пробúй-голову. Номис. 4073), *Гуляй-поле,* теж *трясú-рукий.*

197. Часом в одно зложене слово сполучає ся цілий вираз:

люби-менé (= любúсток), не-знáти-що, пришúй-кобилі-хвіст, до-схóчу, до-нé-хочу, на-незáбудь, не-дай-світа-чвара, Нетуди-хата (призвіще), *Загубú-пáлиця.*

2. СЛОВОЗМІНА.

Речівник.

198. Деклінація. Деклінація речівників по характеру кінцівок розпадає ся на чотирі типи:

до I-го належать речівники муж. роду, що кінчать ся в номінативі на шелестівку, тверду або мяку, на **й(j)**, і на **о**;

до II-го речівники середн. роду на **о, е, ьа**(а, **я**);

до III-го речівники жін. і муж. роду на а(**я**);

до IV — речівники жін. роду на шелестівку.

I. Деклінація.

199. Взірці. Пні: *брат-,козак-,батьк-,слухач-,гость-,краj-.*

ОДНИНА

ном.	брат	козáк	бáтьк-о
ґен.	брáт-а	козак-á	бáтьк-а
дат.	брáт-ові	козак-óві	бáтьк-ові
акуз.	брáт-а	козак-á	бáтьк-а
вок.	брáт-е	козáч-е	бáтьк-у
інст.	брáт-ом	козак-óм	бáтьк-ом
льок.	брáт-ові	козак-óві(у)	батьк-ові

МНОЖИНА

ном.	брат-й	козак-й	батьк-й
ґен.	брат-íв	козак-íв	батьк-íв
дат.	брат-áм	козак-áм	батьк-áм
акуз.	брат-íв	козак-íв	батьк-íв
вок.	брат-й	козак-й	батьк-й
інст.	брат-áми	козак-áми	батьк-áми
льок.	брат-áх	козак-áх	батьк-áх

ОДНИНА

ном.	слуха́ч	гість	край.
ґен.	слухач-а́	го́ст-я	кра́-ю. (краj-у)
дат.	слухач-е́ві	го́ст-еві	кра́-еві. (краj-еві)
акуз.	слухач-а́	го́ст-я	край.
вок.	слуха́ч-у	го́ст-ю	кра́-ю.
інст.	слухач-е́м	го́ст-ем	кра́-єм.
льок.	слухач-е́ві	гост-еві	кра́-ю(ї)

МНОЖИНА

ном.	слухач-і́	го́ст-і	краї. (краj-і)
ґен.	слухач-і́в	гост-е́й	кра-ї́в.
дат.	слухач-а́м	гост-я́м	кра-я́м.
акуз.	слухач-і́в	гост-е́й	кра-ї́.
вок.	слухач-і	го́ст-і	кра-ї́.
інст.	слухач-а́ми	гість-ми	кра-я́ми.
льок.	слухач-а́х	гост-я́х	кра-я́х.

200. В словах, що кінчать ся в номінативі на **-ел**, **-ель**, **-ол**, **-оль**, **-ер**, **-ор**, **-ек**, **-ок**, **-ець**, **-ен**, **-ень**, **-онь**, **-ес**, **-ет**, **-оть**, в інших відмінках **е** і **о** випадають напр.:

-ел. *посе́л-посла́, орел-вірла́ (орла́), осе́л-осла́, коте́л-котла́.*

-ель: *ди́шель-ди́шля, жураве́ль-журавля́, корабе́ль корабля́,* (**але** слова з суф. **-тель** сюди не належать: *учи́тель-учи́теля.*)

-ол: *щи́гол щи́гла.*

-оль: *ку́холь-ку́хля, ву́голь (і ву́гіль)-ву́гля.* (але *я́нгол-я́нгола*).

-ер: *ма́йстер-ма́йстра, шва́гер-шва́гра, ме́тер-ме́тра.*

-ор: *све́кор-све́кра, цу́кор-цу́кру, ви́хор-ви́хру, буго́р-бугра́.*

-ок: *віно́к-вінка́, зарі́бок-зарі́бка, ґвіздо́к-ґвіздка́,* (але *крок-кро́ку*).

-ець: *вдове́ць-вді́вця, хло́пець-хло́пця, оте́ць-вітця́ (отця́).*

-ен: *роже́н-рожна́, хосе́н-хісна́, те́рен-те́рну, го́рен-го́рна.*

-**ень**: *день-дня, велетень-велетня, січень-січня, блазень-блазня* (але *ясень-ясеня*).

-**онь**: *вогонь-вогню.*

-**ес**: *пес-пса, овес-вівса.*

-**ет**: *хребет-хребта, оцет-оцту.*

-**оть**: *ніготь-нігтя, дьоготь-дьогтю (дігтю), віхоть-віхтю, лікоть-ліктя.*

З сього правила виступають слова з кореневими групами **оло, оро, ере** перед кінцевою шелестівкою, напр. *горох-гороху, заколот-заколоту, жереб-жереба*, але *пер-ець—перцю, кор-ок—корку, вівтор-ок—вівторка*, теж *терен-терну.*

Сон-сну, але в *сон* в значінні рослини **о** не випадає: *сону (сона), сонові* і т. д.

В словах **лев** (львъ), **лоб** (лъбъ), **рот** (ръть), **мох** (мъхъ), **о** і **е** не випадають: *лев-лева-леві, лоб-лоба-лобі, рот-рота-роті, мох-моха-мохі.*

Так само не випадає воно в слові **лен** (льон).

Псалом має *псальмі, псальмові* і т. д.

Перстень-*персня* і *перстеня*, мн. *персні* і *перстені.*

Гарнець, горнець, чернець,—*гірця, горця, черця* (і *ченця*), і так д.

Жнець, мрець, швець—*женця, мерця, шевця*, мн. *женці, мерці, шевці*, і т. д.

Велиндень-*великодня, великодневі* і т. д.

Переддень-*передодня, передодневі*, і т. д.

Тиждень-*тижня, тижневі*, мн. *тижні* і т. д.

201. Коли слова, що в їх пнях **о** і **е** випадає, мають в попереднім складі пня теж **о**, то воно (див. § 49, б.) мінить ся в **і**: *вівторок-вівтірка* (і *вівторка*), *отець-вітця* (і *отця*), *конець-кінця* (про **кінець** див. § 49, ув. 3), *тубілець-тубільця,*

юнець-іниця́, ніготь-нігтя (і *ніготь*), *дьоготь-дігтю, локоть-лікня*, (і *лікоть, локіть*), *овес-вівса́, орел-вірла́* (і *орла́*), *вдовець-вдівця́* (і *вдівець*), і т. д. але *хло́пця, осла́, рожна́, го́рна, вогню́, о́цту* і інші.

Увага. Коли при такі міні **о** було початковим у слові (в на́звуку, im Anlaute), то воно набуває назвучного **в**, напр. *вітця́, вірла́, вівса́* і т. под. (при формах *орла́, отця́*); це **в** либонь бере початок в **добі** дифтонґового **уі (вуі)**, на місці теперішнього **і**: *угрла* і т. д.

202. Четвер і **протір** інші відмінки творять від пня *четвер-* і *проторг-*: *четверга́, про́торга*, і т. д.

Христос—*Христа́, Христо́ві, Христа́, Хри́сте, Христо́м, Христі́.*

Госпо́дь (*го́спідь*), *го́спода, го́споду, го́спода, го́споди, го́сподом.*

203. Йменя з суф.-ин в однині відкидають його у множині: *міщан-и́н—міща́н-е, міща́н* і т. д. Множність від *ка́мінь, ремінь, ко́рінь* і теж *во́лос, лист, кіл, клин, брус*, як що вони не сполучені з числівниками, виражає ся збірними формами однини: *камі́ння, ремі́ння, корі́ння, воло́сся, бру́сся, ли́стя, кілля*, і т. д.

Мн. від *чо́біт-чо́боти, чо́біт; чо́ботам, чобо́тям* і *чобо́тім; чобі́тьми; чо́ботах* і *чобо́тіх.*

204. Номінатив одн. Номінатив 1-ї деклінації ще **за часи прада́вні втратив кінцеву голосівку і тепер показує чистий** пень, **вилучаючи йменя на-о.**

Ні, що на їх кінці збігає ся три шелестівки, в номінативі мають межи другою і третьою **е**, напр. *міністер, Олександер, Дністе́р*, в інших відмінках *міністр-, Олександр-, Дністр-.*

Так само ині на дві шелестівки межи 1-ю і 2-ю мають **о** або **е**, **згідно** § 63, 2, **вилучаючи групи показані в тому ж** §.

Так від пнів *хлопць-*, *днь-*, *посл-*, *січнь-*, *вогнь-*, *піск-*, *свекр-*, ми маємо номінатив: *хлóп-е-ць*, *д-е-нь*, *пос-é-л*, *січ-е-нь*, *вог-ó-нь*, *піс-ó-к*, *свéк-о-р*.

Пні, що мають перед кінцевою шелестівкою **о** або **е**, мінять їх на **і** (§ 49, б): *рід (род-)*, *двір (двор-)*, *ніж (нож-)*, *біб (боб-)*, *рік (рок-)*, *лід (лед-)*, *бéріг (берег-)*, *загніт (загнет-)*, *вечір (вечер-)*, *корінь (корень-)*, *ремінь (ремень-)*. Винятки див. § 49, увага 3.

205. Ґенітив одн. має кінцівку на **а** або **у**. В добу праславянську ґенітив на **а** мали речівники з пнем на **о**, до таких належать сучасні *лев*, *вовк*, *зуб*, *птах* і інші; ґенітив на **у** мали пні на **у(ъ)**, сучасні *син*, *дім*, *сад*, *мед*, *діл*, *віл*, *дар*, *верх*, *стан*, *став*, *чин*, *лід*. З часом деклінація обох пнів змішалась, так, наприклад, тепер замість *си́ну*, *вóлу*, говорять *си́на*, *волá*, згідно з деклінацією пнів на **о**, і навпаки *тру́ду*, *кра́ю* замість *трудá*, *края́*, як годило б ся згідно з деклінацією на **о**; з цього виходить, що, визначаючи яка мусить бути кінцівка ґенітива, ми не можемо тепер спиратись на первісну ріжницю пнів, а мусимо шукати інших підстав. За таку підставу можна взяти значіння речівників.

На **а** мають ґенітив:

ймення конкретні загальні, цеб-то назви осіб, звірят, мір, танців, місяців, днів тижня і ін. річей: *бра́та*, *купця́*, *злóдія*, *вóвка*, *волá*, *горобця́*; *ка́меня*, *кóлоса*, *плу́га*, *бу́бна*, *нóса*, *ву́са*; *ліктя*, *корця́*, *га́рця*, *грóша*, *гопакá*, *Гру́дня*.

206. На **у** мають ґенітив:

1. Ймення уявні; змислові враження: *чи́ну*, *да́ру*, *дóтепу*, *рóзуму*, *бóлю*, *тру́ду*, *за́палу*, *за́киду*, *упа́ду*, *зóру*, *сміху*, *клóпоту*, *сму́тку*, *жалю́*, *ча́су*, *пíдпалу*, *сти́ду*, *бри́ду*, *ля́ку*, *перéляку*, *грóму*, *шéлесту*, *смаку́*, *зáходу*, *пра́зднику*, *плачу́*, *пóходу*, *пóпасу*, *гара́зду*, *оста́нку*.

2. Ймення збірні й матеріальні: *люду, міру, роду, народу, повку, бору, лісу, снігу, піску, меду, паперу, мармору, барвінку, шовку, попелу, вогню, жару.*

3. Ймення неживітні на **й**: *краю, раю, розбою, олію.*

4. Чужоземні слова неживітні: *тому, факту, акту, фундаменту, контракту.*

Опріч того *тину, ранку, дощу, грибу, морозу, Дону.*

Деякі слова мають обидві кінцівки: *світу-світа, сорому-сорома, двору* і *двора, гріху (гріха)*, часто з ним з'язана ріжниця в значінні: *линця* (місяця), *липцю* (меду); *збіга* (втікача), *збігу* (збігання); *замка, замку; листа, листу* (збірне), *стіл-стола*, але до *столу.*

207. Датив одн. має закінчення—**ові (еві)** і **у**. Пануюча форма на **ові (еві)**; кінцівка **у** вживає ся переважно при збігу двох дативів, напр. *пану Іванові.*

208. Акузатив одн. ймеппів живітних подібний до Ґенітиву і кінчає ся на **-а**, а неживотних подібний почасти до номінативу, почасти до Ґенітиву, напр.: *найде коня, найшов гриба, має рубля, упустив персня, зустрічає мороза, збудував млина, дай воза, найшли осокора, хвоста в зуби взяв, купити возика, сжати ключа, дам червінця, несу рублика, бери серпа, вийняв ножа, прибери пня, розчережи паса, бити вітра, ножика держить, за плуга взяв-ся; підійшов під дуба, вирізав здорового дрючка, бублика ззіси, не клади пальця в рот.* *).

209. Вокатив одн. кінчить ся на **у(ю)** і на **е**.

На **у** мають:

а) пні (по давньому) на **у**: *сину, дому, саду, дару* і т. ін.

б) слова, що кінчать ся в номінативі на **й**, **ж**, **ч**, **ш**, **о**, і на мяку шелестівку (опріч **-ець**) і здрібнілі на **-енько**, **-онько**,

---

*) Всі приклади з фолькльорного матеріалу.

-ок,-ик: *краю, (край-у), тату, батьку, Семеновичу, багачу, товаришу, коню, селезеню, соболю, князю, місяцю, Грицю, козаченьку, Марку, голубоньку, хлопчику, вовчику, голубчику, конику,* також *братіку.*

Решта має вокатив на **е**: *боре, брате, Гнате, народе,* при тому попередні горлові мінять ся згідно з §§ 50 і 51: *вовче, хлопче, друже, душе, отче, крався.*

210. Інструменталь одн. кінчить ся на **-ом**, після **ж, ч, ш, j** і мякої шелестівки на **-ем**, напр. *паном, братом; ножем, мечем, кошем, гостем, конем, краем, (край-ем).*

211. Льокатив. одн. кінчить ся на **-ові,-у,-і.**

На **ові (у, і)** здебільшого мають назви осіб: *на козакові (козаку), братові (браті), на батькові (батьку).*

На **-у** мають імення на **-й (j),-ик,-ок,-ак,-як,-ко,-вк,-ск**, напр. *в краю, в гаю, в раю; на злодію; на конику, на песику, на хлопчику, в кошику, на орішку; на канарку, в мішку, в замку, по бережку, на ґанку, в куточку, на дубочку, на горбочку, в шинку, в рахунку, на козаку, на гусику, на кулаку, на держаку, в сіряку, на бузьку; на шовку, в повку, в випуску, в воску.*

Опріч того: *лід, слід, рід, сад, зад, мед, став, степ, тин, жар, дах, (дасі і даху), льох (льосі і льоху), сміх, міх, пух, мох, сопух, (за)пах, лопух, цибух (цибусі і цибуху), сніг, вік, (віці і віку), сік, звук, рак, цвях, бук, знак, скік, крик, капшук, (капшуці і капшуку)* і інш.

Решта має льокатив на **-і** (при чому **к, г, х,** мінять ся на **ц, з, с,** § 50) напр.: *в носі, в рочі, на березі, в волосі, в кожусі, в дусі, в горосі, на язиці, на версі, в лузі, в байраці, уві сні, в тім разі, в акті, в хроні, в попелі, в вівсі, на дубі, у лісі, на торзі, по сім боці, на розі, в потязі, при місяці, в обсліді, на коні, в стозі.*

212. Номінатив мн. кінчить ся на **-и,-і,-е, а.**

На **-и** мають пні з твердою шелестівкою: *пан-й, брат-й, чоловіки, вовкй.*

На—**і** пні з мяк. шелестівкою, **ж, ч, ш** й **й** (j) і теж по анальогії з ними на мяку шелестівку пні на **р**: *гості, коні, ножі, мечі, товариші, краї, господарі.*

На—**е** пні (з суф. **ан-ин**), що відкидають у мн. **-ин**: *бережан-ин.—бережане, славян-ин,—славяне, погорбочан-ин—погорбочане*, але *Турчин—Турчини, Серб-ин—Серби, Рус-ин—Русині, Болгар-ин—Болгари, Татар-ин—Татари*, від *хазяїн—хазяї. Люде*—із злиття фф. *люди (люди*ᵉ*)* і *людне.*

Форми *рукава, вуса* (при *вуси*), *поводи* так само, як і фм *годи* є пережиток фф. номін. і акузат. двійні. На **а** теж множина від *ґрунт—ґрунта, світ—світа.*

213. Ґенітив мн. або кінчить ся на **-ів,-ей (ьй)**, або є чистим пнем. Звичайно Ґенітив кінчить ся на **-ів**: *панів, пнів, мечів, тестів, країв*, але *кінь-коней, гріш-грошей, гість-гостей, люде-людей.*

В Ґенітиві мають пень без кінцівки 1) ті йменння, що відкидають суф.**-ин**: *міщан, селян, славян, Болгар, Татар*, але *Сербів, хазяїв, Русинів;* теж *яничар.* 2) в сполученні з числівниками: *сто ворог, сім рік, шість день, сто раз, сім сажень, приятель мало.*

Увага. Числівники, починаючи від *пять* сполучають ся часом з Ґенітивом одн. (в збірному розумі), напр. *сто чоловіка, невольника пів чвертаста.*

214. Датив мн. кінчить ся на**-ам**: *паням, коням*, але йменння на мяк. шелестівку і на **ж, ч, ш**, діалектично мають теж кінцівку **-ім** (з давніх **-ем, -ьом**): *коним, грошим, гостим, хлопцим; дітим* теж *штаним, чоботим.*

215. Акузатив мн. йменнів осіб подібний до Ґенітиву, а йменнів неживітних і назов звірят і рослин до номінативу,

напр. *я бачу людей, чоловіків, коні, вівці, волі*, теж *діти* (хоч є й *дітей*), *ворогй* і *ворогів* (*точчі вороги під ноги*).

216. **Вокатив мн.** подібний до номінативу, але від *пан* звичайно *панове*.

217. **Інструменталь мн.** кінчить ся на-**ами** і-**ми**.

Панууча форма кінцівки на-**ами**: *братами, панами, товаришами*; на-**ми** мають: *гроші, коні, гості, чоботи, люде, діти*: *грішми, кіньми, гістьми, чобітьми, людьми, дітьми*. Від *віз*-*візами* і *возами*.

218. **Льокатив мн.** кінчить ся на-**ах** і **іх** (з давн.-**ьох**).

Панууча форма на-**ах**, а на-**іх** (поруч з **ьах**) мають ті ймення, що в лативі кін. на-**ім**, напр. *грошіх* (при *грошах*), *коніх, гостіх, чоботіх, людіх, дітіх, хлопціх*, і **теж** *лісіх* (при *лісох, лісах*).

Наголос в I деклінації.

Наголос в першій деклінації можна поділити на пять типів:

219. 1. Наголос на пні в однині і множині:

вус, вуса, вуси, вусів: *хід, ходу, ходи, ходів*: *звір, звіра, звіри, звірів*; *коник, коника, коники, коників*; *чоловік, чоловіка, чоловіки, чоловіків*.

Ще приклади: *труп, клин, ріг, горіх*.

220. 2. Наголос на пні в однині, на кінцівці у множині:

брат, брата, брати, братів: *дар, дару, дари, дарів*: *бір, бору, борі, борів*: *писарь, писаря, писарі, писарів*: *парубок, парубка, парубки, парубків*.

Ще приклади: *птах, сват, кат, чорт, лист, суд, мід (меду), жид, біб, мак, вовк, рік, віз, зуб, ріт, став, батько, горіх, директор, голос, пояс*.

221. 3. Наголос на пні в однині і номінат. множини: *зуб, зу́ба, зу́би, зубі́в; гість, го́стя, го́сті, госте́й* (але *гостя́м* і *го́стім*).

222. 4. Наголос на кінцівці в однині, на пні у множині: *кінь, коня́, ко́ні, ко́ней; гріш, гроша́, гро́ші, гро́шей.*

223. 5. Наголос на кінцівці в однині і множині: *гріх, гріха́, гріхи́, гріхі́в; коро́ль, короля́, королі́, королі́в; коза́к, козака́, козаки́, козакі́в.*

Ще приклади: *піп, горб, царь, дяк, кіт, віл, смак, хрест, бара́н, каба́н, млин, осе́л, оре́л, ове́с, пес, день.*

II. Деклінація.

224. Взірці. Пні: *дерев-, серц-, бажаннь-, щасть-, ягня́т-, імен-.*

ОДНИНА.

ном. вок.	де́рев-о	се́рц-е	бажа́нн-я(е)
ґен.	де́рев-а	се́рц-я	бажа́нн-я
дат.	де́рев-у	се́рц-ю	бажа́нн-ю
акуз.	де́рев-о	се́рц-е	бажа́нн-я(е)
інст.	де́рев-ом	се́рц-ем	бажа́нн-ям(ем)
льок.	де́рев-і	се́рц-і	бажа́нн-і

МНОЖИНА.

ном. вок.	дере́в-а	серц-я́	бажа́нн-я
ґен.	дере́в	серць(серці́в)	бажа́нь
дат.	дере́в-ам	серц-я́м	бажа́нн-ям
акуз.	дере́в-а	серц-я́	бажа́нн-я
інст.	дере́в-ами	серц-я́ми	бажа́нн-ями
льок.	дере́в-ах	серц-я́х	бажа́нн-ях

ОДНИНА.

ном. вок.	ща́ст-я	ягня́	імя́
ґен.	ща́ст-я	ягня́т-и	імя́(імени)

дат.	щáст-ю	ягня́т-і	імю́(**імені**)
акуз.	щáст-я	ягня́	імя́
інст.	щáст-ям	ягня́-м	імя́-м
льок.	щáст-і	ягня́т-і	імю́(**імені**)

МНОЖИНА.

ном. вок.	—	ягня́т-а	імя́(імéна)
ґен.	—	ягня́т	імéн
дат.	—	ягня́т-ам	імя́м(імéнам)
акуз.	—	ягня́т-а	імя́(імèна)
інст.	—	ягня́т-ами	імя́-ми(імéнами)
льок.	—	ягня́т-ах	імя́х(імéнах)

225. Йменця на **-я** (опріч ціх на **-ат,-ен,**) в номінативі подвоюють попередню шелестівку (§ 52 в ув. 2), вилучаючи ґеніт. мн., і заховують це **я** в акуз., вок., і інстр., але в літерат. язиці, опріч цих форм, подибують ся ще північно-укр. і галицькі на **є** без подвоїння або з подвоїнням попередньої шелестівки і подільські на **я** без подвоїння: таким робом ми маємо ще такі варіанти деклінації цих іменнів:

1, 4, 5, відм.	*бáжаня*	6 від.	*бáжаням*
	бажáннє		*бажáннем*
	бáжанє		*бáжанем*

226. Йменця на **-я** (суф. **іє**) збірні, напр. *зілля, кілля, волóсся, колóсся, збíжжа* і ознаки містиц, часу і стану, напр. *підгірря, поділля, задобíддя, безвíддя, безлюддя*—не мають множини, так само, як і часівникові на **-ння**, що тільки в літературнім язиці мають множину.

Йменця **вила, щудла, ворота, дрова, жорна, вуста**—не мають однини. **Небо** й **чудо** творять мн. з суф.—**ес**: *чудес-á* (але й *чуд-á*), *чудéс; небес-á, небéс.*

227. Око відмінює ся так: *óка, óкові, око, óком, оці (в оці)*; мн.: *óчі* і *вíчі, очéй, очáм, óчі (вíчі), очíма* і *вічми, очáх* і *óчіх, о очý.* (двійня).

228. Льокатив одн. іменнів на-е-, **ння (нє), тя (тє)** діалектично має кінцівку **ю**: *на мо́рю, на се́рцю, на вида́нню, в щастю.* Слова на-**енько** мають кінцівку **у**: *на се́рденьку*, теж *військо—в війську.* Решта кінчить ся на **і** при тому **к, г, х,** міняють ся на **ц, з, с**: *в оці (око), в у́сі (у́хо).*

229. Номінатив і акузатив мн. При числівниках *дві, три, чоти́рі, оби́два* функцію множ. виконує форма 1 і 4 відмінку двійні на **і (ѣ)**: *дві дере́ві, дві я́блуці, дві о́ці, відрі* і т. д., опріч того форми: *очі, у́ші* (при *ву́ха*), *пле́чі* вживають ся тетепер, яко форми 1-4 відм. мн. від *о́ко, у́хо, плече́.*

230. Ґенітив мн. а) **є** чистий пень, вилучаючи: *мо́рів, полі́в*, (але й *піль* в західн. говірках), *шудлі́в, шклі́в, горлі́в, весі́ллів, іменнів, сонців, присліївів, серців* (і *серць*), часом у письменників ґен. на-**ів** ми подибуємо у іннів на-**нь**: *зібраннів, вірування, творіннів.*

б) Як що пень кінчить ся на дві шелестівки, то між ними, згідно з § 53_2, з'являє ся **о** або **е**: *вікно́-ві́кон, стегно́-стего́н, бамо́-бано́н, пасмо-па́сом, повісмо-пові́сом, весло́-весе́л, відро́-віде́р, ребро́-ребе́р, дно-ден, гумно́-гуме́н, рядно́-ряде́н, полотно́-полоте́н, зерно́-зе́рен, сідло́-сідел, віконце-віко́нець, курча́тко-курча́ток,* але *місце-місць, се́рце-серць, тісто-тіст.*

в) **о** і **є**, в кінцевім складі міняють ся в **і**: *воро́та-воріт, болото-болі́т, о́зеро-озі́р, плече́-плі́ч, колесо-колі́с,* але *чуде́с, небе́с, дере́в, реше́т, верете́н, джере́л.*

231. Інструменталь мн. кінчить ся на **(ь)ми** в словах: *ворі́тьми* (і *воро́тами*), *колі́сьми, копи́тьми*; на-**има** (останок двійні) в: *очи́ма* (але й *очми*), *плечи́ма, уши́ма* (і *ву́хами*).

232. Льокатив. мн. слова *воро́та, лі́та, пле́чі*, опріч звичайних форм мають ще льокатив на-**іх**: *воро́тіх, лі́тіх, пле́чіх.*

Наголос II деклінації.

Наголос іменнів другої деклінації має чотирі типи.

233. 1. Наголос сталий завжде на пні:

братерство, бажання і т. под.

234. 2. Наголос в одн. на пні, у множ. (опріч ґеніт.) на кінцівці: *слово, слова, слова, слів; поле, поля, поля, полів (піль).*

235. 3. Наголос в одн. на кінцівці, у множ. на пні: *відро, відра, відра, відер; вікно, вікна, вікна, вікон; вино, вина, вина, вин.*

236. 4. Наголос несталий, в обох числах на пні, але у множ. з першого (від початку) складу двускладового пня переступає на другий:

озеро, озера, озера, озір, колесо, колеса, колеса, коліс, дерево, дерева, дерева, дерев; решето, решета, решета, решет.

III. Деклінація.

237. Взірці. Пні: *голов-, земль-, душ-, надіj-.*

ОДНИНА

ном.	голов-а	земл-я	душ-а	наді-я
ґен.	голов-и	земл-і	душ-і	наді-ї
дат.	голов-і	земл-і	душ-і	наді-ї
азуз.	голов-у	земл-ю	душ-у	наді-ю
вок.	голов-о	земл-е	душ-е	наді-є
інст.	голово-ю	земле-ю	душ-ею	наді-єю
льок.	голов-і	земл-і	душ-і	наді-ї

МНОЖИНА

ном.	голов-и	земл-і	душ-і	наді-ї
ґен.	голів	земель	душ	наді-й
дат.	голов-ам	земл-ям	душ-ам	наді-ям
акуз	голов-и	земл-і	душ-і	наді-ї
вок.	голов-и	земл-і	душ-і	наді-ї
інст.	голов-ами	земл-ями	душ-ами	наді-ями
льок.	голов-ах	земл-ях	душ-ах	наді-ях

238. **До III-ї** деклінації належать 1) **йменння**, що кінчать ся в номінативі одн. на **а** з попередньою твердою або мякою шелестівкою і одно слово на **і**: *пані*, що або не відміняє ся, або ж відміняє ся правильно, як мякі ніі *баня, земля* і т. под. і 2) слова, що не мають однини: *граблі, ножиці, вилці* і слова з суф.—**ини**: *заручини, родини, роковини, переносини* і інш; і відчасівникові з суф.—**к-и**: *обжинки, висівки, пятінки*; відіменні з суф.—**к-и**, *зазімки, відзімки*.

239. **Ґенітив однини** ніів на тверду шелестівку кінчить ся на **-и**, а ніів, на мяку шелестівку і також на **дж, ж, ч, (щ), ш** (що постали з мягчення **г, к, х, д, т, з, с** § 51) кінчить **ся** на **і** (ѣ²): *кулі, бані, шиї; тверджі, вежі, грижі, свічі, пущі, душі, ноші*.

240. **Датив** і **льокатив одн.** кінчать ся завжде на **і** (при чому **г, к, х**, міняють ся на **з, ч, с**), а **акузатив** на **у (ю)**: *бабі, землі, нозі, руці, мусі; в бабі, в землі, в душі, на нозі, на руці, на мусі; душу, землю (земль-у), ногу, руку, муку*.

241. **Вокатив одн.** кінчить ся на **о, е, у (ю)**.

Ніі на тверду шелестівку мають вокатив **на о**: *мамо, бабо, поето, воєводо*.

Ніі на мяку шелестівку і на **ж, ч, ш** мають **вокатив на е**: *земле, надіє(јо), роже, пороче, душе*.

На **у (ю)** мають вокатив здрібнило-пестливі **йменння** з пнем на мяку шелестівку: *мамусю, бабусю, мамуню*, (по аналоґії з подібними ж муж.: *татуню, дідусю*, і т. под.) теж. *доню, Касю*. *Пані* має вокатив, як і номінатив: *пані!*

242. **Інструменталь одн.** ніів твердих кінчить ся на **-ою**, а мяких і теж ніів на **ж, ч, ш** на **-ею**: *ногою, рукою, банею, віжею, бучею, душею*, (див. § 49, ув. 4).

243. **Номінатив мн.** твердих ніів кінчить ся на **и**, а мяких і на **ж, ч, ш** на **і**: *думи, душі*.

В сполученні з числами **дві, три, чотирі** номінатив, **як** і акузатив мають **і**, (при чому кінцеві **ч, к, х** мінять ся **на з, ц, с**), пережиток давньої двійні: *дві рибі, дві зімі, дві хаті, три біді, чотирі мусі*, рідче *дві руці, нозі*, частіше *дві рукі, ногі*.

244. **Ґенітив множ.** звичайно виявляє чистий пень: *рàн-а—ран, вод-á—вод*; але мають ґенітив **-ів** по анальоґії з іменнями **на і** деклінації:

1) йменння двоскладові, що мають у множ. наголос на кінцівці: *панні-панніів, хати-хатів, баби-бабів*, теж *сáрна-сáрнів, мýшля-мýшлів*, іноді *брéхнів* (при *брéхéнь*). Від *свиня́—свинéй*.

2. йменння муж.: *стáроста-старостів, Квітка-Квіткі* (але *квітка-квітóк*), *суддя́-сýддів, сусіда-сусід* і *сусідів*.

Голосівка **о, е(ьо)** в кінцевому складі мінить ся в **і**—*голів, підків, осіб, доріг, кіз, бджіл, сліз, брів, бліх, кіс, піл* (від *полá*), *панчіх, корів*.

З цього правила виступають де-які слова, напр., на:

-об-а: *жалóб, проб* (але *осіб*).

-ов-а: *сов, постанóв* (але *брів, корів*).

-ог-а: *підлóг, запомóг* (але *доріг*).

-од-а: *вод, вигóд, колóд* (але *свобід, ягід*).

-ок-а: *сорóк, морóк*.

-он-а: *запóн, ворóн, корóн* (але *сторін, борін*).

-ор-а: *обóр, підпор* (але *гір*).

-от-а: *чеснóт* (але *робіт*).

теж від *росá-рос*.

При збігу двох і більше шелестівок ння, між останньою і передостанньою з'являє ся звук **о** або **е**, згідно з § 53: *мáт-о-к, лав-ó-к, піх-ó-в, нáз-о-в, молит-ó-в, бóч-о-к, кýх-о-нь, сýк-о-нь, іск-о-р, міт-е-л, тем. корч-é-м, стá-е-нь, сóс-е-н, полів-е-н, крáв-е-ль, піс-é-нь, шаб-é-ль, вéс-е-н* і т. под.; при цій оказії **і** з основного

о в закритому складі, як стає він відкритим, знову повертає ся на **о**: *війн-á—вóєн (вoјен), цéрківця—церковéць*, (але *ніхóв* від *ніхви*); від *вівця—овéць*; від *дошка-дощóк*.

245. Акузатив мн. подібний до номінативу; зрідка назви осіб мають акузатив подібний до Ґенітиву: *бáчу жінóк*.

246. Інструменталь мн. кінчить ся на **-ами**: *гóрами, дýмами, пáнями, змíями*, але *слíзми, кíсми, сусíдьми (від сусíда)*.

Наголос III деклінації.

Наголос **III** деклінації має вісім типів.

247. 1. Наголос сталий завжде на пні:

дорóга, бýря, сúла, рúба, мýха, громáда, кляса, крúвда і т. ін.

248. 2. Наголос в однині сталий на пні, у множ. теж на пні, але в Ґенітиві перескакує на останній склад:

відьма, відьми, мн. *відьми, відьóм*.

Ще приклади: *цéгла (цеґéл), дошка (дощóк), ягода (ягíд)*.

249. 3. Наголос в однині сталий на пні, у множ. (опріч **Ґен.**) на кінцівці:

бáба, бáби, бабú, бабів; хáта, хáти, хатú, хатів; книжка, книжки, книжкú, книжóк; жíнка, жíнки, жінкú, жінóк.

Ще приклади: *корóва, драбúна* і слова з суф. **-ка,-очка, -івна,-інка**: *свíчка, свічкú; квíточка, квіточкú; жидівка, жидівкú*.

250. 4. Наголос в однині на кінцівці у всіх відмінках, опріч акузативу, у множ. в номін., Ґеніт. і акузат.—на пні:

рукá, рукú, рýку, рýки, рук, рукáм; ногá, ногú, нóгу, нóги, ніг, ногáм.

251. 5. Наголос в однині на кінцівці у всіх відмінках, опріч акузативу; у множ. на пні—сталий:

водá, водú, вóду, вóди, вод, вóдами; так само *горá, стінá*, але *земля, землí, зéмлю, зéмлі, земéль, зéмлям*.

Двоскладові пні мають наголос в акузативі одн. на першому складі; у множ. в ґенітиві на останньому складі пня, а в решті відмінків на першому:

стороні́, стороні́, сто́рону, сто́рони, сторі́н, сто́ронам.

Ще приклади: *бороді́, голові́, сковороді́*, мн. *ско́вороди, сковорі́д, ско́вородам.*

252. 6. Наголос в однині на кінцівці, у множ. сталий на пні:

ковбасі́, ковбасі́, ковба́си, ковба́с.

Ще приклади: *звізді́, біді́, стіні́, козі́.*

253. 7. Наголос в однині на кінцівці, у множ. на пні і в ґенітиві перескакує на останній склад:

дочкі́, дочкі́, до́чки, дочо́к; сестрі́, сестрі́, се́стри, сесте́р.

254. 8. Наголос в однині на кінцівці; у множ. в номінативі і ґенітиві на пні:

свічі́, свічі́, свічу́, свічо́ю, сві́чі, сві́ч, свіча́м.

IV. Деклінація.

255. Взірці. Пні: реч-, тінь-, часть-, вдя́чність-.

ОДНИНА

ном.	річ	тінь
ґен.	ре́ч-і(річі)	тін-и(тіні)
дат.	ре́ч-і(річі)	тін-и(тіні)
акуз.	річ	тінь
вок.	ре́ч-е(рі́че)	тін-е
інстр.	річч-у	тінн-ю
льок.	ре́ч-і(річі)	тін-и(тіні)

МНОЖИНА

ном.	ре́ч-і(річі)	тін-и(тін-і)
ген.	реч-ей(річей)	тін-ей

дат.	réч-ам(річам)	тін-ям
акуз.	réч-і(річі)	тін-и(тін-і)
вок.	réч-і(річі)	тін-и(тін-і)
інстр.	réч-ами(річами)	тін-ями
льок.	réч-ах(річах)	тін-ях

ОДНИНА

ном.	часть	вдячність
ґен.	чáст-и	вдячност-и
дат.	чáст-и	вдячност-и
акуз.	часть	вдячність
вок.	чáст-е	вдячност-е
інстр.	чáст-ю	вдячніст-ю
льок.	чáст-и	вдячност-и

МНОЖИНА

ном.	чáст-и	вдячност-и
ґен.	част-éй	вдячност-ей
дат.	част-ям	вдячност-ям
акуз.	чáст-и	вдячност-и
вок.	чáст-и	вдячност-и
інстр.	част-ями	вдячност-ями
льок.	част-ях	вдячност-ях

256. Ині йменнів IV деклінациї кінчать ся на **д(ь), з(ь), л(ь), н(ь), с(ь), т(ь), ц(ь), ж, ч, ш, р, б, в;** до цеї ж деклінациї належить **мати**, що або не відміняє ся, або відміняє ся так: 1. ***мáти***, 2. ***мáтери***, 3. ***мáтері***, 4. ***мáтір***, 5. ***мáти***, 6. ***мáтері***; мн. 1. ***матері***, 2. ***матерів***, 3. ***матерям***, 4. ***матерів***, 5. ***матері***, 6. ***матірми***, 7. ***матерях***.

До цеї ж деклінациї належать: ***двéрі***, ***сіни***, ***грýди***, ***гýси***.

Міль відміняє ся по IV і по I деклінациї: ґен. ***мóля*** (м. р.) і ***мóлі*** (ж. р.).

257. Номінатив одн. представляє змякшений пень: *гусь*, *часть*, *жовч*.

В закритому складі **о** і **е** мінять ся в **і**: *кість-кост-*, *вісь-ос* (початкове **і** в **о** має в закритому складіназвучне **в**), *міць-моц-*, *сіль-сол-*, *вартість-вартост-*, *ніч-ноч-*, *поміч-пмоч-*, *подоріж-подорож-*, *заміть-замет-*, *купіль-купел-*, *осінь-осен-*, *постіль-постел-* (але й *постеля*), *одіж-одеж-* (але й *одежа*), *піч-печ-*.

Але **о** і **е** заховують ся в *любов*, *кров* (і *крів*) *папороть*, *жовч*, *заполоч*, *пригорщ*, *чверть*, *шерсть*, *честь*.

258. Ґенітив, датив і **льокатив одн.** кінчать ся на **и** і **і**:

На **і** мають імення, що кінчать ся в номінативі на **ж**, **ч**, **ш**, **ць**, **ль**, по анальогії з іменнями III деклінації на **ж-а**, **ч-а**, **ш-а**, **ц-я**, **л-я**, решта кінчить ся на **и**: *осени*, *крови* (і *криві*), *замети* і т. под.

Увага. Діалектично навіть в таких словах, як *осінь*, *любов* і т. под. замість **и** подибує ся **і**: *осені*, *любові*, і т. ін.

259. Інструменталь одн. кінчить ся на **у** з попереди. **j**, що виявляє ся у инів на губний: *кривю*, *(крівjу)* і *крівлю* *(кривлею)*, а коли збігає ся дві шелестівки, то **j** їх мякшить: *старістю*, *кістю*, *частю* і *(частею)*; **ж**, **ч**, **ш** подвоює: *подоріжжу*, *річчу*, *ніччу*, *пiччу*, діалектично *річчю*, *ніччю*, *піччю*, а **д**, **з**, **л**, **н**, **с**, **т**, **р**, **ц** подвоює й мякшить: *міддю*, *маззю*, *сіллю*, *тінню*, *вісcю*, *папороттю*, *тваррю*, *міццю*.

Як же при цьому попередній склад стає закритим, то в нім **о** і **е** мінить ся в **і**.

260. Номінатив, акузатив, вокатив множ. подібні до **себе** і кінчать ся у инів на **ж**, **ч**, **ш**, **ць**, **л** на **і**, подібно до III деклінації, а решта на **и**.

261. Ґенітив множ. кінчить ся на **ей**, з наголосом на **ей**, в двоскладових, або ж діалектично на **ій** (**ий**) з наголосом на пні: *річей-річій*, *ночей-ночій*, *грудей-грудий*, але *сіней*.

Кінцівку на **ів** мають слова на **щі**: *мудрощів*, *заздрощів*, *ласощів*, і часом імення на **-сть** *вдячностів*.

262. Датив мн. кінчить ся на-**ам** (в словах на **ж**, **ч**, **ш**) і на-**ям**: *вістям, напастям*, і т. под. але і на **ім**: *грудім, дверім, сінім* (при *грудям, дверям, сінням*).

263. Інструменталь мн. кінчить ся на-**ами**: *річами, ночами, чвертями*, але *гусьми, грудьми, кістьми; дверима*.

264. Льокатив мн. кінчить ся на-**ах**, але діалектично на **іх**: *грудіх* (і *грудех*), *дверіх*.

Наголос в IV деклінації.

Наголос в **IV** деклінації двох типів.

265 1. Сталий, у всіх відм. на пні (в словах многоскладових і деяких односкладових) напр. *вдячність, приязнь, папороть, тінь*.

266. 2. В односкладових в однині на пні в номін., акуз. і вокат., а в генітиві мн. тоді тільки, як він кінчить ся на-**ий**, -**ій**; в дативі, інструм. і льокативі мн. на кінцівці, напр.: *ніч-ночі*, мн. *ночі, ночей (ночій), ночам, ночами, ночах*.

Творення прислівків від форм речівникових.

267. Різні форми речівників без приименників або з приименниками вживають ся в значінні прислівників, так напр. творять ся прислівники від:

номін.: *гаразд, сила, шкода, слід (=годить ся, треба), треба*.

ґеніт.: *вчора (=вечора), сьогодні (сього дне), ціпа, дибка, круга (круга світа піти)*.

датив.: *долів, домів* (галиц. з *домови, долови*).

акуз.: *дрібку, силу*.

інструм.: *бігцем, живцем, пішком, втеком*.

льокат.: *годі, хальці, горі*.

інструм. мн.: (давня кінцівка на **и** заховала ся в виразі *дівніми часи*); *верти*, *мовчки*, *пішки*, *рачки*; і мабуть такі прислівникові форми як *бігма*, *дарма*, *крадькома*, (**-ма** інструм. **двійні**).

Далі зложені витвори, напр. *ліворуч*, *обіруч*, *правобіч*. *силоміць*.

268. Речівники з приїменниками:

а) **ґеніт.**: *безперестанку*, *до-волі*, *до-долу*, *до-сто́ту*, *до-правди*, *до-горі*, *з нечева*, *з-небачки*, *спереду*, *справді* (по аналь-оґії з *направді*), *завтра (за-утра)*.

б) **дат.**: *по-близу*, *по знаку*.

в) **акуз.**: *вгору*, *влад*, *вмить*, *врівень*, *за-гурт*, *навпросте́ць*, *навтікача*, *поплі́ч (по плече)*.

г) **інструм.**: *загалом*, *навзирцем*, *новагом*, *підбігцем*.

д) **льокат.**: *в-ранці*, *на-разі*.

е) **акуз. мн.**: *в-ряді-годи*, *завбільшки*, *завширшки*.

Займенник.

269. Деклінація займенників особових і рефлексійного.

ОДНИНА

н.	я	ти	
ґ.	мене́	тебе́	себе́
д.	мені́	тобі́	собі́
а.	мене́	тебе́	себе́, **ся, сь**
і.	мно́ю	тобо́ю	собо́ю
л.	мені́	тобі́	собі́

МНОЖИНА

н.	ми	ви	
ґ.	нас	вас	себе́
д.	нам	вам	собі́

а.	**нас**	вас	себе, **ся, сь**
і.	**вами**	вами	собою
л.	нас	вас	собі

Форми **ся, сь** вживають ся тільки при часівниках, при тому в західних говірках **ся** може відділятись від часівника і стояти перед ним, а **сь** уживає ся неподільно з часівником *матись, мати ся, ся мати.*

Займенники показуючі **і, я, є.**

270. Займенники ї, **я, є** в номінат. обох чисел вийшли з ужитку і замінили ся займенником *він, вона, воно*, мн. для всіх род. *вони.*

ОДНИНА

н.	(ї)	(я)	(е)
г.	його, нього	її, неї	як муж. рід
д.	**йому, ньому**	ї(й), ні(й)	
а.	його, нього	ю, ню, її **неї**	
і.	їм, **ним**	єю, нею	
л.	нім, йому, **ньому**	ні(й)	

МНОЖИНА

н.	(ї)	(є)	(я)
г.		їх, них	
д.		їм, ним	
а.		їх, них	
і.		їми, **ними**	
л.		їх, них	

Форми **нього, ньому, ним**; неї, **ні(й), ню, нею**; них; **ним, ними**—вживають ся по прийменниках, напр.: *без нього, до неї, при нім, на **ні**(й), з ними, про них, при ню, по ним*; але **ню** вживає ся і без прийменника: *я бачив ню* (*її*). Коли ж прийменник не стосує ся до займенника, то вживають форм **його,** її: *на його думку, на її прохання*

Увага. В деяких лівобережних говірках замісь форм **нього, ньому,** і т. ін. вживають **його, йому,** і т. д. *без його, на йому, на їй,* з другого боку в галицько-подільськ. говірках замісь **на нього**—*на нєго.*

Займенники присвойні.

271. Подібно до деклінації **і, я, є** відміняють ся **і** присвойні займенники: **мій, моя, моє; твій, твоя, твоє; наш, наша, наше; ваш, ваша, ваше; свій, своя, своє; чий, чия, чиє; їхній, їхня, їхнє.**

ОДНИНА

н.	мій	моя́	моє́
ґ.	могó (мойóго, мойгó)	моєї, мої, (меї)	мого (мойóго, мойгó)
д.	моє́му, мóйму, мóму	мої(й)	моє́му, мóйму, мóму
а.	мій, могó	мою	моє́
і.	моїм	моє́ю	моїм
л.	моїм, моє́му	мої́(й)	моїм, моє́му

МНОЖИНА

н.	мої
ґ.	моїх
д.	моїм
а.	мої, моїх
і.	мої́ми
л.	моїх

наш, наша, наше:

	ОДНИНА			МНОЖИНА
н.	наш	нáша	нáше	наші
ґ.	нáшого	нáшої	нáшого	наших
д.	нáшому	нáші(й)	нáшому	нашим

в. наш, **нашого**	**нашу**	**наше**		наші, наших
і. нашим	нашою	нашим		нашими
л. нашім, нашому	наші(й)	нашім, нашому		наших

Так само відміняє ся **чий**, *чийого, чийому, чиї* і теж займенники питайні і невизначені: **котрий, а, е; який, а, е; кожний, усякий** і інші.

Деклінація показуючих займенників **той та, те; цей (сей), ця (ся), це (се).**

ОДИННА

272.	**н.** той	та (тая)	те (тее)
	г. того	тої (теї, тиеї, тії),	того
	д. тому	ті(й)	тому
	в. той, того	ту (тую)	те
	і. тим	тою (тею, тиею)	тим
	л. тім, тому	ті(й)	тім, тому

МНОЖИНА

н.	ті (тії)
г.	тих
д.	тим
в.	тих, ті
і.	тими
л.	тих

Так само відміняє ся й **цей, ця, це:**

м. р. *цей (сей); цього (сього); цьому (сьому); цей, цього (сей, сього); цим (сим); цім, цьому (сьому);* ж. р. *ця, цяя (ся, сяя); цеї, цієї (сеї, сієї), цій (сій); цю, цюю (сю, сюю); цею, цією (сею, сією); цій (сій).* с. р. як мужеський: *це, цее (се, сее); цього (сього)* і т. д.

Деклінація **займенників** питайних **хто і що**

273. н.	хто	що (шо)
ґ.	когó	чогó
д.	комý	чомý
а.	когó	що (шо)
і	ким	чим
л.	кім, **кóму**	чім, чóму

Деклінація займенників невизначених **(в)весь, вся, все**.

ОДНИНА

274. н.	(в)весь	вся	все
ґ.	всьóгó	всеї (**всієї**)	всьóгó
д	всьомý	всі(й)	всьомý
а.	ввесь, всьóгó	всю	все
і.	всім	всéю (всією)	всім
л.	всім, всьóму	всі(й)	всім, **всьóму**

МНОЖИНА

н.	всі
ґ.	всіх
д.	всім
а.	всі, **всіх**
і.	всімá
л.	всіх

275. Займéнники невизначені з частицями **-сь**, **-будь**, **-небудь** відміняють ся так, як ті питайні, від яких вони утворені: *хтось*, *когóсь*, *комýсь* і т. д.

Прислівники від займенників.

276. Від займенникових коренів творить ся багато прислівників, напр. *де (к-де)*, *к-уди*, *к-оли*, *яко*, *усé*, *зáвжди (за-вся-гди)*, *ус-юди*, *ін-оді*, *від-к-и*, *від-т-и*, *нáче (нейначе)*, *ін-де*, *ту-т*, *там*, *дó-т-и*, *пó-т-и*, *як*, *так*, *сяк*, і т. ін.

Наголос займенників.

277. В формах *мене́, тебе́, його́, йому́, себе́, мого́, твого́, свого́, того́, тому́, сього́, сьому́, кого́, кому́, чого́, чому́, всього́, всьому́* під впливом попереднього прийменника наголос відступає на попередній склад, напр. *без ме́не, на ко́му, для те́бе, при чо́му* і т. ін.

Так само наголос відступає на попередній склад в займенниках вложених з **ні**: *який—ні́який, кого́-ні́кого, кому́-ні́кому, ні́чого.* В займенниках, зложених з частицями **де-, аби-**, наголос завжди на частиці: *де́хто, де́кого, де́який, аби́хто.* Подібно до цього в прислівниках: *куди́—ні́куди, коли́—ні́коли (нема́ коли), де́коли, аби́коли, аби́-де* і інші.

Прикметник.

278. Первісно прикметники відміняли ся, як речівники і кінчали ся в номінативі одн. м. р. на **ъ**, в ж. р. на **а**, в серед. р. на **о**: *здоров(ъ), здоров-а, здоров-о, повен (плънъ), повн-а, повн-о* і відміняли ся як іменники муж. або жін. роду. Така деклінація прикметників зве ся іменною, відрізняючись від займенникової, якої кінцівки постали з кінцівок відмінків **ї, я, є**: *здоров-ъ+ї=здоров-ий, здоров-а+я=здоро́в-а, здоров-о+є=здоров-е.*

Іменна деклінація за часи прадавні вже вийшла з ужитку, замінившись займенниковою, але багато форм її залишило ся в язиці і вживає ся або як прикметники, або як прислівники.

279. В номінативі, поруч з формами займенниковими, подибують ся іменні форми у прикметників: *бага́т, варт, вели́к, ви́нен, винова́т, во́рон, всяк, го́ден, голо́ден, господе́нь, гото́в, ди́вен, дрі́бен, жа́ден, жив, здоро́в, зе́лен, зо́лот, ладе́н, ла́скав, мо́лод, пови́нен, рад, сив, стар, щасли́в, я́сен.*

Потім того прикметники присвойні на **ів** і **-ин**: *ба́тьків, бра́тів, ба́бин, се́стрин.*

Увага. Сюди ж належать деякі ймення осіб, місць, напр. *Богдáн, Богумíл, Львів, Київ,* що власне прикметники в іменні формі.

Далі форми причасників на -в,-ла,-ло, що вживають ся тільки, як присудки і не деклінують ся: *брав, бráла, бráло, бráли.*

Первісні форми прикметників на **о** залишили ся:

1. в значінні речівників: *добрó, зло, теплó, свíтло.*

2. в значінні прислівників: *багáто, вúдно, далéко, блúзько, тéмно, нýдно, чóрно, біло, ясно, повúнно, вáрто* і т. под.

3. в значінні злучника: *скóро, яко.*

Форму середн. р. іменної деклінації мають причасники пасивні минул. часу присудкові (відчасівникові прислівники): *чúтано, прóшено, хóджено, бúто, нéсено* і т. ін.

280. В сучасній мові залишилось багато форм ґенітиву іменної деклінації на **а, у,** що вживають їх переважно з приіменниками в значінні прислівника:

счúста, счúста, с-тúха, с-пúльна, с-тýга, з-висóка, з-гýста, з-дáлéка, с-пóвна, с-пáнська, з-малéнька, з-низéнька, з-дрібненька, зрідка, спóвна, зголá, знову, спáнська, спрóста, зненáцька, зáмолоду, зáчужа, дохýда, досúта, півторá, півчвéрта, півпяти.

281. Форми дативу залишили ся в сучасних прислівниках; *по-мáлу, по-прóсту, по-тúху* переважно в здрібнілі формі: *по-тихéньку, по-ранéньку, по-багáту, пó-часту.*

282. Форми льокативу в прислівниках: *у-пóвні, на-борзí, на-швидкý, в-чéрні, в-білі, у-множí, óмаль, óсторонь, осóбе.*

283. Ґенітив множини ми подибуємо в формі прислівника *з-давéн.*

Деклінація займенникова.

284. Форми деклінациї займенникової утворили ся через сполучення іменних форм прикметника з показуючим займенником **ї, я, є**, що прилучав ся до прикметника для ближчого окреслення, а потім того спаїв ся в ним, утворивши вложену форму; при тому процесі творення вложеної форми зайшли певні зміни фонетичного характеру, уподібнення і стягнення. Процес цих змін можна подати таким робом:

добр-ъ-jі=дóбрий
добр-ъ-jего=добр-а-jого=дóбр-ого
добр-ъ-jему=добр-о-jому=дóбр-ому
добр-а+я=дóбр-а
добр-ъ-jеjі(ѣ)=добр-ої
добр-ъ+jеj=дóбр-ої, дóбр-ій, дóбр-і
добр-о+jе=добр-еjе=дóбр-е

285. Взірець деклінациї прикметників:

О Д Н И Н А

н.	дóбр-ий	дóбр-а(я)	дóбр-е(є)
ґ.	дóбр-ого	дóбр-ої	дóбр-ого
д.	дóбр-ому	дóбр-і(й)	дóбр-ому
а.	дóбр-ий,-ого	дóбр-у(ю)	дóбр-е(є)
і.	дóбр-им	дóбр-ою	дóбр-им
л.	дóбр-ім,-ому	дóбр-і(й)	дóбр-ім,-ому

М Н О Ж И Н А

н.	дóбр-і(її)
ґ.	дóбр-их
д.	дóбр-им
а.	дóбрі,-их
і.	дóбр-ими
л.	дóбрі,-их

ОДНИНА

н.	**си́н-ій**	си́н-я(я)	**си́н-е(е)**
ґ.	си́нь-ого	си́нь-ої	си́нь-ого
д.	си́нь-ому	си́н-і(й)	**си́нь-ому**
а.	си́н-ій,-ого	си́н-ю(ю)	си́н-е(е)
і.	си́н-ім	си́нь-ою	си́н-ім
л.	си́н-ім,-ьому	си́н-і(ї)	**си́н-ім,-ьому**

МНОЖИНА

н.	си́н-і(ї)
ґ.	си́н-іх
д.	си́н-ім
а.	си́ні,-іх
і.	си́н-іми
л.	си́н-іх

286. В північно-укр. діалекті і почасти в західних говірках південно-укр. в номінативі одн. м. р. звука **й** не чути, але форма з **й** панує в південно-східних говірках і загально вживана в літературнім язиці.

287. В жін. і середн. роді опріч форм на **а** і **е** часом вживають ся форми на **-ая**, **-еє**: *добрая*, *добреє*, *си́няя*, *си́неє*.

288. В дативі і льокативі одн. ж. р. в язиці письменнім панують форми на **-ій**: *добрій*, *си́ній*, але здебільшого в говірках південно-укр. перед шелестівкою наступного слова звука **й** не чути: *на біті дорозі*, *в рідні стороні*, але на *чорній ожині*.

289. Акузатив муж. і сер. р. подібний до номінативу, коли стосує ся до йменнів неживітних і має форму ґенітиву, як стосує ся до йменнів живітних. В ж. р. акузатив кінчить ся на **у** або (в цілях стилістичних) на **ую**.

290. Номінатив мн. звичайно кінчить ся на **і**: **білі** але і поруч з цею формою вживає ся форма на **ії**: **білії**

291. Акузатив мн. як і одн., коли стосує ся до йменників неживітних, то подібний до номінативу, а як до живітних, то ґенітиву.

Речівник в формі прикметника.

292. Багато слів, що мають значіння речівників, має форму прикметників; до таких належать:

а) м. р. ймення на **-ій, -ий**, що переважно визначають заняття, уряд: *будовні́чий, хору́нжий, мисли́вий, бли́жній*; ж. р. на **-ева**: *царе́ва, короле́ва*; с. р. назви різного роду податків, оплаток: *попове́, мостове́, ланове́, поді́мне, корчі́вне*.

б) ймення осіб на **-цький, -ський, -ська, -ова, -ина** — *Голові́цький, Пото́цький, Моши́нська; братова́, дя́дина*.

в) назви містин, сел, міст: *Бере́зне, Озі́рне, Поло́нне, Рі́вне, Мо́рре, Хвасова́, Хві́стів, Пече́рське*.

Про ступені порівнання прикметників див. §§ 137 і 174.

Числівник.

293. Числівники головні **один (оден, їден), одна, одно, два, дві, три, чотирі**, мають значіння прикметників (з огляду на складню) і згожують ся з своїми речівниками в роді, числі (при чому речівники ж. і ср. р. здебільшого стоять в двійні) і відмінку. Числівники вище чотирьох, цеб-то **пять, шість, сім, вісім, девять, десять, сто** і т. д. з огляду на складню — речівники і, яко такі, мають при собі речівник в ґенітиві, напр. *оди́н чолові́к, одна́ ха́та, одно́ вікно́, два воли́, дві кни́жки*, (і *книжці*) *дві коро́ві, три відрі́, три брати́, чоти́рі вікні́; пять зе́рен, шість книжо́к, сто дере́в* і т. под., хоч цей характер речівників вони заховали тільки в номінативі і акузативі, а в решті відмінків вони його вже втратили, набувши характеру прикметникового: *двом коро́вам, тром брата́м* і т. ін.

Деклінація числівників.

294. **Один, одна, одно** має займенникову деклінацію і відміняє ся подібно до **той, та, те**: *один, одного, одному, одним, однім (одному)*, мн. *одні, одних* і т. д., *одна, одної (однієї)* і т. д.

Два, дві, три і чотирі відміняють ся так:

н. і а.	два, двох	дві	дві, два	три	чотирі (штири)
ґ. і л.	двох	„	„	трох	чотирóх
д.	двом	„	„	тром	чотирóм
і.	двомá	„	„	тромá	чотирмá

Числівники **пять, шість, сім, вісім** і т. д. до **сто** відміняють ся так:

н. і а.	пять	шість
ґ. і л.	пяти́ (пятьóх)	шости́ (шістьóх)
д.	пяти́ (пятьóм)	шости́ (шістьóм)
і.	пятьмá	шістьмá
н. і а.	сім	десять
ґ. і л.	семи́ (сімох)	десяти́ (десятьóх)
д.	семи́	десяти́ (десятьóм)
і.	сьомá	десятьмá

При тому **сорок** або не відміняє **ся**, або ж має для **ґенітиву** форму *сорокá*; *пятьдесят, шістьдесят (шісьдеся́т), сімдесят, вісімдесят*, здебільшого не відміняють ся, або ж відміняють обидві складові части, напр. *пяти́-десяти́*. В *двáдцять, трúйдцять* і т. д. *один, два* і **т. д.** перша частина не відміняє **ся**: *двадцять одного, двох* і т. ін.

Сто, двісті (двіста), триста, чотириста, пятьсот і т. д. мають ще тільки форму ґеніт. (хоч „*до сто баб*“), *двох сот, чотирох сот, пяти сот*. Від *сто* подибує **ся** ще форма інструм. *стомá*.

Подібним способом відміняють ся невизначені, або загальні числівники: **кільки, стільки, багато**: *кільки (кілька), кількóх*, **кількóм**, *кількомá*; *багáто, багатьóх, багатьóм, багатьмá*.

Тисяча відміняє ся, як речівники III або IV деклінації (*бýча, річ*).

Від числівників головних постали прислівники числівникові множні: **двічі, тричі, двокроть, стокроть;** до прислівників належить і **раз**.

Увага. Приймeнник **по** надає числівникові поділового характеру: *по два, по три, по чотúрі* і т. д. *по двоє, по троє, по п'ятеро;* *по-багáту, по-мáлу, по-трóху*.

295. Числівники збірні: **обидва, обидві, двоє, троє, четверо, пятеро,** і т. д. не відміняють ся.

До збірних належать і такі вирази, як *пáра, п'ятка, шістка, девятка, копá, сóтка, тúсячка, десятóк, двадцятóк, трид цятóк,* і т. под., що відміняють ся, як речівники.

296. Числівники рядові: **перший, другий, третій** і т. д. відміняють ся, як прикметники; при тому, коли числівник рядовий складає ся з десятків і одиниць, то відміняють ся тільки одиниці: *двáдцять пéршого, двáдцять пéршому, двáдцять дрýгого, дрýгому* і т. д.

Від рядових постали числівникові прислівники: *у-пéрше, у-дрýге, у-трéте, найпéрше* і т. и.

297. Числівники дрібні: *півторá, півторí; півтретя, півтреті, півчвéрта, півчвéрти* не відміняють ся.

298. Числівники множні **двоякий, трояккий** і т. д., **двоїстий, троїстий,** відміняють ся, як прикметники.

Від числівників множних постали відповідні прислівники: *двоякo, троякo* і т. д.

Часівник.

I. Ціні теперішнього часу.

299. Теперішній час дійсного способу. Часування українського часівника в наші часи зводить ся власне до відміни

теперішнього часу і почасти вольового способу, бо решта форм, цеб-то часи минулий, передминулий, прийдучий, часи гаданого способу і де-які форми способу вольового творять ся описово, цеб-то за поміччу причасника активн. (на **в,-ла,-ло,-ли**) або ж інфінітива і форм часівників **бути** і **(н)яти** [*(і)му́*, *(і)ме́ш* і т. д.). Форми теперішн. часу творять ся з пня тепер. часу і особових кінцівок.

Особові кінцівки такі:

	одн.	множ.
особа	1.**-м,-у**	**-мо**
„	2.**-си,-ш**	**-те**
„	3.**-ть,—**	**-уть(ють).-ать(ять)**.

Кінцівка 1-ї ос. одн.**-м** заховала ся тільки в кількох часівниках, а власне в формах *да-м*, *ї́-м*, *(по)вім*, (і в галицько-подільськ. говірках *ем: ходив-см, ходйв-ем)*, решта ж має кінцівку-**у(ю)**, що утворила ся з праславянського носового ж (ѫ).

Кінцівка 2-ї ос. одн. **-си** заховала ся теж тільки в формах вищеназваних часівників *да-си́*, *ї-си́*. *ві-си́*, *є-си́*, решта має кінцівку-**ш**.

Кінцівка 3-ї особи-**ть** заховала ся в часівниках з пнем на **-и**, напр. *сиди́ть*, *хо́дить*, а в інших кінцівка **-ть** віднала здебільшого ще в часи передісторичні; при чому навіть в пнях на **-и-**, коли на його не падає наголос, в багатьох українських говірках по анальоґії з формами без **-ть**, замість **-ить** подибуємо **-и** або **-е**, напр. *хо́ди*, *но́си*. *во́ди* і *хо́де*, *но́се*, *во́де*=*хо́дить*, *но́сить*, *во́дить*.

3-тю особу мн. на **-ать(ять)** мають пні теп. ч. на-**и**, напр. *хо́дять (хо́д-и-ш)*, *во́дять*, *но́сять*, *сидя́ть*, при тому коли не падає наголос на кінцівку **-ать**, то подибують ся теж форми на-**уть(ють)**: *хо́дють*, *во́дють*, *но́сють*, що належать до інших пнів.

Взірець часування теперішнього часу:

да-м	вез-ý	зна́-j-у	сидж-ý (сиж-у)
да-сй	вез-é-ш	зна́-je-ш	сид-й-ш
дас-ть	вез-é	зна́-je	сид-й-ть
да-мó	вез-е-мó	зна́-je-мо	сид-и-мó
дас-тé	вез-е-тé	зна́-je-те	сид-и-тé
дад-ýть	вез-ýть	зна́-j-уть	сид-я́-ть(сид-і-ать).

Треба завважити, що показані форми мають значіння тепер. часу тільки в часівниках недоконаних; а в часівниках доконаних форма тепер. часу має значіння прийдучого часу, напр. *дам, привезý, посúджу, зазнáю.*

300. **Вольовий спосіб.** Форми вольового способу з свого походження власне забутки колишнього оптатива (бажаного способу), що є, напр. в грецькому язиці.

Форми кінцівок вольового способу такі:

одн.	множ.
	1 особа-**ім(о)**,-**ймо**
2 особа-**и**,-**й**	2 „ -**іть(іт)**,-**йте**

Кінцівку 2 особи одн. на-**и** мають часівники з пнями тепер. ч. на шелестівку і при тому тоді, як наголос падає на-**и**, напр. *бер-й, нес-й,* (але *ход-й,* і *ходь*), коли ж наголос не падає на **и**, то воно зникає або без сліду, або ж його колишня присутність виражає ся помякшенням попередньої шелестівки, напр. *прихóдь, принóсь, привóзь, кинь, стань, постáв.*

Голосові пні мають вольовий спосіб на-**й**: *ма-й, кохá-й, тривá-й, би-й.*

1-ша особа мн. для пнів шелестових кінчить ся на **імо** (пні на **в** на-**мо**), для голосових на-**ймо**, напр. *ходíмо, берíмо* (часто скорочено *ходíм, берíм*), *постáвмо, кохáймо, тривáймо.*

2-га особа **мн.** в шелестових пнях кінчить ся на-**іте**, при тому кінцеве **е** в часівниках, що мають в одн.-**и**, діалектично

або відпадає без сліду, або ж лишає слід, мякшучи попередню шелестівку, напр. *беріте, берітъ, берíт*, а в тих часівниках, що в однині кінчать ся на мяку шелестівку, на **-те:** *приходьте, заносьте.* В голосових пнях 2-га особа кінчить ся на **-йте:** *тривайте, кохайте, бийте.*

Увага. Для 3-ї особи вольового способу укр. язик послугує ся:

1. другою особою одн. і множ., напр.: *помагай бі; прибудь щастя, розум буде; святи ся імя твоє; ратуйте хто в Бога вірує.*

2. описово — виразом **нехай** (вольов. спос. від. **нехати**), або **хай, най** (скор. з **нехай**) і 3-ю особ. дійсного способу, напр. *нехай (хай, най) прийде, прийдуть, не приходять.*

Для зміцнення вольов. способу вживають частиць **но, ж,** напр. *візьми-но, бери-ж.*

Опріч названих форм вольового способу, є ще описові форми із злучником **щоб** (з **що** і часівн. **бих, би**) і причасника акт. минул., напр. *щоб ти прийшов, щоб ви двері зачинили; щоб він до мене приходив*; і теж, на ознаку великого бажання, вираз **бодай** (з **бог-дай**) і прич. акт. минул., напр. *бодай не діждав.*

301. **Причасник** тепер. **часу активний** кінчить ся на **-учи (ючи), ачи(ячи).**

При тому кінцівку **учи(ючи)** мають часівники **I, II, V** і **VI** кляси, **-ачи(ячи) III** і **IV**-ї. Практично їх вигідно творити від 3-ї особи множ. дійсного способу, відкидаючи кінцівку **-ть** і прилучаючи **-чи**, напр. *беру-ть, беру-чи; ходя-ть, ходя-чи.* Відповідно до того, як форми 3-ї особи мн. на **-ать,-ять** змінують ся з формами на **уть, ють**, так і причасники на **-ачи,-ячи** змінують ся з формами на **учи, ючи**, напр. *ходючи* (іначе від *ходють*), *сидючи* (при *сидячи*)

II. Пні інфінітиву.

302. Інфінітив кінчить ся на **-ти**, що часом скорочує ся в **-ть** (в галиц. говірках пні на **г, к**, мають інфінітив на **чи**: *мочи́, течи́, січи́)*.

303. Причасник присудковий минул. ч. активн. пнів голосових кінчить ся на **-в,-ла,-ло,** мн. **-ли**. У пнів шелестових в муж. р. дає чистий пень (в наслідок відпаду кінцевого **л(в)**, напр. *пас, ліз, ніс, стриг*, але у мн. і також в ж. і сер. р. одн., шелестових пнів суф. **-л-** заховує ся: *пасли, пасла, пасло; лізли, лізла, лізло* і т. под. також заховує ся воно в іменні формі (атрибутивній) таких причасників, напр. *залі́зл-ий, мину́л-ий, трива́л-ий, захова́л-ий, принесл-ий* і. т. ін.

304. Причасник минул. ч. активний кінчить ся в часівниках з голосовим пнем на **-вши**, а в пнях шелестових на **-ши**, напр. *взя́вши, носи́вши*, але *ні́сши, бі́гши* і т. под.

305. Причасн. минул. ч. пасивний кінчить ся на **-н-ий, -ен -ий,-т-ий.**

На **-ний, а, е** мають кінцівку пні інфінітива голосові на **-а-**, напр. *писа-ний, зна́-ний, бра́-ний* (але й *бра-тий*), *позолочува-ний, подоточува-ний* (*) і т. под.

На **-ений, а, е**: а) пні шелестові, напр. *не́с-ений, гри́з-ений; пря́ж-ений, пе́ч-ений* (від *пряг-ти, пек-ти*, **г** і **к** перед **е** мінять ся **в ж, ч.**, див. § 50).

б) пні на **-и-** (IV кляса): *но́ш-ений (нос-и-ти-носјений-ношений*, § 51), *про́ш-ений, бі́л-ений, ку́п-л-ений (купјений* § 52 в), *то́п-л-ений, ро́б-л-ений; я́в-л-ений; про́щ-ений, хре́щ-ений* (**ст—щ** § 52 б).

(*) Що в голуба та сизая голова,
А в голубки позолочувана,
Чорним шовком подоточувана Метл. 25-26.

в) цні на -і- (III кляса): *засйдж-ений (сиді-ен), нагле́дж-ений, ве́рч-ений.*

Увага. По анальоґії з причасниками на -а-ний, діалектично подибують ся: *не́сляний, пря́жаний, пе́чаний, но́шаний, про́шаний, біляний, ро́бляний, прю́щаний, засйджаний; одяйкляний* і т. ін.

На -тий, а, е мають кінцівку цні безсуфіксні (І кляса) голосові на -і, -у і -я (з а) і шелестові на р, напр. *вй-тий, мйтий, крй-тий, шй-тий, бй-тий; ді-тий, грі-тий; (за)бу́-тий, ду́-тий, чу́-тий, жа́-тий, мя́-тий; де́р-тий, (по)-же́р-тий, (за)пе́р-тий, те́р-тий.*

Цні на -ну (ІІ кляса) мають кінцівку на -ений, і на -тий, хоч переважає перша, напр. *за́мкн-ений* і *за́мкну-тий, одягн-ений* і *одягн-утий, кйн-ений* і *кйн-утий, стрі́н-ений* і *стрі́ну-тий, ве́рн-ений* і *ве́рну-тий.*

306. Причасник присудковий минул. ч. пасивний є власне середн. рід іменної форми причасника минул. ч. пасивного, напр. *но́шено, ко́шено, бйто, мйто, жа́то, де́рто, кйнено,* і *кйнуто, во́джено, бро́джено.*

Часи описові, або зложені.

307. Минулий час. В давній мові минулий час творив ся з причасника присудкового минул. ч. активного на -л(в),-ла, -ло і теперішнього часу помічного часівника бути (быти): *есьм, еси, есть, есьмо, есте, суть;* забутки цеї кон'юґації лишили ся в галицьких формах, напр. *носйв-ем, носйв-есь, носйли-сьмо, носйли-сьте.* В укр. говірках минулий час тепер творить ся без помочі часівника бути, являючи з себе тільки причасну форму і стосунок до особи виражаючи займенником особовим, напр. *я, ти, він носйв; ми, ви, вони носйли.*

Увага: Зрідка ще подибує ся форма 2-ї особи одн. з помічним часівником, напр. *ходив есй, мав есй.*

308. Передминулий час творить ся за **помічну минулого** причасника часиви. **бути — був** і такого ж причасника даного часівника, напр. *я, ти, він був прийшов; ми, вони булй прийшлй.*

309. Прийдучий час твориться з інфінітива (або причасн. акт. присудк.) і форм помічного часівника **бути і няти:** *буду, будеш* і т. д. *му; меш* і т. д.

Взірець часування прийдучого часу:

посйти-му	буду	посйти або посйв
посйти-меш	будеш	
посйти-ме	буде	
посйти-мемо	будемо	
посйти-мете	будете	
посйти-муть	будуть	

310. Гаданий спосіб. Гаданий спосіб має два часи: теперішній і минулий. Перший творить ся з останків аориста часівн. **бути (кыти)**, що зберіг ся в формі частиці **би, б,** і причасника минулого акт. присудк. даного часівника; минулий час творить ся з гаданого способу часівн. **бути** і причасника присудк. минулого активн.

Взірець:

теперішн. час: я, ти, він би прийшов, ми, ви, вони б прийшли.

минулий час: я, ти, він би був прийшов, ми, ви, вони б були прийшли.

Частиця гадана **би, б** часто не стоїть безпосередно при часівнику, а злучає ся з іншими словами, переважно із злучниками: *а, що, колй, де,* і т. под., напр. *охо́че-б я прийшов; абй сюди не ходйли, поставлено варту; він не прийде, щоб ви знали.*

311. Пасивні форми часування творять ся з причасника пасивного на **-ний** і **-тий** і помічного часівника **бути**, що в теперішнім часі опускає ся.

Взірець пасивних форм:

д і й с н и й с п о с і б.

теперішн. час:	я, ти, він принéсений,	
	ми, ви, вони принéсені.	
минулий час:	я, ти, він був принéсений,	
	ми, ви, вони були принéсені.	

прийдучий час:	я бýду	принесений	ми бýдемо	принесені.
	ти бýдеш		ви бýдете	
	він бýде		вони будуть	

г а д а н и й с п о с і б.

тепер. час.	як-бий	я принéсений,	ми принéсені
	колú-б	ти „	ви „
	аби, щоб	він „	вони „
минул. час.	я був би перенéсений		
	ти був би „		і т. д.

в о л ь о в и й с п о с і б.

будь принéсений; бýдьмо, бýдьте, нехáй (хай, най) бýдуть принесені.

Неособові пасивні форми виражають ся причасником пасивн. присудковим минулого часу і помічн. часівн. **бути**.

принéсено (є); було́, бýде принéсено, аби принéсено, було б принéсено.

Часто пасивність виражає ся прилученням рефлексійного займенника **ся** до активної форми часівника, напр. *книжка читáє ся, читáла ся, бýде читáти ся. хáта будýє ся.* Неособово: *хáту будує ся, будувáло ся.*

Поділ часівників на кон'юґації.

312. Як часування укр. часівника зводить ся головно до часування теперішнього часу, то за підставу до поділу на кон'юґації взято суфікси пнів теперішнього часу.

По характеру пня тепер. часу всі укр. часівники можна поділити на чотирі кон'юґації, що з огляду на істнування ще пня інфінітивного, відмінного від пня теперішн. часу, теж поділяють ся на громади.

I кон'юґація обіймає часівники, яких пень теперішн. часу творить ся суф. **-у,-е-.**

Громада 1. $\left(\frac{е,\ у}{—}\right)$ замикає часівники, що пень інфінітиву рівний кореневі: *нéс-ти, пáс-ти.*

Громада 2. $\left(\frac{е,\ у}{а}\right)$ пень інфінітиву кінчить ся на **-а-:** *ж-á-ти, бр-á-ти, рв-á-ти.*

II кон'юґація. Суфікс пня теперішн. часу **-ну,-не-:**

Громада 1. $\left(\frac{не,\ ну}{—}\right)$ Пень інфінітиву рівний кореневі: *стá-ти, тяг-тú, лúп-ти, сóх-ти, дóх-ти, дí-ти.*

Громада 2. $\left(\frac{не,\ ну}{ну}\right)$ Пень інфінітиву має суф. **-ну:** *гú-ну-ти, гля́-ну-ти, г-нý-ти* (кор. *гьб-*), *крúк-ну-ти, тú-ну-ти.*

III кон'юґація. Суфікс пня теперіш. часу **-ју,-је-:**

Громада 1. $\left(\frac{је,\ ју}{—}\right)$ Пень інфінітиву рівний кореневі: *бú-ти, знá-ти, грí-ти, вú-ти, гнú-ти.*

Сюди ж належать часівники на **-оло-, -оро-:** *молó-ти, полó-ти, колó-ти, бoрó-ти.*

Громада 2. $\left(\frac{је,\ ју}{а}\right)$ Пень інфінітиву творить ся від кореня за поміччу суф. **-а-:** *кá-ј-а-тись, лá-ј-а-ти, сí-ј-а-ти, да-в-á-ти, пис-á-ти, вяз-á-ти, сúп-а-ти.*

Громада 3. $\left(\frac{a+je,\ jy}{a}\right)$ Часівники похідні; пень інфінітиву кінчить ся на **-а-**: *чита́-ти, трива́-ти, бува́-ти, збира́-ти.*

Громада 4. $\left(\frac{i+je,\ jy}{i(a)}\right)$ Часівники похідні, пень інфінітиву кінчить ся на **і(ѣ)**, при чому після **j, ж, ч, ш** мінить ся **і** на **а**, див. § 49, в.: *сив-і-ти, зелен-і-ти, жал-і-ти, буj-а́-ти (буя́ти), старі́ш-а-ти.*

Громада 5. $\left(\frac{y\text{-}je,\ jy}{y\text{-}в\text{-}a}\right)$ Часівники похідні. Часівниковий пень на **-у-**, пень інфінітиву на **-а-**, в наслідок цього інфінітив на **-у-в-а-ти**: *куп-у-в-а́-ти, гурт-у-в-а́-ти, бід-у-в-а́-ти, корол-ю-в-а́-ти (король-у-в-а́-ти).*

IV конюґація. Пень теперішн. часу на **-и-**:

Громада 1. $\left(\frac{\hat{u}}{u}\right)$ Пень інфінітиву рівний пневі теперішн. часу: *воз-и́-ти, нос-и́-ти, боро-н-и́-ти, труд-и́-ти.*

Громада 2. $\left(\frac{\hat{u}}{i(a)}\right)$ Пень інфінітиву на **і(ѣ)** (після **j, ж, ч, ш** на **а**): *вис-і-ти, гор-і-ти, грем-і-ти, держ-а́-ти, лет-і-ти, блищ-а́-ти, мовч-а́-ти, крич-а́-ти, леж-а́-ти, сто-j-а-ти, (сто-я́-ти).*

313. Опріч розгледжених вище типів часування, в українській мові є чотирі часівники, що заховали оделід давньої конюґації без суфіксу теперішнього часу, а власне: *бути, їсти, дати, (по) вісти.*

Часування часівника **бути.**

314. Конюґація часівника **бу-ти** має три пні: пень теперішн. часу **єс**, пень минулого часу **бу-** і пень прийдучого часу **буд-**.

Дійсний спосіб.

	теперішн. ч.	прийдуч. ч.		минулий ч.
одн. 1.	—	бу́д-у	я	був, була́, було́.
2.	(еси)	бу́д-еш	ти	
3.	е, есть.	бу́д-е	він	
множ. 1.	—	бу́д-емо	ми	були́.
2.	—	бу́д-ете	ви	
3.	—	бу́д-уть	вони	

Гаданий спосіб.

Теперішн. час. Тепер. ч. заховав ся в виді частиці би, б, що стосуе ся зарівно до всіх осіб, напр.:

Як би, мати, я сокіл, я б до тебе прилетів. Макс. 17.

Да проси, доненько, Бога, що-б щаслива дорога. Чуб. IV, 128.

Коли б ти до́бра жінка, ти б сиділа дома. Метл. 306.

Як би він в дорозі, то б реміли вози. Рудч. Чум. п. 183.

Минулий час. Я, ти, він (вона́, воно́) був би, була́ б; ми, ви, вони, були б.

Вольовий спосіб.

	множ. 1 ос. бу́дьмо
одн. 2 ос. будь	„ 2 ос. бу́дьте

Причасники тепер. ч. акт.: бу́дучи.
минул. ч. присудк. акт.: був, була́, було́.
минул. ч. акт.: бу́вши.
пасивний тільки в зложених: (за)бу́тий, а, е. (на)бу́тий і т. д. (за)бу́то, (на)бу́то.

315. Часівники дати, їсти, (по)вісти.

Тепер. ч. дійсн. способу.

дам	їм	(по) вім
дасй	їсй	(по) вісй
дасть	їсть	(по) вість
дамо́	їмо́	(по) вімо
дасте́	їсте́	(по) вісте
даду́ть	їдя́ть	(по) відять

Вольовий спосіб.

дай	їж	(по) віж
да́ймо	ї́жмо	(по) вімо
да́йте	ї́жте	(по) віжте

Причасники.

даючи́	ї́дячи	
да́вши	ївши	(по) вівши
дав	їв	(по) вів
да́ний	ї́джений	(по) віджений

I. Кон'юґація.

316. Часівниковий пень рівний кореневі.

Пень теперішн. часу творить ся, додаючи до часівникового пня суф.-**у**,-**е**-.

По ріжниці форм інфінітиву маємо такі громади:

Громада 1. Пень інфінітиву рівний кореневі. Корені кінчать ся на шелестівку (Часівники I кляси).

а) на шелестівки передньоязикові: **з, с, д, т, р**:

вез-ти́ (вез-у́), нес-ти́ (нес-у́), вес-ти́ (вед-у́), плес-ти́ (плет-у́), же́р-ти (жер-у́).

Дійсний спосіб.

Теперішній час:

нес-ý	вед-ý	жер-ý
нес-éш	вед-éш	жер-éш
нес-é	вед-é	жер-é
нес-емó	вед-емó	жер-емó
нес-етé	вед-етé	жер-етé
нес-ýть	вед-ýть	жер-ýть

Вольовий спосіб.

нес-и́	вед-и́	жер-и́
нес-íм	вед-íм	жер-íм
нес-íть	вед-íть	жер-íть

Причасники:

нес-учи́	вед-учи́	жер-учи́
ні́с-ши	вів-ши	жéр-ши
ніс, неслá,-ло	вів, велá,-ло	жер, жерлá,-ло
нéс-ений	вéд-ений	жéр-тий

Часівниковий речівник.

нéс-ення	вéд-ення	жер-тя́

Уваги.

317. Пні **д і т в** інфінітиві перед **-ти** мають **с** з випадом **д і т** (див. § 52, в. увага 3): *гус-ти́—гуд-ý, пря́сти—пряд-ý, кла́сти—клад-ý, брести́—бред-ý, плести́—плет-ý, мести́—мет-ý*, теж **д і т** випадають в причасниках минул. активному і активн. присудковому (§ 55): *чув, пряв, клав, брів, плів, мів: гýвши, пря́вши*, і т. д. (**в=л**) після **с і з** відпадає в м. р. один в причаснику минул. акт. присудк. (§ 55): *ніс, віз*.

Кореневе **е** в цих саме причасниках в м. р. один мінить ся в **і**, опріч пнів на **р**: *брів-брівши*, *віз-візши*, *мів-мівши*, *плів-плівши*, і т. под., але *дéр-дéрши*, *пер-пéрши*, *мер-мéрши* і т. под.

Причасник минул. пасивний у пнів на **р** кінчить ся на **-тий**: *(за)жéр-тий*, *пéр-тий*, *дéр-тий*, *(про)стéр-тий*.

Теперішн. час від *пéрти* і *мéрти*—*пру*, *преш*; *мру*, *мреш* і т. д. прич. тепер. ч. акт. *пручи́*, *мручи*.

318. 1. **Йти**:

теп. ч. *йд-у*, *йд-еш*, *йд-е* і т. д. (пень **ід**-).

вол. сп. *іди́*; *ходíм*, *ходíть* (від часівн. *ходи́ти*), але в префіксованих *-йдíм*, *-йдíть*: *зайдíм*, *зайдíть*.

Прич. минул. акт. *ішóв*, *ішлá*, *ішлó*; *ішóвши* (преф. *найшóв*, *найшóвши*) прич. минул. пасивн. в префіксованих: *(нá)йдений*.

2. Їхати. Пень теп. ч. **їд**-. Пень інфін. **їха**-.

теп. ч. *ї́д-у*, *ї́д-еш* і т. д.; вол. сп. *ї́дь*, *ї́дьмо*, *ї́дьте*; причасн. минул. ч. *ї́хав*, *ї́хавши*.

3. **Сісти**. Пень тепер. ч. **сяд**-; теп. ч. (зн. прийдуч): *ся́ду*, *ся́деш* і т. д.; вол. сп. *ся́дьмо*, *ся́дьте*.

4. **Рости (з рост-ти)**. Пень тепер. ч. **рост**-. Теп. ч. *рост-ý*, *рост-éш* і т. д. Прич. минул. ч. *ріс*, *рослá*,*-лó*; *рісши*

319. б) на шелестівки задньоязикові **г**, і **к**:

ляг-ти́ (ля́ж-у)	волок-ти́ (волоч-ý)
мог-ти́ (мóж-у)	пек-ти́ (печ-ý)
пряг-ти́ (пряж-ý)	рек-ти́ (реч-ý)
стерег-ти́ (стереж-ý)	сік-ти (січ-ý)
	товк-ти́ (товч-ý)

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

стереж-у	**печ-ý**
стереж-éш	печ-éш

стереж-é	печ-é
стереж-емó	печ-емó
стереж-еté	печ-еté
стереж-ýть	печ-ýть

Вольовий спосіб.

стереж-и́	печ-и́
стереж-íм	печ-íм
стереж-іть	печ-іть

Причасники.

стереж-учи́	печ-учи́
стеріг-ши	пік-ши
стеріг, стереглá,-лó	пік, пеклá,-лó
стережений	пéч-ений

Часівниковий речівник.

стерéж-ення	пéч-ення

Уваги.

320. В першій особі одн. і в **третій** особі мн. по аналогії **з** іншими особами **маємо -жу,-чу,-жуть,-чуть** замість сподіваних **-ку,-гу,-нуть, гуть.**

Прич. минул. **акт.** від **запрягти**—*запріг* і *запряг*, *запрігши* і *запрягши*.

Кореневе **е** в прич. минул. ч. **акт.** одн. мінить ся в і: *беріг-берігши*, *тік-тікши*.

В (л) після **г** і **к** відпадає в **м.** р. одн. в прич. минул. **акт.** присуд.: *міг*, *рік*.

321. Бігти: тепер. ч. *біжý*, *біжи́ш*, *біжи́ть*, *біжимó*, *біжитé*, *біжáть*, вол. сп. *біжи́*, *біжíм*, *біжíть*, прич. теп. ч. акт. *біжучи́*, прич. минул. акт. *біг*, *бігла*, *бігло*; *бігши*.

322. в) на носові **м** і **н**:

вз-я́-ти(віз-ьм-у́)	**мя́-ти(мн-у)**
ду́-ти(дм-у)	**пя-с-ти(пн-у)**
жа́-ти(жн-у)	**тя́-ти(тн-у)**
ня́-ти(йм-у)	**(по)ча́-ти(почн-у́)**

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

дм-у	тн-у
дм-еш	тн-еш
дм-е	**тн-е**
дм-емо́	тн-емо́
дм-ете́	тн-ете́
дм-уть	тн-уть

Вольовий спосіб.

дм-и	тн-и
дм-ім	тн-ім
дм-іть	тн-іть

Причасники.

дм-учи́	тн-учи́
ду́-вши	тя́-вши
дув, ду́ла,-ло	тяв, тя́ла,-ло
ду́-тий	тя́-тий

Часівниковий речівник.

дуття́	(за)тя́ття

Уваги.

323. В інфінітиві **голосівки у**, **я**, що попереджують кінцівку -ти, постали в носових **ж**, **а** (дѫти-**дъмти**, **тати-тьнти**),

що заховали ся в ній тепер. часу в наслідок наступної голосівки (ж=у), перед якою носовий звук розклав ся на складові елементи **ъм, ьн**, при чому **ъ** і **ь** в укр. мові зникли, **через те** і з'явились ній *дм* **(*дъм*)**, ***тн (тьн)*** і т. ін.

В часівниках *пясти, клясти*, **с** вставне, див. § 56.

Всі часівники з пнем на носові **м, н** мають причасник минул. пасивн. на **тий**: ***взя-тий, мня-тий (мя-тий), почá-тий***, і т. ін.

Префікс **с(з)** перед пнем тепер. часу переходить в **зі**-: *зітнý, зімнý, зіпнý, зідмý*, і т. ін.

324. 1. **Н-яти** (пень інфінітиву має евтонічне **н**) теп. ч. *йму, ймеш, йме, ймемó*, і т. д. вол. сп. *йми, ймíм, ймíть*, прич. ***няв, нялá,-лó***; ***нявши***.

Спрефіксовані з **й** перед **н**, коли префікс кінчить ся на голосівку **е, и, і, о**: *прийняти, дійняти, пройняти* і т. ін. (§ 56, б), і з **н**, коли префікс кінчить ся на **а**: *заняти, **наняти*** (і ***найняти***), але ***вз-я-ти—віз-ъм-ý, віз-ъм-еш***, і т. д.

Здійняти при *зняти*, утворено по анальоґії з *дійняти*

2. **Клясти**-*кленý, кленéш*, і т. д.; ***клявши, клятий***.

3.-**чати** (чяти) вживає ся тільки з префіксами: *зачáти, **почáти**, вчáти, розпочáти*, напр. *зачнý, зачнéш* і т. д.; *зачáв, **зачáвши***.

Від цього ж кореня **чьн** повторні часівн. ***зачинáти, починáти***, і т. д. (IV коньюґації).

Мяти має ще форму **мняти**.

325. г) на губні б, п, в:

греб-**тú**(гребстú-гребý) хроп-тú(хропý)
плив-тú(плúсти-плив-ý) соп-тú(соп-ý)
жú-ти(жив-ý) рев-**тú**(рев-ý)
скýб-**ти**(скуб-ý)

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

греб-у́	плив-у́
греб-е́ш	плив-е́ш
греб-е́	плив-е́
греб-емо́	плив-емо́
греб-ете́	плив-ете́
греб-у́ть	плив-у́ть

Вольовий спосіб.

греб-и́	плив-и́
греб-і́м	плив-і́м
греб-і́ть	плив-і́ть

Причасники.

греб-учи́	плив-учи́
гріб-ши	пли́в-ши
гріб, гребла́, -ло́	плив, плила́, -ло́

Часівниковий речівник.

гребіння	плиття́

Уваги.

326. Часівники **гребти** і **пливти** часом мають вставне **с** в інфінітиві, останній з опустом **в**: *гребсти́, плисти́*; так само **в** опускає ся в **жити**, що в галицько-подільськ. говірках має форми: *жию́, жиеш* і т. д. вольов. спос. *жи́й, жи́ймо, жи́йте* по III кон'юґації гром. 1. Причасники *(про)жи́тий; жи́вши.*

Причасник минул. пасивн. від **скубти** — *(об)ску́блений* і *ску́баний.*

В причаснику минул. активн. присудков. **о** і **е** мінять ся в **і**: *ревти́-рів (ревла́,-ло́), хропти́-хріп (хропла́,-ло́), сопти́-сіп (сопла́,-ло́).*

327. Громада 2. **Пень інфінітиву є корінь в суф.-а,-** бр-а́-ти, пр-а́-ти, зв-а́-ти, гн-а́-ти, рв-а́-ти, сс-а́ти.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

бер-у́	рв-у
бер-е́ш	рв-еш
бер-е́	рв-е
бер-емо́	рв-емо́
бер-ете́	рв-ете́
бер-у́ть	рв-у́ть

Вольовий спосіб.

бер-и́	рв-и
бер-і́м	рв-ім
бер-і́ть	рв-іть

Причасники.

бер-учи́	рв-учи́
бр-а́-вши	рв-а́-вши
бр-а-в,бр-а́-ла,-ло	рв-а-в, рв-а́-ла,-ло
бр-а́-ний	рв-а́-ний

Часівниковий речівник.

брання́	рвання́

Уваги.

328. Подібно до **брати** відміняє ся й **прати** (*пер-у́*).

Звати має *зву, звеш, зве* і *зову́, зове́ш, зове́* і т. д. **вольов** спос. *зви* і *зови́*.

Подібно до **рвати** відміняє ся **ссати.**

Гнати **має** тепер. ч. *жену́, жене́ш, жене́, женемо́, женете́, жену́ть*, вольов. спос. *жени́, жені́м, жені́ть*. Причасн. *женучи́; гна́вши*. Є паралельні форми **гонити** по IV кон'юґації.

Ткати: *тчу́, тчеш, тче, тчемо́, тчете́, тчуть; тчи; тку́чи*.

II Кон'юґація.

329. Пень теперішн. часу творить ся за поміччу суф. **-ну,-не-**.

Громада 1. Пень інфінітиву рівний кореневі, напр., *ста́-ти, ли́п-ти, тяг-ти́, со́х-ти*. Всі часівники цеї громади протяжні, доконані і недоконані.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

ста́-ну	тяг-ну́
ста́-неш	тя́г-неш
ста́-не	тя́г-не
ста́-немо	тя́г-немо
ста́-нете	тя́г-нете
ста́-нуть	тя́г-нуть.

Вольовий спосіб.

ста-нь	тяг-ни́
ста́-ньмо	тяг-ні́м
ста́-ньте	тяг-ні́ть.

Причасники.

—	тя́г-нучи
ста́-вши	тя́г-ши
ста-в, ста́ла,-ло	тяг, тягла́,-ло
—	тя́г-нений.

Часівниковий речівник.

стання тягнення.

Уваги.

330. Інфінітив цеї громади часто подибує ся в суф-**ну**-, напр. *дохти* і *дохнути*, *пухти* і *пухнути*, *липти* і *липнути*, *кисти* і *киснути*, *стріти* і *стрінути*, *мокти* і *мокнути*, *вяти* (переважно з преф.: *завяти*, *привяти* і т. ін.) і *вянути*, *жовкти* і *жовкнути*, *глухти* і *глухнути*, *гасти* і *гаснути*, *одягти* і *одягнути*; *до-*, *за-*, *при-*, *о-сягти*, але *сягнути*, по 2-ї громаді.

Вольов спосіб часівників в голосов. коренем на **-нь**, **-ньте**: *ді-ти—дінь*, *діньмо*, *діньте*; *стрі-ти—стрінь*, *стріньмо* і т. д., а з шелестовим на-**ни**, **нім**, **ніть**: *пух-ти—пухни*, *пухнім*, *пухніть* і т. п.

В (л) в причаснику минул. акт. присудк. м. р. після шелестівок відпадає: *здох (здохла)*, *скис*, *напух*, *одяг*, *лип*, *мок* і т. ін.

Причасник минул. пасивн. від **стріти** по 2 гром. *стрінутий* і *стрінений*, *зустрінений (зустріти)*.

До цеї ж громади належать часівники: *від-,с-, ви-почити*; *відпочину*, *випочив* і т. д.

331. Громада 2. Пень інфінітива на **ну**-. Часівники, вилучаючи *тинути*, *гинути*, *квітнути*, *блїднути*, *гнути*, *(вянути*, *тиснути)*, доконані. В останніх форма теперішн. часу має значіння прийдучого.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

ки-ну	**г-ну**
ки-неш	**г-неш**
ки-не	**г-не**

ки́-немо	г-немо́
ки́-нете	г-нете́
ки́-нуть	г-нуть.

Вольовий спосіб.

ки-нь	г-ни
ки́-ньмо	г-нім
ки́-ньто	г-ніть

Причасники.

—	г-нучи́
ки́-нувши	г-ну́вши,
ки́-нув, ки́нула,-ло	г-нув, г-ну́ла,-ло
ки́-нений	г-ну́тий.

Часівниковий речівник.

кинення	гнуття́

Уваги.

332. Причасн. минул. акт. від **вянути, тиснути, танути** — *вя́нув* і *вяв*; *ти́снув* і *тис* (але тільки *стис, притис*), *ти́снувши* (*сти́снувши, прити́снувши*), *та́нув* і *тав* (префікс. *розта́в*).

Вольов. сп. пнів, що мають перед суф.-**н** голосівку, кінчить ся на **нь, ньмо, ньте**: *глянь, гля́ньмо, гля́ньте*, а що шелестівку на **-ни,-нім,-ніть**: *свисни, свисні́м, свисні́ть*.

Причасник минул. пасивн. на-**ний** і на-**тий**: *ки́нений* і *ки́нутий, ве́рнутий*, але завжде *гну́тий*.

Біднути, худнути. слабнути мають прич. минул. акт. *блід* (*зблід*), *блі́днувши* (*зблі́днувши*), *худ* (*схуд*), *ху́днувши*, *слаб* (*заслаб*), *сла́бнувши*.

III Кон'юґація.

333. Пень теперіш. часу творить ся за поміччу суф. **ју, је**. По ріжниці в творенні пня інфінітивного розрізняємо 5 гром.

Громада 1. Пень інфінітиву рівний кореневі: *зна́-ти*, *би́-ти*, *ри́-ти*. Сюди ж належать часівники на **оло-**, **оро-**: *молоти*, *коло́ти*, *поло́ти*, *боро́ти*, *поро́ти*.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

ший-ю	кол-ю
ший-еш	ко́л-еш
ший-е	ко́л-е
ший-емо	ко́л-емо
ший-ете	ко́л-ете
ший-ють	ко́л-ють

Вольовий спосіб.

ши-й	кол-й
ший-ймо	кол-і́м
ший-йте	кол-і́ть

Причасники.

ший-ючи	ко́л-ючи
ший-в-ши	коло́в-ши
ший-в, ший-ла,-ло	коло́-в, коло́-ла,-ло
ший-тий	ко́ло-тий, ко́л-ений

Часівниковий речівник.

шиття́	колоття́

Уваги.

334. Подібно до *ший-ти* відміняють ся **ми-ти**, **ри-ти**, **ни-ти**, **кри-ти**, **гни-ти**, але **би-ти**, **пи-ти**, **ви-ти**, **мають** *бю* (*бју* в *бі́ју*),

пю, вю; беш, пеш, веш, і т. д. Від **ли-ти** тепер. ч. *лю (з лјју),* *леш, ле* і т. д.; *лий, лиймо, лийте.*

Причасн. минул. пасивн. у пнів на **а** кінчить ся на—**ний:** *знаний*; решта на—**тий**: *грі-тий, бі-тий.*

Молоти має теп. ч. *мелю, мелеш, меле, мелемо, мелете, мелють;* вол. сп. *мелй, мелім, меліть.*

Причасники минул. пасивн. *мелений, колений, (колотий), полений, борений, порений.*

335. Громада 2. Пень інфінітиву творить ся від кореня за помічну суф. **-а-**: *ла-я-ти (ла-ј-а-ти), пис-а-ти, вяз-а-ти.*

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

ла-ю	пиш-у	вяж-у
ла-еш	пиш-еш	вяж-еш
ла-е	пиш-е	вяж-е
ла-емо	пиш-емо	вяж-емо
ла-ете	пиш-ете	вяж-ете
ла-ють	пиш-уть	вяж-уть

Вольовий спосіб.

ла-й	пиш-й	вяж-й
ла-ймо	пиш-ім	вяж-ім
ла-йте	пиш-іть	вяж-іть

Причасники.

ла-ючи	пиш-учи	вяж-учи
ла-явши	писа-вши	вяз-а-вши
ла-я-в, ла-я-ла,-ло	пис-а-в, пис-а-ла,-ло	вяз-а-в, вяз-а-ла,-ло
ла-я-ний	пис-а-ний	вяз-а-ний

Часівниковий речівник.

ла-я-ння	пис-а-ння	вяз-а-ння

Уваги.

336. В формах ннів тепер. ч. первісні **з, с, х, т, к,** перед суф. **ју, је** мінять ся на відповідні **ж, ш, ч** (§ 51): *казáти-кáжý, вязáти-вяжý, колисáти-колúшý, писáти-пúшý, полохáти-полóшý, дúхати-дúшý, прохáти-прóшý, махáти-мáшý, брехáти-брешý, топтáти-тóпчý, клопотáти-клопóчý, воркотáти-воркóчý, плáкати-плáчу, скакáти-скáчý*; а в коренях на **б, м,** і **п ј** переходить в **ль (бј=бль; мј=мль; пј=пль;** § 52 в.): *дúбати-дúблю, ламáти-лáмлю, клепáти-клéплю (клепј-у), тріпáти-трéплю, сúпати-сúплю, спáти-сплю, крáпати-крáплю.*

Увага. Від *полóхáти, дúхати, прохáти, махáти, дúбати, ламáти, тріпáти, крáпати,* є ще форми *полóхаю, дúхаю, прохáю, дúбаю, ламáю, тріпаю,* і т. д. по взірцю 3-ї громади.

До цеї ж громади належить подільсько-галиц. форми **ллятиз=лити**: *ллю (і ллйю), ллеш* і т. д.

Кувати, давати, плювати мають *ку-ю, да-ю, плю-ю* і т. д. Вольов. сп. від **давати**: *давáй, давáймо, давáйте*; прич. **м.** пасиви. *дáваний.*

Слати: *шлю, шлеш, шле, шлемó, шлетé, шлють; шли; шлючú, слáвши.*

337. Громада 3. Часівники похідні. Пень інфінітиву з суф. -а-, напр. *дб-á-ти, слý-х-а-ти, жа-х-á-ти, по-зі-х-á-ти, бу-в-á-ти, по-маг-á-ти.*

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

дбá-ю	слýха-ю	бувá-ю
дбá-єш	слýха-єш	бувá-єш
дбá-є	слýха-є	бувá-є
дбá-ємо	слýха-ємо	бувá-ємо
дбá-єте	слýха-єте	бувá-єте
дбá-ють	слýха-ють	бувá-ють

Вольовий спосіб.

дба-й	слу́ха-й	бува́-й
дба́-ймо	слу́ха-ймо	бува́-ймо
дба́-йте	слу́ха-йте	бува́-йте

Причасники.

дба́-ючи	слу́ха-ючи	бува́-ючи
дба́-вши	слу́ха-вши	бува́-вши
дбав, дба́-ла,-ло	слу́ха-в, слу́ха-ла,-ло	бува́-в, бува́-ла,-ло
дба́-ний	слу́ха-ний	—

Часівниковий речівник.

дбання́	слу́хання	бува́ння

Уваги.

338. В 3 особі одн. суф. је часто відпадае: *мае* і *ма*, *грáе* і *гра*, *кохáе* і *кохá* і т. ін.

339. Громада 4. Часівники майже всі похідні не переходні. Пень інфінітиву кінчить ся на **і(ѣ)** (після **j**, **ж**, **ч**, **ш** — **а**. § 49 в.): *дні-ти*, *си́ві-ти*, *ста́рі-ти*, *пріти*, *боя́тись*, *убо́жати*.

Дійсний спосіб.

Теперішній час.

си́ві-ю	убо́жа-ю
си́ві-еш	убо́жа-еш
си́ві-е	убо́жа-е
си́ві-емо	убо́жа-емо
си́ві-ете	убо́жа-ете
си́ві-ють	убо́жа-ють

Вольовий спосіб.

си́ві-й	убо́жа-й
си́ві-ймо	убо́жа-ймо
си́ві-йте	убо́жа-йте

Причасники.

си́ві-ючи	убо́жа-ючи
си́ві-вши	убо́жа-вши
си́ві-в,-ла,-ло	убо́жа-в,-ла,-ло

Часівниковий речівник.

си́віння	убо́жання

Уваги.

340. **Хтіти**, **хотіти**: *хо́чу, хо́чеш, хо́че, хо́чемо, хо́чете, хо́чуть*; *(за)хо́ч, (за)хо́чте*; *хо́чучи*; *хтів, хоті́в,-ла,-ло*; *хті́вши, хоті́вши*; *хо́чено*.

341. Громада 5. Часівники похідні. Часівн. пень на у, пень інфінітиву на **а** (з вставн. **в**), тим інфінітив на **увати**: *пин-ува́ти, буд-ува́ти, куп-ува́ти, бід-ува́ти, пильн-ува́ти* і т. п.

Дійсний спосіб.	Вольовий спосіб.
купу́-ю	купу́-й
купу́-єш	купу́-ймо
купу́-є	купу́-йте
купу́-ємо	Причасники.
купу́-єте	купу́-ючи
купу́-ють	купува́-вши
	купува́-в,-ла,-ло
	купо́ваний

Часівниковий речівник.

купува́ння і купо́вання.

Уваги.

342. Причасн. пасивн. завжде **на—ований**: ***купóваний***, *ґодóваний*, *мордóваний*.

IV. Кон'юґація.

343. Пень теперішнього часу творить ся за поміччу суф. **-и-**.

Громада 1. Пень інфінітиву рівний пневі тепер. часу, напр., ***нові-ти***, ***проси-ти***, *труди-ти*, *вози-ти*, *борони-ти*, *дої-ти*.

Дійсний спосіб.

Теперішний час.

боро-ню́	нош-у́
борóн-иш	нóс-иш
борóн-ить (борóн-е)	нóс-ить (нóс-е)
борóн-имо	нóс-имо
борóн-ите	нóс-ите
борóн-ять	нóс-ять

Вольовий спосіб.

борони́ (борóнь)	нос-и́
боронíм (борóньмо)	нос-íм
боронíть	нос-íть

Причасники.

борóн-ячи	нóс-ячи
борони́-вши	носи́-вши
борони́-в,-ла,-ло	носи́-в, -ла,-ло
борóн-ений	нóш-ений

Часівниковий речівник.

борóнення	нóшення і носіння

Уваги.

344. В формах 1 ос. одн. давнє **и** ния перед голосівками змінилось на **j**; під її впливом попередня шелестівка мякшить ся, а **с**, **д**, **т** змінилось на **ш**, **дж**, **ч** (§ 51), напр. *носи́ти-ношу́, ходи́ти-ходжу́ (хожу́), тра́тити-тра́чу, пусти́ти-пущу́, рости́ти-рощу́*, а в тих, що мають перед суф. **и** (j) губний **в**, **б**, **м**, **п—j** відмінює ся на **ль**: *ста́влю, (ста́вjу, але ста́виш), ста́влять, ста́влений, ста́влячи; куплю, ку́плять, ку́плений.*

Увага. Про форми *но́сю, хо́дю, тра́плю, пустю* і т. ін. див. § 51 ув. 1.

Так само і в причасниках пасиви. *но́шений, ходжено, тра́чений, пу́щений.* Але *хо́дять, но́сять, тра́тять* з *ходя́ть, нося́ть* і т. ін.

В 3 ос. одн. замість **-ить** подибує ся форма на **-е**, напр. *хо́де, но́се*, а в 3 ос. мн. *хо́дють, но́сють* і т. под. по анальоґії з 2-ю громадою **III** кон'юґ.: *пи́ше, в'я́же.*

Вольов. спос. від *ра́дити—радь, ві́рити—вірь, (на)поїти—(на)пій, борони́ти—боро́нь* і *борони́; ворушити—вору́ш* і *воруши́; помогти́—помо́ж* і *поможи́, куси́ти—кусь, поті́шити—поті́ш; ходи́ти, носи́ти—ходи́, носи́*, але з префіксами-*ходь: прихо́дь,—захо́дь,—хо́дьмо,—хо́дьте; прино́сь,—зано́сь, но́сьмо,—но́сьте; ста́вити, ба́вити, здорови́ти: став, бав, здоро́в.*

345. Громада 2. Пень інфінітиву на **і** (ѣ), (після j **ж**, **ч**, **ш** на **а**): *греміти, терпі́ти, сиді́ти, му́сіти, волі́ти, болі́ти, стоя́ти, крича́ти, блища́ти*, і т. под.

Дійсний спосіб.

те́рпл-ю	крич-у́	бою́сь (боj-у́сь)
те́рп-иш	крич-и́ш	бої́ш ся
те́рп-ить	крич-и́ть	бої́ть ся
те́рп-имо	крич-имо́	боїмо́сь
те́рп-ите	крич-ите́	боїте́сь
те́рп-лять	крич-а́ть	боя́ть ся

Вольовий спосіб.

терп-й	крич-й	бій ся
терп-ім	крич-ім	біймось
терп-іть	крич-іть	біймтесь.

Причасники.

тéрпл-ячи	крич-учи́	боячи́сь
терпі-вши	крича́-вши	боя́вшись
терпів,-ла,-ло	крича́-в,-ла,-ло	боявсь,-лась,-лось.

Часівниковий речівник.

терпіння	крича́ння	—

346. В 1 особ. одн. і 3-ій особ. множ. після губних **j** **переходить в ль:** *тéрплю, тéрплять; топлю́, то́плять.*

В 1 ос. одн. **д.** і **т.** мінять ся в **дж** і **ч**: *ви́діти—ви́джу, ненáвидіти—ненáвиджу, летíти—лечу́.*

Увага. Про форми *летю́, ви́дю, си́дю* і т. ін. див. § 51, ув. 1.

Причасник тепер. ч. в часівн. з коренем на **д** і **т** на—**учи**: *ви́дючи, летючи́,* а в тих, що корінь на губну на—**учи** і на-**ячи**: *тéрплючи* і *тéрплячи.*

Наголос в різних формах часівника.

347. В теперішн. часі часівників маємо три типи наголосу:

1. Наголос сталий на пні або корені.

2. Наголос рухо́мий.

3. Наголос сталий на кінцівці.

348. В **I** кон'юґації тепер. ч. часів**ники мають наголос на** кінцівці, напр.:

Громада 1. а) *бреду́,-де́ш,-де́,-демо́,-дете́,-ду́ть.*

Виїмки: стал. на пні: *ї́ду, ся́ду, лі́зу, кра́ду.*

б) *течу́,-че́ш,-че́,-чемо́,-чете́,-чу́ть.*

в) *жну, женеш, жне,-мо́,-те́, жнуть.*

Винятки: в 1 ос. на кінцівці, решта на пні: *візьму́, ві́зьмеш, ві́зьме* і т. д.

г) *пливу́,-ве́ш,-ве́,-вемо́,-вете́,-ву́ть.*

Увага. Показуючи наголоси, ми маємо на оці тип укр. наголосу, не вдаючись у розгляд діалектичних варіантів, напр., галицько-подільських, де в вищеказваних випадках наголос 1 і 2 ос. мн. на друг. складі: *веду́, веде́ш, веде́, веде́мо, веде́те, веду́ть.*

Громада 2. *зву, звеш, зве, звемо́, звете́, звуть.*

349. В **II** кон'югації наголос буває всіх трох типів.

Громада 1. а) сталий на пні, коли він був на пні в інфінітиві: *ли́пти—ли́пну, со́хти—со́хну.*

б) рухомий: в 1 особ. на кінцівці, решта на пні в часівниках, що мають в інфінітиві наголос на—**ти**, напр. *тягти́, тягну́, тя́гнеш; одягти́, одягну́, одя́гнеш.*

Громада 2. а) сталий на пні, коли наголос на пні в інфінітиві: *ги́нути—ги́ну, в'я́нути—в'я́ну.*

б) на кінцівці, коли в інфінітиві на суф.—**ну-**: *гну́ти-гну, гнемо́, гнете́; дмухну́ти-дмухну́,-не́ш,-не́,-немо́,-нете́,-ну́ть.*

Винятки: *усміхну́тись* має сталий наголос на суф.—**ну**, на: *усміхну́сь, усміхне́мось,-не́тесь.*

Верну́ти в 1 ос. одн. на кінцівці, решта на корені: *верну́, ве́рнеш, ве́рне* і т. д.

350. В **III** кон'югації наголос сталий на пні або корені і рухомий.

Громада 1. а) сталий на пні інфінітиву (або корені): *ши́ю, ши́єш; ри́ю, ри́єш.*

Винятки: часівн. *би́ти, пи́ти, ви́ти, ми́ти* мають наголос на кінцівці, напр. *б'ю, б'єш, б'є, б'ємо́, б'єте́, б'ють.*

б) рухомий; в 1 ос. на кінцівці, решта на корені: часівники на -оло,-оро-: *молóти, мелю́, мéлеш; порóти, порю́, пóреш.*

Увага. В західних говірках: *мéлю, пóрю, бóрю, кóлю* і т. ін.

Громада 2. а) сталий; на корені, коли в інфініт. на корені: *кря́яти-кря́ю, кли́кати-кли́чу.*

б) рухомий; в 1 особ. на кінцівці, решта на корені, коли в інфінітиві наголос на суф. -а-: *писáти-пишу́, пи́шеш, казáти-кажу́, кáжеш.*

Винятки: *кувáти, давáти, плювáти*, мають наголос на кінцівці, напр.: *кую́, куéш, куé, куємó, куєтé, кую́ть.*

Громада 3. Наголос сталий на корені або на пні, уважаючи на те, де він був в інфінітиві: *помагáти, помагáю; слу́хати, слу́хаю.*

Громада 4. Наголос сталий; на пні інфініт., або на корені, як в 3-ті громаді: *чорні́ти, чорні́ю; убóжати, убóжаю.*

Винятки: В 1-ній ос. одн. на кінцівці, решта на суф.: *боюсь, бої́ш ся.*

В *хті́ти (хоті́ти)*—сталий на корені: *хóчу, хóчеш* і т. д.

Громада 5. Наголос сталий на часівн. пні у *купувáти-купу́ю, купу́єш* і т. д.

351. В IV конюґації сталий і рухомий:

Громада 1. а) рухомий, коли наголос в інфініт. на суф. -и-, то в 1 особі одн. на кінцівці, решта на пні: *проси́ти—прошу́, прóсиш* і т. д. В західних говірках: *прóшу, гóлю, говóрю, хóджу* і т. ін.

б) сталий, коли наголос в інфінітиві на корені: *сéрдитись-сéрджу(-дю) ся, трáтити-трáчу, трáтиш; ві́рити-ві́рю, ві́риш; принóсити-принóшу, принóсиш.*

Громада 2. а) сталий; на кінцівці, коли в інфінітиві наголос на суфіксі: *стою́,-ї́ш,-ї́ть,-їмó,-їтé,-я́ть.*

Винятки: *терпі́ти-терплю́ тéрпиш*, і т. д.

б) сталий; на корені, коли в інфінітиві на корені: *мусіти, мушу, мусиш.*

352. Наголос вольового способу відповідає наголосові 1 ос. одн. тепер. часу, напр. *бреду́-бреди́, течу́-течи́, візьму́-візьми́, ї́ду-ї́дь, ля́жу-ля́ж, ли́пну-ли́пни, ги́ну-ги́нь, шию-ший, мелю́-мели́*, а в таких часівниках, як *кую́, плюю́, бю, пю*, з конечности переходить на пень: *куй, плюй, бий, пий*; в решті форм вольового способу наголос заховує той самий характер, що і в 2 ос. одн.: *бреди́-бреді́м, бреді́ть; ляж-ля́жмо, ля́жте; бий-биймо, би́йте; прино́сь-прино́сьмо, прино́сьте.*

Винятки: *помо́жу-поможи́.*

353. Наголос причасника тепер. ч. акт. відповідає наголосові 3 ос. мн. тепер. часу, цеб-то на пні або на кінцівці, напр. *беру́ть-беручи́, течу́ть-течучи́, несу́ть-несучи́, тя́гнуть-тя́гнучи, ко́лють-ко́лючи, ме́лють-ме́лючи, по́лють-по́лючи, пи́шуть-пи́шучи, вя́жуть-вя́жучи, но́сять-но́сячи, ворко́чуть-ворко́чучи, то́пчуть-то́пчучи.*

354. Наголос причасника минул. ч. акт. завжди на пні: *ні́сши, ві́вши, де́рши, рі́сши, ду́вши, бра́вши*; при тому, коли в інфінітиві наголос був теж на пні, то і в прич. мин. акт. він заховує ся на тому самому складі пня: *свисну́ти-свисну́вши, коло́ти-коло́вши, вихо́дити-вихо́дивши, купува́ти-купува́вши.*

355. Наголос причасника минул. акт. присудков. в м. р. завжди на пні відповідно інфініт., напр. *ходи́ти-ходи́в, прихо́дити-прихо́див*; в ж. і сер. р. часівн І кон'юґ. 1 гром. на **с, з, д, т, к, г**—наголос на кінцівці: *вела́, плела́, росла́-о, текла́, лягла́, могла́,-о*, але *сі́ла, сі́кла, бі́гла,-о*; і також *не́сла, ве́зла* і *несла́, везла́*; в иньях теп. ч. на **м, н**: *узя́ла* і *узяла́, почя́ла* і *почала́*; далі пні на **б, в**: *гребла́, плила́,-о*, але *ску́бла,-о*. В II кон'юґ. гром. 1.: *тягла́, одягла́, осягла́.*

В III кон'юґ. гром. 1: *лила́, пи́ла* і *пила́, би́ла.*

В часівнику **бути**-*була́, набула́, прибула́* але *забу́ла,-о.*

В решті випадків наголос відповідає м. р. *захо́див-захо́дила,-о; мер-ме́рла,-о; прино́сив-прино́сила,-о.*

356. Наголос причасника минул. ч. пасивного завжди на часівн. пні, напр. *не́сений, ве́дений, же́ртий, про́шений, ску́блений, тя́гнений, кі́нений, ко́лений, пи́саний, в'я́заний, да́ваний, слу́ханий, купо́ваний, боро́нений*; але в часівн. 1 кон'юґ. гром. 1 пні на **г** і **к** мають наголос часом також і на кінцівці переважно тоді, як мають значіння прикметників: *пе́чений-пече́ний*, (але завжди *спе́чений, припе́чений, запе́чений* і т. д.), *стере́жений-стереже́ний*, (але *спостере́жений*), *береже́ний, то́вчений* і *товче́ний*, і теж *кру́чений* і *круче́ний*.

Відчасівникові словотвори.

357. Від різних форм часівника постали прислівникові і влучникові вирази.

Від тепер. часу дійсн. спос.: *ма́будь (має бу́ти), дасьбі (дасть-бі́г), сливе́* (від *слити* сл. **слоути**), *Бі́г-ме, Бо́-зна-що, мо́же; до́-схо́чу, до-не́хочу.*

Від вольов. способу: *хоч, хоть; бу́цім (будь-сім), нестій, неха́й, хай, най, віда́й.*

Правопис.

558. Графіка і ортоґрафія. Треба відріжняти ґрафіку від ортоґрафії, чи правопису. Графіка установлює систему знаків, чи літер, щоб виразити поодинокі артикульовані звуки даної мови та комбінації їх, а ортоґрафія подає правила, як тих літер та ґруп їх вживати, щоб передати в письмі цілі слова й речення, зложені з звуків. Графіка буває наукова й практична, першої вживають, щоб виражати всі можливі звукові відтінки живої мови, що бувають при ріжних позиціях і комбінаціях звуків, і які, крім того, вносять індивідуальність того, хто говорить (наукова фонетична транскрипція); другої —на потреби звичайного письма.

Форма, харак̍тер і система ґрафічних знаків бувають, як відомо, двоякого роду: а) для письма і б) для друку. Українська писана й друкована ґрафіка постала з церковно-славянської писаної. Церковно-славянські літери, проґресивно змінювали ся в укр. письменстві разом з церковно-славянською мовою українського типу і, перебувши стадії й форми „устава", „півустава" і „скоропису", в остані стадії (надто з кінця XVI і до половини XVIII в.) на українському ґрунті підлягли значним впливам латино-польського письма, закруглились і стали подібні до останніх.

Уваги до поодиноких літер. В церк.-слав. ꙗ, ѥ (потім того є) ю, ѣ, (в Изб. Святослава тож ѩ - працур. панного писаного ѩ), як видно з їх йотації, відбували двояку функцію: після консонантів (шелестівок) вони визначали мякість останніх, а після вокалів (голосівок) і на початку слів (в на́звуку) вира-

жали склади: йа, йе, йу, йі; з такими ж функціями зістались у нас їх нащадки (тільки вже без і-) я, є, (опріч ю), а ѣ, що з давнього давна визначало у нас звук і мяке (давніш може— двозвук іє), замінилось тепер цим останнім в двох видах і і ї (ї подибувалось часто і в старовину), при тому останнє служить на ознаку і і йі. До того у нас значіння давніх и та і або ї, що визначали перш один звук, диференцювалось. И вже давно, а в XVII—XVIII віці переважно (і навіть майже загально), стало заміняти собою і и, і ы, що по традиції вживалось часом, але дуже вже рідко; що до ї, то воно заміняло собою ѣ, котре з рештою вживалось часом в значінні і яко рефлекс, не тільки ê, але й ô, напр. у Довгалевського, а потім теж у Котляровського, Некрашевича і інших, напр. *пѣрo, шѣсть, веселѣля, вѣнъ, пѣнъ, попѣвство, бѣлше* і т. ін.

Для виразу звука ґ вживалось в XIV—XVIII вв. знаків кг, пізніще ще ґ і навіть g.

На такому історичньому ґрунті постала сучасна українська ґрафіка, котру найсамперед реґляментував і завів у систему П. Кулiш (від чого вона зве ся „кулішівкою"), а потім того вже в Галичині удосконалив Е. Желехівський. У галичан уживала ся ще довго застосована до етимольоґічних вимог ґрафіка М. Максимовича („Малороссійскія пѣсни" 1827 г.): ѣ=ї; è=ї; ô=ъі; ê=ы, опріч того и та ы для одного звука и. Ця ґрафіка має вагу для загально-українського язика на означення його основних форм, узагальнюючи цілий гурт діалектичних варіантів даного українського празвука.

Увага. Ми не розглядаємо тут ґрафічних спробунків д. д. Гатцука, Шейковського, Тулова, Драгоманова і інших, бо ті спробунки не прищепились у нашому письменстві. Про хиби тепер уживаної ґрафіки („желехівки") ми вже казали в § 4.

Український правопис.

359. Засади правопису. В українські мові як і в інших, вживаний правопис є компромісом трох засад: фонетичньої,

етимольоґічної та історичньої, при чому фонетичня засада переважає, керуючи ся зрештою етимольоґічною і уступаючи її де в чому, як також почасти традиційно-історичній і сучасні практиці.

Фонетичня засада має ся в тому, щоб писати, уважаючи на вимову і на закони міни звуки та їх ґрупи, що панують в говірці, котра стала основою, на які виткав ся літератўрний язик.

Щоб досягти певної єдности в правопису і уникти хаотичної довільности, яку вносять індивідуальні осібности мови, ми керуємось, начеб коректином до фонетичньої засади, засадою етимольоґічною, що вимагає написання слів згідно з їх походженням, цеб-то згідно з вимовою споріднених їм слів або форм у їх ґенетичному зв'язку. Засада історичня опирає ся на традицію, на писання слів, як їх писано в старовину, не вважаючи на те, чи це відповідало фонетичнім законам, що тоді панували в мові, чи опиралось на етимольоґічну засаду, чи було просто довільне і помилкове. В українському правопису історичня засада не має великої ваги, хоч і відбилась в деяких традиційних написаннях, як напр. *мякість (мјакість), пяний (пјаний), князь (кньазь), юрба (јурба)* і т. ін.

Засада фонетичня.

360. Мякшення шелестівок. Згідно з вимовою мякість шелестівок на кінці слів (у визвуку) перед твердою шелестівкою і перед **о** відзначує ся знаком **ь**: *вогонь, біль, батько, вельми, мальований, сього*: перед **а, е, у** знаками **я, є, ю**, на які можна дивитись, як на упрощення **ьа, ье, ьу**: *князь (кньазь), дяк (дьак), синє (синье), сюди (сьуди)*. Опріч того, згідно з вимовою знак **ь** пише ся:

а) в суфіксах: **-еньк-, -оньк-, -іньк-, -ськ- (-цьк-, -дзьк-), -ець**: *батенько, річенька, тоненький; соколонько, голівонька, ма-*

лéсенький, однiсенький і *однісінький, новісенький* і *новісінький; грабíрський, громáдзький, людзький, грéцький, свіцький.*

б) перед суфіксом—**ний, а, е**: *близький, низький, слизький.*

в) після **л** перед суфіксами—**ник,-чик,-щина,-ший, -(е)ць,-це**: *невільник, пáльчик, бувáльщина, більший, пáльця (пáлець), пáльцеві* і т. д., *сідéльце, весéльце*; перед суфіксом **-к-а** в дативі і льокативі одн. **(-ці)**: *гáлка-гáльці, гíлка-гíльці*; теж в прислівках: *кільки, тíльки, стíльки.*

Увага. Деякі письменники, бажаючи виразити наше середнє (альвеолярне) діалектичне **л**, на вираження якого ми не маємо окремого знаку, пишуть: *невілник, білший, тілки* і т. ін., але сього належало б уникати.

г) в часівниках в 3-й особі одн. і множ.—**ть**: *дасть, держúть, берýть, сидя́ть.*

361. **Префікси з і с** на початку слів пишемо згідно з вимовою, цеб то **з** перед шелестівками дзінкими, а **с** перед тихими: **п, ф, к, х, с, т, ц, ч, ш,** напр. *спектú, сфальшувáти, скрутúти, схóдити, стектú, сцідúти, счинúти, сшúти* (а не *щинúти, шшúти*), але *щáстя* (а не *счáстя*), *щаслúвий*; *з-під, з-пéред, з-позá.*

362. Суфікси **-щий** (з **счий**),**-цький,-цтво,-ство** (з **шство**), **-ський (шський)** пишемо згідно з вимовою: *крáщий, вúщий* (а не *крáсчий, вúсчий*), *брáцький, свіцький, брáцтво, ткáцтво, козáцтво, робíцтво, птáство, товарúство, Рáдомиський, Перéмиський.*

363. **Опущення в, г, д, к, л, н, р, т.** При збігу кількох шелестівок (кореневих і суфіксових), пишучи треба керуватись фонетичними законами викладеними в § 54 і писати, напр. *чéрцю* (а не черцю), *дóвший* (а не довгший), *тúжня* (а не тиждня), *стúснути* (а не стискнути), *Радомиський* (а не Радомисльський), *гáрця* (а не гáрнця), *чеця́* (а не чорнця́), *піснúй* (а не пістний).

364. Опущення **й**. Суфікс прикметників другого ступеня **-іший** треба писати згідно з вимовою без **й** після **і**: *добріший, чорніший*, а не *добрійший, чорнійший*. Так само зайва річ писати **й** в дативі і льокативі одн. прикметників і займенників ж. р. перед шелестівкою наступного слова, напр. *старі бабі, на битій дорозі, нашій сестрі, в моїй книзьці*, але в *нашій оселі, в тій околиці*.

365. **У-в** і **і-й**. Після голосівки попереднього слова згідно з вимовою приіменник **у** ми пишемо в формі **в**, напр. *вона в хаті*, але *він у хаті*. Так само й префікс **в** після шелестівки попереднього слова пише ся в формі **у**, напр. *з убогої хати*, але *до вбогої хати*.

І в такі самі позиції пише ся в формі **й**: *ми й ви*, але *він і вона; ми йдемо*, але *він іде*.

366. Правопис чужих слів. Чужі слова, що здавна засвоїли ся в нашї мові ми пишемо так, як звикли їх вимовляти, напр. *проскура*, (з гр. προςφορά), *лицарь* (з нім. Ritter), *кушнір* (з нім. Kürschner) і т. ін. Слова ж новопозичені *треба писати по змозї так, як вони вимовляють ся в своїй сторонї*, але не нарушаючи нашої гармонії фонетичньої.

З цього приводу заходять найбільші трудноцї, як виражати чужі **th** (грецьке θ), **l**, **i**. Установлюючи на це правила, ми повинні опирати ся на традицію виголошення цих звуків у словах давно позичених, що стали ся надбанням людової мови нашої.

Грецьке θ і лат. th в нашї мові відбили ся двояко.

Під церковним впливом (згідно з новогрецькою вимовою) **θ** в письменстві XVI віку виражалося почасти через ф, напр. *ѳеосъ* (Θεός *Бог*), *Феодоритъ* (Θεοδωρίτης), але звук ф не надає ся до вимови укр. народові і рефлекси цього **ф** ми маємо в людові вимові таких слів як *Хведір, Векля* (поруч *Тодір, Текля*), *Химка, Хомá* (і *Томá*), *Пилип, Опанас, Прісьха, пирус* (φᾶρος), *проскура*, з другого боку, певно під латиньским впливом θ,

th виражають ся через **т**, напр. *Атешик* (XVI в.) *Текля, Тодоська, катедра* і т. ін. і ці останні, як не суперечні наші фонетиці, прищепили ся без одміни в наші мові; з цього виходить, що новопозичені чужі слова з θ і th належить писати через **т**.

367. **L** в західньо-европейських язиках звичайно перед **а, е, о, у**, і шелестівками вимовляє ся звуком середнім між **л** і **ль** (як наше **л** перед **е** і **и**), а перед **і** здебільшого як **ль**. Нарід наш позичаючи у інших народів слова з цим звуком, вимовляє їх в огромні більшости з мяким **ль**, напр. *ляда* (Laden), *ляк* (Lack), *лямпа* (Lampe), *лямпарт* (Leopard), *плян* (plan), *пляц* (Platz), *баляси* (balaustra); *білет* (billet), *шпалери* (spalliere), *холера* (cholera), *льоник* (Lünn), *льос* (Los), *льох* (Loch), *люнт* (Lunte), *люшня* (Lüsstock), *плюндрувати* (plündern); *літера* (littera), *публіка* (publica), *політика* (πολιτική), *лібе́рія* (livrea), *лібра* (liber), *лілія* і *лелія* (др. в. нім. lilja), *лінія* (linea), *літра* (Liter), *салітра* (нар. нім. Salter), *ліхтар* (Leuchter), *баль* (bal), *рашпель* (Raspel), *дішель* (Deischel) *шальвія* (salvia), але *Пилип* (Φίλιππος), *калган* (galgant). На підставі цих даних можна поставити за правило чуже **l** виражати по українському мяким **ль**, напр. *сіля, льоґіка, льожа, націоналіст, література, інтеліґенція, феодалізм, поліція* і т. ін.

368. **I.** Після **б, п, м, в, ф, к, ґ**, і перед голосівками та **j** належить чуже **і** виражати нашим **і** на підставі людової вимови таких слів, як *біблія, білет, бібула, біржа, бісер*, (хоч і *бісер*), *бісурман, піґулка, піка, піжмо* (і *пижмо*), *мізерія, міна, барвінок, фіґа, фіґура, фіялка, кіт* (kit), *ґіпс, капітал, капітан, адміністрація* і т. д. писати *історія, унія, партія, патріот, національний, нація, тіфн* і т. ін.

Після **д, т, з, с, р, х, ш** треба писати **и**: *директор, диктатор, диктувати, система, політика, конституція, бюрократичний, анархіст, фабрика, історичний, шифрований, машина*, теж в префіксах архи-, анти-: *архимандрит, архирей, антихрист, Антиохія*.

Після **н** і **ц** можна писати **і** і **и**, але **і** переважає: *хроніка*, *міністерство*, *маніфест*, *універсал*, *орґанізувати*, *ґеніттив*, і *генитив*; *цілюрик*, *цінь*, *цімбра*, але *цируль*, *цифірка*, *принцип*.

Етимольоґічна засада.

369. Згідно з засадою етимольоґічною, при збігу двох мяких шелестівок, мякість першої не відзначає ся (опріч **л**): *шість (шісьть)*, *дасть (дасьть)*, *після (пісьля)*, *слід (сьлід)*, *стіна (сьтіна)*, *сніг (сьніг)*, *бажання (бажанья)*. Так само не відзначає ся мякість зубної (кореневої) при губні, коли за нею стоїть **і(ѣ)**: *світ (сьвіт)*, *цвіт (цьвіт)*, *звізда (зьвізда)*, *носніти (несьніти)* і т. ін.

370. В ненаголошених складах **е** часто чути майже як **и** (див. §§ 8 і 49); в таких випадках треба керуватись етимольоґічною засадою і писати: *мені*, а не *мині*, *міні* (що видно з форми *до мене*), *тебе*, а не *тибе* (бо *до тебе*), *хочеш*, а не *хочиш* (бо *хоче*), *село*, а не *сило* (бо *села*).

371. В словах, що мають в одн. суфікс **-ин**, в номінативі множ., коли той суфікс відпадає, писати **е**: *селянин—селяне*, *міщанин—міщане*, теж *люде* а не *люди*.

372. В часівниках протяжних після губних і **л**, перед **р** **л** писати **и**, а не **і** або **е**: *збирати*, а не (*збірати* або *зберати*, хоч *зберу*), *умирати*, *проклинати*; так само *застилати* (а не *застілати*, хоч *застеляти*, *застелю*) анальоґічно до *раздирати*, *витирати* і т. ін. див. § 48е(ь)-и.

373. В префіксі **ви-** не писати **і**, як це часом чує ся в північно-укр. і буковинських говірках, напр. писати *вибрати* а не *вібрати*, теж *високий*, а не *вісокий*.

374. Теж треба писати **и** а не **і** в словах: *дрижати*, *дриж*, *дрижакй*, *тривати*, *тривога*, *тривожити*, *кривавий*, *чорнобривий* (але *брівка*), бо **и** тут не з **о** **і** **е**, а з **ъ** і **ь** (*дрьж*, *трьвати*); *сидіти*, а не *седіти* або *сідіти*, але *сісти*; *дитя*,

а не *дітя́*, хоч *діти*; ***вита́ти***, а не ***віта́ти***; ***світа́ти***, **а не *свита́ти***; одначе **зіма́** і ***зима́***, але тільки ***назімок***, ***за́зимки***, *о́дзимки*, *озимина́*, ***зи́мній***; *у-глиб*, *глибо́кий (глъбок-)* і ***у-гліб***, ***глібо́кий***, в останніх **і** в **у** (ж), як і в словах *діброва*, ***за́-між***, ***ма́біть***, ***каламітний***, ***я́стріб***

Теж у згоді в етимольогією треба писати **и в прислівниках**: *за́вжди*, *всю́ди*, *відси*, *відти*.

На початку слів **и** або зовсім не пише ся, або пише **ся** тільки перед **н** і **р**: *и́ноді*, *и́нколи*, *и́нший*, *и́нде*, *иржа́*.

375. В кінцівці прикметників з пнями на **к**, **г**, **х**, **ж**, **ч**, **ш**, **щ** в номінативі і інструм. однини та у всіх відмінках множини, опріч номінативу писати **и**, а не **і**: *гірки́й*, *гірки́м*; *гірки́х*, *гірки́м*, *гірки́ми*, а не *гіркій*, *гіркім* і т. д.; ***вбо́гий***, ***глухи́й***, *ду́жий*, *діво́чий*, ***хоро́ший***, ***кра́щий*** і т. д.

Так само і в речівниках з пнями на **к**, **г**, **х** в ґеніт. одн. (ж. р.) в номін. мн. (муж. і жін. р.) не писати **і**: *руки́*, *ру́ки*; *но́ги*, *ноги́*; *му́хи*; *козаки́*.

376. Навпаки ж в номінативі множ. всіх прикметників писати тільки **і** (або **ії**): *до́брі*, *(до́брії)*, *гарні*, *білі*, *про́сті*, *глухі*, *вбо́гі*, *гіркі*, *ду́жі*, *діво́чі*, *кращі*; так само писати **і** в номін. і ґенітиві множ. в речівниках м. р. з пнями на **ж**, **ч**, **ш**, **щ**: *ножі*, *ножів*; *мечі*, *мечів*; *товариші*, *товаришів*; *кущі*, *кущів*, а в речівниках ж. р. з пнями на **ж**, **ч**, **ш**, **щ** в ґеніт., дат. і льокат. одн. і номін. множ: *ро́жі*, *ре́чі*, *ми́ші*, *пу́щі* (див. §§ 239, 243, 258, 260); теж *о́чі*, *пле́чі*; *криві (кров)*.

В словах з префіксом **ні** писати завжди **і**, а не **и**: *ніхто*, *нішо́* (теж в формах *ні до кого*, *ні з чим* і т. д.), *ніяк*, *ніде́*, *ніколи*, *нікуди*, *нізвідки*, *ніко́гий*, *нізчи́мний* і т. д. Теж писати **і** в словах: *бра́тік*, *ма́тінка*, *у́тінка*, в злучниках *і*, *ні*, *а́ні*, і теж у формах до **і** з **о** або **е**: *ніч (но́чі)*, *ніс (но́са)*, *піч (пе́чі)*, *річ (ре́чі)*; і в ґенітиві мн. на **-ів**: *панів*, *волів* і т. ін.; в числівниках *двічі*, *тричі*.

377. **О** ненаголошене вимовляє ся часто близько до **у**; в таких випадках треба керуватись етимольоґією і писати **о** (див. §§ 8 и 48); але ввійшло в звичай писати **у** в словах *парубок* (√ роб-ити), *яблуко* (√ ябль-ко), і теж в інфінітиві часівників на **-увати**, напр. *кувати, дарувати, псувати*, але *виковувати, понадаровувати*, і т. д. і теж в причасниках від таких часівників, коли наголос не надає на **о**, напр. *помилуваний*, але *кований, дарований, псований.*

Часом в силу гармонійної асиміляції (див. § 49, в) замість **о** чути **а** або **у**, напр. *нагавиці, ганчар, зузуля, нучувати* і т. ін.; в такім разі треба керуватись етимольоґічною засадою і писати слова згідно з їх походженням (*ногавиці, гончар, зозуля, ночувати*), але ввійшло в звичай писати: *гаразд, багатий, качан, кажан, халява, паламар.*

378. Правопис при збігу шелестівок. На письмі уподібнення дзвінкого тихому і навпаки не відзначає ся, і ми пишемо в цим разі згідно з етимольоґією, напр. *велик-день, нігті, мигтіти, легкий*, а не *велиґдень, ніхті, михтіти, лехкий*, і т. ін., але згідно з звичаєм *тхір, тхнути* (див. § 52, а). **Ж, з.** (**зь**), **ш** перед **к, ч, ц** в речівниках з суф. **-ка, -(с)ць, чик**, і прикметниках з суф. **-чий** і **-кий**, (з **-ський**) звичайно удержують ся на письмі і ми пишемо згідно з етимольоґією: *ніжка, різка, ніжці, різці, запорожці, кашці, покажчик; вужчий, ніжчий, парізький, петербурзький*, а не *нішка, ріска, нізьці, (ніськці), рісьці, запорозьці, покащик, касьці, вущий, парісский, петербурський*, і т. под. Теж **ч** перед **ц** на письмі не мінить ся в **ц**: *річці*, а не *ріцці (ріцьці).*

Так само етимольоґічне **д** і **т** перед **ч** заховує ся в словах в суф. **-ець, -чий, -чик**: *молодець—молодче, отець отче* (а не *очче*), *отчий, тітчин, молодчий, коротчий* (а не *оччий, моложчий* і т. д).

В речівниках і прикметниках утворених з пнів на **д** за поміччу суф. **-ський, -ськість, -ство** (див. § 52, б) це **д** на

письмі заховує ся: *людзький*, *людзькість*, *громадзький*, ***сусідзький***, *слідзтво*, а не *люцький*, *громацький* і т. д.

В часівниках рефлексійних в 2-й особі одн. кінцівка **ш** на письмі заховує ся і ми пишемо: *бачишся*, *граєшся*, а не *бачиєся*, *граєсся*, так само згідно з етимольоґією: *грається*, *здається*, *держиться*, а не *грасиця*, *здациця*, *держиця*.

Увага. Зрештою в галицьких виданнях усталив ся звичай писати займенник **ся** окремо від часівника і в 3-й особі одн. часівн. I, II, V і VI кляси не писати кінцівки **ть**: *несе ся*, *грає ся*, *носить ся*, але *гратись* (при *грати ся*), *здаєсь*.

Уважаючи, що в подільських, галицьких і буковинських говірках займенник рефлексійний **ся** в реченні може займати ріжні позиції і стояти не конче за часівником, не можна не признати в цім звичаї певної рації, і в інтересах граматичної закономіриости, годило б ся і в українських виданнях не нарушати його.

379. Префікси **роз-** і **без-** пишуть ся незмінно: *розправа*, *розказувати*, *розтектись*, *безщасний* але *розкіш*, *роскішний*.

Покажчик.

(Числа показують на §§).